

Pakistanske kvinner i pleie og omsorg

”Improving economic and social integration of Pakistani immigrant women”

Rolf Undset Aakervik

Innhold

1. Innledning.....	3
1.1 Et pilotprosjekt for pakistanske kvinner.....	4
1.2 Integreringspolitiske rammevilkår	5
2. Integrering av pakistanere	7
2.1 Fremmedfrykt (xenofobi).....	7
2.2 Rasisme som rammer pakistanere	8
2.3 Religionens betydning.....	9
2.4. Manglende sosial integrering	10
3. Pakistanske etniske minoriteter og innvandrere som arbeidskraft	11
3.1 Pakistanere som minoritet i et majoritetssamfunn	12
3.2 Kulturelle forskjeller	12
3.3 Pakistanske kvinners identitet som minoritet.....	14
4. Pakistanske kvinner i England	17
4.1.Fokus grupper i Rochdale	18
4.2 Pakistanske kvinner i Nottingham.....	20
4.3 Intervjuer og fokusgruppediskusjoner.....	21
4.4 Strategier for utdanning og arbeid.....	22
4.5 Sosial integrering i lokalsamfunnet i Nottingham.....	23
5. Intervjuer med pakistanske kvinner i Oslo.....	26
5.1 Utdanningsnivå.....	27
5.2 Kulturelle og sosiale forhold	28
5.3 Problemstillinger knyttet til barnepass og graviditet.....	29
5.4 Graviditet.....	30
5.5 Noen betraktninger	30
5.6 Opplæring av pakistanske kvinner i Oslo til arbeid i pleie og omsorg	32
5.7 Pleie- og omsorgsinstitusjon	33
6. Erfaringer fra Danmark	34
6.1 Intervjuene og intervjupersonene	35
6.2 Hverdag og interesser.....	35
6.3 Ønsker om utdanning og arbeid i Danmark	36
6.4 Manglende utdanning og arbeid i Danmark	37
6.5 Kjennskap til helsevesenet og hjemmehjelpenes jobbfunksjoner.....	37
6.6 Motivasjon for utdanning som pleie- og omsorgsarbeider	38
6.7 Utforming av den daglige undervisningen	39
6.8 Rekruttering av pakistanske kvinner	40
7. Noen pedagogiske innspill	41
7.1. Tokulturell opplæring.....	41
7.2 Tospråklig opplæring	42
7.3. Opplæring på arbeidsplassen.....	43
8. Noen konkluderende betraktninger	43
Litteratur:.....	45
Vedlegg 1 Fra pejlemærkerapport av partnerne i København, Foreningen Nydansker.....	50
Vedlegg 2 Fra undersøkelser fra partnerne ved University of Salford	54
Vedlegg 3 Notat om pakistanske kvinner som deltakere i Leonardo da Vinci pilotprosjekt...	60
Vedlegg 4 Notat om deltakere i Leonardo da Vinci pilotprosjekt kurs 2 høst 2002.....	67
Vedlegg 5 Fagligrettet norskopplæring.....	69

1. Innledning

Denne boka tar utgangspunkt i erfaringer og utfordringer fra pilotprosjektet ”*Improving economic and social integration of Pakistani immigrant women*” i EUs Leonardo da Vinci program med partnere i Oslo, Manchester, Nottingham og København.¹ Bakgrunnen for prosjektet var at Stiftelsen Mangfold i arbeidslivet (MiA)² i 1999 og 2000 arbeidet med et prosjekt for Oslo kommune rettet mot behov for opplæring av ansatte med innvandrerbakgrunn i pleie- og omsorgstjenester i bydel Gamle Oslo. Bydelen har 33,1 % innbyggere med minoritetsetnisk bakgrunn (SSB 2004). Den største etniske minoritetsgruppa i bydelen har pakistansk bakgrunn. Det var et stort antall ansatte med innvandrerbakgrunn i bydelens hjemmebaserte tjenester og i pleie- og omsorgsinstitusjonene.³ Pleie- og omsorgstjenestene er også typiske kvinneyrker, men undersøkelsene i prosjektet fant at det var få pakistanske kvinner ansatt i disse tjenestene. Statistikkene forteller oss at det er under 30 % yrkesaktivitet blant pakistanske kvinner sammenliknet med ca. 80 % yrkesaktive kvinner i Norge som helhet (se SSB for oppdatert statestikk), De demografiske forholdene i Norge med en befolkning som stadig blir eldre og færre yrkesaktive tilsier et økende behov for helse-, pleie- og omsorgstjenester. Dette vil kreve en økt satsning på kvalifiserte ansatte innen helse, pleie og omsorg.⁴

I bydelen Gamle Oslo er det et stort utvalg av pakistanske butikker og spisesteder, moskeer og andre sosiale og kulturelle aktiviteter som preger bydelen. I gatebildet er det mange kvinner i pakistanske klær, mange snakker urdu eller punjabi og i kiosker og butikker selger de pakistanske og indiske aviser, blader, videoer og CD-er. Det lukter indisk og pakistansk krydder fra spisesteder, takeaway, butikker og kiosker. I bydelen kan man få en tilsvarende opplevelse som i noen distrikter i engelske byer. Den pakistanske diasporaen (det å forholde seg til sin etniske eller nasjonale bakgrunn) er tydelig tilstedeværende. Mange med pakistansk bakgrunn som lever i disse områdene prøver å opprettholde religion, tradisjoner og kulturuttrykk fra fra Pakistan. Flere gifter sine sønner og døtre med slektninger i Pakistan som de henter til Norge for å videreføre og opprettholde slektstradisjoner. De fleste pakistanerne i Norge kommer fra landsbygda i Pakistan og kan derfor gjennom gifteferdige barn kunne tilby slektninger å emigrere til bedre livsforhold.

Innvandringen av familiegjenforente kvinnelige ektefeller gir også pleie- og omsorgstjenestene muligheter til å rekruttere fra pakistanske kvinner som ønsker å bli yrkesaktive i Norge. Dette vil derfor kunne få tre viktige effekter:

¹ Prosjektbeskrivelse, søknad, evalueringsrapport og annet erfaringsmateriale finnes tilgjengelig ved henvendelse mia@mangfold.no

² se www.mangfold.no

³ Internrapporter og erfaringsmateriale fra dette prosjektarbeidet kan formidles ved henvendelse.

⁴ Se <http://www.ssb.no/emner/02/01/10/innvbef/>

- 1) Pakistanske kvinner kan få et tilbud om å bli yrkesaktive,
- 2) De kan få muligheter til å lære seg kommunikative ferdighetene for å kunne tilpasse seg samfunnslivet med opplæring i språk og yrkesaktivitet,
- 3) Pleie- og omsorgstjenestene kan få økt rekrutteringen til kvalifisert arbeidskraft.

Disse tre effektene kan i tillegg få stor betydning for en økende andel pakistanere som vil ha behov for helse-, pleie- og omsorgstjenester. Grunnlaget for den store pakistanske befolkningen i Norge var en relativt stor arbeidsinnvandring på begynnelsen av 70- tallet fram til innvandringsstoppen i 1975. Siden den gang har det meste av den pakistanske innvandringen vært knyttet til familiegjenforening. Gjennom rekruttering og kvalifisering av pakistanske kvinner vil disse tjenestene ha en mulighet til å utvikle personell med språkferdigheter og religions- og kulturkunnskaper innrettet på den pakistanske befolkningen. I tillegg blir den norske befolkningen eldre og vil trenge flere ansatte innen helse, pleie og omsorg. Pakistanske kvinner som har behov for å komme i arbeid kan medvirke til å dekke de framtidige behovene for kvalifisert arbeidskraft. Kombinasjonen av en tilrettelagt språk- og fagopplæring og en sosial tilpasning vil også medvirke til at flere pakistanske kvinner blir mer økonomisk og sosialt selvstendige og integrert i innvandringslandet.

1.1 Et pilotprosjekt for pakistanske kvinner

Den teoretiske og erfaringsmessige bakgrunnen for dette pilotprosjektet er stiftelsen MiAs langvarige arbeid med tiltak med opplæring av innvandrere i mange norske virksomheter. Erfaringene kommer fra arbeidet med skreddersydde og tilpassede tiltak i norske bedrifter og institusjoner for å bedre tilpasningen av minoritetsspråklige ansatte.⁵ MiAs arbeid er en del av en langsiktig strategi for å bedre mangfoldet i norsk arbeidsliv. Pilotprosjektets første mål var rettet mot relativt nyankomne pakistanske kvinner som ønsket å få opplæring til arbeid innen helse, pleie og omsorg. Dette ville gi muligheter til å lære språk og profesjonelle ferdigheter som kan gi muligheter til yrkesaktivitet og sosial integrering. I søknadsprosessen for dette prosjektet fikk prosjektet norske partnere fra Opplæringsetaten i Oslo kommune, nå Utvikling og kompetanse (UKE), pleie- og omsorgstjenestene i bydelene Gamle Oslo, Helsefyrt – Sinsen og Bygdøy – Frogner og Pedagogisk forskningsinstitutt ved Universitetet i Oslo. De øvrige partnerne kom fra Revans Institute ved Salford University i Manchester, Asian Women Project i Nottingham og Foreningen Nydanske i København..

Denne boka vil særlig beskrive erfaringene fra opplæringen i Oslo med tilpasset pleie- og omsorgstjenestene i tre bydeler og erfaringene fra Asian Women Project (AWP) i Nottingham som har mer enn tjue års erfaring fra trening og utdanning av asiatiske kvinner i Nottingham. Prosjektet viser til undersøkelsesarbeid i bydelen Rochdale utenfor Manchester, i Oslo, i

⁵ MiAs årlige rapporter er tilgjengelig på www.mangfold.no

København og i Nottingham. Gjennom prosjektets arbeid i lokalsamfunnet med tilpasning av fleksible og tilpassede opplæringsmetoder for pakistanske kvinner har samarbeid med de lokale myndighetene vært viktig. Dette samarbeid styrket prosjektets muligheter til en bedre tilpasningen og kvalifiseringen av de pakistanske kvinnene i lokale helse-, pleie- og helseinstitusjoner.

Forskningen fra University of Salford var rettet inn mot Rochdale, en by i utkanten av Manchester med en stor befolkningsandel med bakgrunn fra Pakistan og Bangla Desh. Undersøkelsene rettet seg mot utredningen av teoretiske og praktiske forhold omkring opplæringen av kvinner med pakistansk bakgrunn og kvinner med bakgrunn fra Bangla Desh (muslimsk) bakgrunn til helse, pleie og omsorg. Prosjektet samarbeidet med det lokale Hopewood college i Rochdale med målgruppa for å utvikle kapasiteten i opplæringen og en bedre tilpasning og forståelse for behovet for opplæring og yrkesaktivitet. Målsettingen var å skape større forståelse for lokal tilpasning, bedre tilpasning i lokale institusjoner og utviklingen av en deltakende metode for opplæring av britiske pakistanske og britiske Bangla Desh kvinner i lokalsamfunnet.

I Oslo startet prosjektet med motivasjonsmøter for de pakistanske kvinnene som ble rekruttert fra brosjyrer og plakater på både norsk og urdu formidlet i det pakistanske miljøet og andre steder hvor det var mulig å komme i kontakt med pakistanske kvinner i Oslo. I intervjuene og i motivasjonsarbeidet ble det brukt fire pakistanske kvinner (to lærere, en journalist og en sykepleier), en pakistansk mannlig jurist, og en vietnamesisk kvinnelig sosialantropolog som hadde ansvaret for utformingen av intervjuguidene. De to sistnevnte var ansatte på Mia. Etter møter og intervjuer med pakistanske kvinner, meldte det seg 22 kvinner som ønsket å delta i opplæringen. Noen av kvinnene trengte å bedre norskkunnskapene for å kunne være med i opplæringen, og det ble tilrettelagt et grunnleggende norskkurs ved Rosenhof Voksenopplæringssetner i Oslo for noen av kvinnene.

1.2 Integreringspolitiske rammevilkår

Pilotprosjektet var ifølge prosjektbeskrivelsen rettet mot en kombinasjon av pedagogiske metoder med et innhold som kombinerte fag- og språkopplæring for å gi muligheter for praksisplass og framtidige ansettelser. Prosjektledelsen ved MiA hadde møter med muslimsk råd og den paksitanske referansegruppa som var nedsatt i initieringen av prosjektet. Det ble i disse møtene framhevet farene for at opplæringen skulle medvirke til et assimileringsspress som ofte ka bli et resultat av slike opplæringsprogram. Kvinnene ble ofte utsatt for et sterkt assimileringsspress for å få muligheter til å få jobb. Eksempler på dette var bedrifter som ikke vil ansette kvinner som bar religiøse eller kulturelle symboler. Av den grunn var det viktig at opplæringen og praksisplassene viste respekt og anerkjennelse av religiøse og kulturelle

tradisjoner. Opplæringen av voksne kvinner som for alle voksne måtte ta utgangspunkt i at deltakerne allerede hadde ferdigheter og kunnskaper. Deltakerne i prosjektet hadde i all hovedsak en grunn-, videregående skole eller høyere utdanning, yrkeserfaring, familieforpliktelser og mange hadde ansvar for barn og hadde en ektefelle og svigerfamilie som ville ha avgjørende innflytelse på yrkesvalg og muligheter til deltakelse. De fleste pakistanske kvinner som har kommet til Norge i voksen alder vil være helt avhengig av sin svigerfamilie og deres holdninger ut ifra våre undersøkelser. Det var dermed ønskelig at opplæringen særlig tok hensyn til kvinnenenes sosiale situasjon, kulturelle og religiøse engasjement, nasjonale identitet som en vel så viktig faktor som utdanningsbakgrunn og evner. Det var ikke bare viktig å fokusere på den enkeltes resultater på kurset, men det var vel så viktig med en langsiktig tilpasning på arbeidsplassene, og også å arbeide for at arbeidsplassene skulle tilpasses til deltakerne. Målet ble derfor ikke bare å gjennomføre en opplæring, men å sikre at opplæringen førte til yrkesaktivitet.

Noen av prosjektets suksessfaktorer hadde sammenheng med et generelt behov for kvalifisert arbeidskraft i helse, pleie og omsorg. Det var på både kort og lang sikt behov for fagpersoner i hjemmetjenestene, på pleie- og aldershjem og i andre helse- og omsorgsinstitusjoner. I løpet av prosjektet fikk rasjonaliseringer av tjenestene i noen bydeler og en forbigående generell økning av arbeidsløsheten fikk betydning for det umiddelbare rekrutteringsbehovet. Trolig ville dette endre seg senere ettersom det på sikt vil være et stort behov for hjelpepleiere, omsorgsarbeidere og kvalifiserte hjemmehjelper, pleieassistenter, renholdsansatte osv. Tilsvarende tendenser kunne også sees i Manchester og Nottingham.

Opplæringen av deltakerne i Oslo ble lagt opp til å være AMO-kurs med praksisplass slik at deltakerne fikk noe betaling for deltakelsen. Dette var en motiverende faktor for flere av deltakerne, og særlig de som hadde problemer med å finne andre inntektskilder eller for å skape positive holdninger i familien som så denne inntekten som et bidrag i familiens økonomi. Deltakerne i opplæringen hadde også mentorer eller veiledere på arbeidsplassene i bydelene og fikk til en viss grad tilbud om deltakelse i interne opplæringsopplegg. Mentorene som var plukket ut blant erfarne og faglig dyktige personer som hadde et personlig engasjement for oppgaven. De fikk i tillegg et eget opplæringsopplegg og oppfølging. Blant annet deltok de på seminarer på danskebåten hvor de besøkte institusjoner i København som arbeidet med minoritetsspråklige og kvalifisering. Noen av faglærerne og norsklærerne deltok også på møter og seminarer med veilederne og på studietur til Manchester og Nottingham (LdVs mobilitetsprogram).

2. Integrering av pakistanere

Det er blitt gjennomført flere og omfattende studier av pakistanske arbeidsvandrerers tilpasning til arbeidslivet i Norge, England og Danmark. Pakistanerne kom som arbeidsvandrerere og er den største innvandrergruppa i Norge. I København, Manchester og Nottingham er innvandrere med pakistansk bakgrunn blant de største nasjonale minoritetsgruppene i lokalsamfunnet. Pakistanerne utgjorde flertallet av innvandrerne som deltok i den norske aksjonsforskningsprosjektet om innvandrere og arbeidslivet.⁶ Det er i tillegg blitt gjennomført upubliserte studier om pakistanske arbeidsinnvandrere, bl.a. rettet mot pakistansk diaspora med studier i Norge og Pakistan.

Materialet, både fra dette prosjektet og fra andre studier, påpekte at mange innfødte nordmenn, dansker og briter hadde negative holdninger til pakistanere. Særlig hadde dette sammenheng med fordommer mot muslimer eller personer som kom fra muslimske land. Forklaringene på disse holdningene eller fordommene var ofte en kombinasjon av flere årsaker. Det var en blanding av personlige holdninger, politiske oppfatninger, mediefokuseringer, meninger om negative konsekvenser ved innvandring og/eller oppfatninger mot å blande folkegrupper. Samlet ville slike holdninger bevisst eller ubevisst føre til rasistiske oppfatninger og en rendyrking av etnisk, nasjonal, religiøs og/eller kulturell identitet, og følgelig at de ulike folkegruppene burde leve atskilt (i hver sine områder, land eller verdensdel). En holdning om at det er for mange av ”dem” preget debatten omkring innvandringen av pakistanere og familiegjening og påvirket også trolig dette prosjektet. På den andre side fantes det også stor motstand mot å mobilisere og tilrettelegge for nasjonale, etniske og språkhomogene grupper i de fleste utdanningsinstitusjonene uten at dette baserte seg på forskning innen opplæring og utdanning. Det fantes flere indikasjoner på at manglende politisk vilje og holdninger for å tilrettelegge for integrering av pakistanere (muslimer) i arbeidslivet i praksis og en motvilje mot å få til et tilpasset og tilrettelagt motivasjons- og mobiliseringsarbeid.

2.1 Fremmedfrykt (*xenofobi*).

Når det blir hevdet at det er blitt for mange pakistanere har dette ofte også sammenheng med at flere pakistanere uttrykker at de ikke er villige til å tilpasse seg lokalsamfunnet, arbeidsplassen, fagforeningen osv. Dette er i flere sammenhenger blitt forklart med at de er muslimer og har skikker og kulturelle uttrykksformer som mange nordmenn ikke aksepterer. Mange pakistanere godtar ofte selv denne forklaringen og er med på å bekrefte at det er en

⁶ Disse studiene ble startet i 1990 ved Arbeidsforskningsinstituttet. Fra 1993 ble prosjektet Innvandrere og bedriftsutvikling (IBU) opprettet med kontor på Oslo Røde Kors Internasjonale Senter (ORKIS) og fra 1997 på Statens ressurs- og voksenopplæringscenter (SRV). Fra 1999 har dette arbeidet blitt videreført ved Mangfold i arbeidslivet (MiA).

riktig oppfatning⁷. Det blir bl.a. hevdet at pakistanere har et kvinnesyn som ikke er allment akseptert i Norge, England eller Danmark. Samtidig opplever pakistanere ofte at de kollektivt må stå til ansvar for oppførselen til enkeltpersoner med pakistansk bakgrunn. Dette blir særlig framhevet når det blir mediefokusert at noen med pakistansk bakgrunn har begått kriminelle handlinger, har uttalt seg nedsettende om vestlig kultur eller har oppført seg diskriminerende eller truende overfor kvinner.

Politikere og politiske organisasjoner har offentlig hevdet at pakistanere står bak eller smugler narkotika og utfører andre kriminelle handlinger. Slike uttalelser blir for mange koblet til medieoppslag om dyrking av opium og cannabis i Pakistan og et internasjonalt politisamarbeid rettet inn mot omsetning av pakistansk og afghansk narkotika i vesten. Ofte er dette begrunnet i antall politibeslag og arrestasjoner hvor innvandrere (ofte forstått som pakistanere) står bak smuglingen og omsetningen. Samlet blir inntrykket at pakistanere er mer kriminelle enn nordmenn, briter eller dansker. Oppfatningen blir at pakistanere har brakt narkotika og annen kriminalitet sammen med store sosiale og økonomiske problemer til landet, bydelen, borettslaget, arbeidsplassen osv. Pakistanske kvinner er ofte i media blitt framstilt som stakkarslige og ofre for pakistanske menns negative holdninger til kvinner.

Mediefokuseringen på enkeltstående hendelser og episoder hvor en medvirkende årsak kan kobles til utlendinger (innvandrere og flyktninger) har bidratt til at temaet om integrering av pakistanere er blitt negativt og problemfokuset. Det har vært mange artikler og innlegg i den offentlige debatten om pakistanske voldelige og kriminelle gjenger, pakistanere som (urettmessig) tar imot sosialstøtte, pakistanere som ikke vil lære seg norsk og tvangs- og arrangerte ekteskap blant pakistanere. Pakistanere som folkegruppe er problematisert sammen med vandrehistorier om pakistanere og andre muslimske innvandrere som ikke oppfører seg ”normalt” (norsk/britisk/dansk). For mange kan den samlede forståelsen av dette bli at pakistanere ikke passer inn i det norske, britiske eller danske samfunnet. Enkeltstående negative opplevelser med pakistanere blir bekreftet av medieoppslagene og begrunner fremmedfrykt eller xenofobi. Eksempel på dette er følgende utsagn: *”Jeg er ingen rasist eller har noe imot utlendinger, men alle disse pakistanske muslimene er en trussel mot samfunnet og lokalmiljøet”*.

2.2 Rasisme som rammer pakistanere

Rasisme mot pakistanerne har først betydning når de som gruppe ikke blir sosialt og kulturelt tolerert og derfor ikke får jobb, bolig eller tilgang til andre nødvendige forhold som forutsetter en tilpasning i det norske samfunnet. Kulturelle ulikheter blir ofte brukt som argument for å

⁷ Viser her til en upublisert studie om pakistanske arbeidsvandrere i Norge og i Pakistan (1991 – 1999). Deler av studien er blitt publisert i artikler, i foredrag og i andre publikasjoner. Det kan også vises til andre studier av Lien, Kubaisi m.fl.

begrense eller stoppe innvandring fra Pakistan, hindre pakistanere å jobbe på arbeidsplassen eller bo i nabolaget. Ofte er utsagn begrunnet i opplevde forskjeller og de blir brukt til å rettferdiggjøre negative holdninger mot pakistanere. Argumenter for å ikke ansette pakistanske menn kan f.eks. være at de ikke vil passe inn på arbeidsplassen, ikke vil akseptere kvinner som ledere og kollegaer og at de ”av kulturelle årsaker” ikke er til å stole på. Slike oppfatninger blir forsterket om man kjenner til eller har hørt en pakistanere som har uttalt seg negativt om nordmenn og særlig etter at pakistanere har vært innblandet i voldshandlinger eller annen mediefokusert kriminalitet.

Det har blitt til en mediediskusjon om kulturelle årsaker til at pakistanere utfører kriminelle handlinger. Pakistanske religiøse ledere, religionsforskere og antropologer blir intervjuet eller deltar i debattprogrammer på TV for å forklare handlingenes kulturelle årsaker. Dermed får rasistiske oppfatninger en legitimitet som ikke er begrunnet i raseteorier, men i oppfatninger om at noen folkegrupper ikke passer inn, bør stenges ute og isoleres. Dette betyr at pakistaneres nasjonale, etniske og religiøse bakgrunn eller ytre etniske trekk ikke kan brukes som diskriminerende argument uten å bryte mot internasjonale lover mot rasisme. Derfor vil ofte denne rasismen bli forklart med i manglende språkkunnskaper, religiøse motsetninger og innvandringspolitiske spørsmål. Et tydelig uttrykk for dette er de sterke reaksjonene mot pakistanske kvinner som tildekker håret på skolen og på jobben, ikke vil bruke badedrakt på skolens svømmeundervisning, går i tradisjonelle klær eller har andre ærbare måter å oppføre seg på som er begrunnet i pakistanske tradisjoner.

2.3 Religionens betydning

Etter de muslimske terrorgruppene aksjoner, særlig mot World Trade Center i New York, har muslimer av mange blitt betraktet som potensielle terrorister.⁸ Pakistanske muslimer har derfor også blitt en målgruppe for negative holdninger til muslimer. Det blir brukt argumenter som kombinerer religion og religiøse tradisjoner for å forklare hvorfor muslimer ikke passer inn i vårt kristne eller sekulariserte samfunn. En del pakistaneres familietradisjoner med arrangerte eller tvangsekteskap er begrunnet i at kvinnene er mannens eiendom og at hun ikke skal opptre i det offentlige rom. En del tradisjonelle pakistanere bruker islam som forklaring på hvorfor de ønsker å opprettholde disse tradisjonene. I slike tradisjoner er kvinneundertrykking et viktig middel for å holde på en gitt orden. Som i flere religiøst fanatiske miljøer (også kristne) finnes det eksempler på kvinnemishandling knyttet til slike patriarkalske tradisjoner. Når det er et økende antallet pakistanske kvinner som henvender seg til krisesentre for mishandlede kvinner blir dette en bekreftelse på voldelige pakistanske menn, og at denne volden er begrunnet i islam. Det kan snarere være begrunnet i tradisjonelle mønstre som ikke lenger fungerer i et moderne samfunn. At det finnes andre årsaker til en

⁸ Dette temaet ble diskutert på et styringsgruppemøte i prosjektet (2002) og det ble innsendt en uttalelse fra prosjektet som ble publisert i en Leonardo da Vinci publikasjon.

eventuell mishandling som sosiale og økonomiske forhold, psykologiske forhold knyttet til migrasjonen og store endringer i familiestrukturene i sammenheng med migrasjonen, har som regel ikke kommet fram i denne fokuseringen.

Konklusjonene blir ofte begrunnet i religionen at pakistanske menn generelt er voldelige overfor kvinner. Når man finner sammenhenger mellom pakistanske kvinners tradisjonelle rolle og kvinnemishandling, kan dette bekrefte fordommer mot muslimer og pakistanske innvandrere. Kvinnemishandling kan ikke rettferdiggjøres med religion, men den er heller et uttrykk for ulikeverdige sosiale og økonomiske forhold i hjemmet. De fleste pakistanske kvinner henvender seg til krisesentrene fordi de har en voldelig mann og ikke pga. en tolkning av koranen. Det er blitt et økende antall skillsmisses i pakistanske familier. En årsak til dette at pakistanske kvinner har fått flere rettigheter etter migrasjonen. En annen årsak er trolig at familie- og kjønnsrollemønsteret har endret seg og at mange pakistanere har giftet seg tradisjonelt inn i en livssituasjon de ikke mestrer. Ekteskap mellom ikke muslimske menn og muslimske kvinner er i følge flere tolkninger av islam ikke tillatt. Derfor er det religiøst begrunnet at pakistanske kvinner ikke bør ha omgang med menn fra majoritetsbefolkningen. Dette har ført til at det er vanskelig for pakistanske kvinner å bryte ut av sin rolle som en ærbar kvinne i det pakistanske miljøet gjennom ekteskap med personer fra majoritetsbefolkningen.

2.4. Manglende sosial integrering

At integreringsprosessen for en del pakistanere i lokalsamfunnet eller på arbeidsplassene går langsomt kan forklares med manglende motivasjon for å assimileres inn i majoritetssamfunnet. Definisjon av integrering og assimilering er vanskelig når integreringen måles i assimileringssgraden – dvs. at det er majoritetssamfunnet som måler pakistanernes tilpasning i samfunnet. Integrering forutsetter gjensidig tilpasning og det er viktig å klargjøre i hvilken grad også lokalsamfunnet eller arbeidsplassen har tilpasset seg pakistanske innvandrernes livsstil; deres kultur, religion og tradisjoner.

Noen pakistanere uttrykker at de ikke ønsker tilpasning eller assimilering og særlig om dette forutsetter å underkaste seg en vestlig livsstil. Flere pakistanere er engstelige eller negative til å få venner fra den etniske majoriteten. Om majoritetssamfunnet også er lite imøtekommende til pakistanernes religion og tradisjoner blir integreringen mer komplisert. For pakistanerne er frykten for påvirkning i forhold til en tilsynelatende fordomsfri omgang mellom kjønnene i den innfødte befolkningen oftest den største hindringen for å utvikle sosiale relasjoner. Den religiøse begrunnelsen om at pakistanske kvinner ikke kan gifte seg med menn som ikke er muslimske kan sikkert medvirke til at pakistanere passer ekstra godt på kvinnene. Men i realiteten ser det ut til at det er tradisjonen med arrangerte ekteskap med nære slektninger eller familiens krav til ærbarhetsom som har størst betydning, langt mer enn religionen. For

nordmenn, engelskmenn og dansker kan det virke integreringshindrende at pakistanere holder seg for seg selv og ikke ønsker å utvikle familierelasjoner (ev. gifte seg og få barn) med den innfødte befolkningen og i lokalmiljøet. Det kan være vanskelig å skape gode relasjoner med store forskjeller på seksualmoral og sosial omgang mellom gutter og jenter (menn og kvinner). Mange sosiale relasjoner i Norge, England og Danmark er knyttet til alkohol og matvaner som er tabuer for muslimer. Dette kan ekskludere noen pakistanere fra deltakelse i sosiale sammenhenger og til å få venner og personlige kontakter i majoritetssamfunnet.

3. Pakistanske etniske minoriteter og innvandrere som arbeidskraft.

Behovet for kvalifisert arbeidskraft innen helse, pleie og omsorg har ført til store utfordringer i rekrutteringen. Å ansette personer fra den pakistanske minoritetsbefolkningen og med et annet morsmål enn majoritetsspråket, gjør det ofte nødvendig at internopplæringen er tilpasset de pakistanske ansatte. En tilpasset internopplæring som også har en språkopplæringsdel rettet inn på det faglige innholdet i opplæringen styrker muligheten for at den pakistanske ansatte kan få bedre grep om både det teoretiske innholdet og den språklige kommunikasjonen. Internopplæringen som er tilpasset arbeidsplassens kommunikasjonsbehov er særlig viktig innen helse, pleie og omsorg hvor kravene til forståelse mellom mennesker er en viktig del av jobben. Dette gjelder også etter hvert for de tradisjonelt ufaglærte jobbene som renhold, kantine, pleieassistent og miljøarbeid som forutsetter profesjonell kunnskap til nye og kompliserte arbeidsoppgaver og gode kommunikasjonsferdigheter.

Innen pleie og omsorg vil det sosiale miljøet på arbeidsplassen ha stor betydning. Fra flere intervjuer uttalte de pakistanske ansatte at de har opplevd at deres etnisk og nasjonal opprinnelse medvirket til negative holdninger i arbeidsmiljøet. Det er derfor viktig at kommunikasjonen mellom kollegaene gir muligheter til å utvikle den sosial, profesjonelle og faglige kommunikasjonen på tvers av kulturelle og religiøse ulikheter. Kommunikasjonen mellom de ansatte og brukerne av for eksempel hjemmetjenesten og beboerne på et sykehjem eller de ansatte seg imellom på arbeidsplassen er helt avgjørende for å yte profesjonelle helserelevante tjenester. Det forutsetter at arbeidsmiljøet er åpent og fleksibelt med toleranse og forståelse for et stort mangfold av ansatte og brukere/beboere. Det er i denne virkeligheten pakistanske kvinner skal kvalifisere seg til arbeidsoppgaver i helse-, pleie- og omsorgstjenester.

3.1 Pakistanere som minoritet i et majoritetssamfunn

Den danske sosialpedagogen Christian Horst diskuterte i en artikkel forskjellene mellom et pluralt samfunn og et samfunn med minoriteter.⁹ Han påpeker at demokratisk avgjørelse fra majoriteten kan rettferdiggjøre utøvelse av et assimilasjonspress. Det er derfor viktig å vurdere i hvilken grad det er mulig for et samfunn som bygger på avgjørelser fra en etnisk majoritet å kunne ta avgjørelser fra etniske minoriteters synspunkt. Dette fører ofte til stereotype vurderinger om likhet og likeverdighet for de som ikke er tilpasset flertallets oppfatninger om hvordan man skal oppføre seg. De etniske minoritetene blir utsatt for behandling av majoritetssamfunnet, ofte på grunn av medlidenhet eller nedvurdering og forrøkt for deres religion, kultur, språk, nasjonal og etnisk identitet, tradisjoner osv. Horst påpeker derfor at det er et poeng at minoritetene blir gjort til objekter uten innflytelse. Dermed vil de bli objekter for det demokratiske flertallets behandling av minoritetene og overlatt til at flertallet avgjør hvordan de skal oppføre seg for å bli godtatt.

Den etniske pakistanske befolkningen utgjorde mindre enn 10 % av befolkningen i byene i prosjektet. Men i noen bydeler i Oslo, Nottingham, Manchester eller København utgjorde pakistanerne¹⁰ et faktisk velgergrunnlag. Opptil tre generasjoner i Oslo og København og ennå flere generasjoner i Manchester og Nottingham definerte seg som muslimske pakistanere (i tillegg kan vi også regne muslimer fra India og Bangla Desh). Disse stemmene kan få betydning for et valgutfall om de stemmer på kandidater med pakistansk bakgrunn (uavhengig av partitilhørighet). Når nær halvparten av elevene ved skoler i noen distrikter har foreldre med pakistansk bakgrunn, vil dette få betydning for disse skolenes tilpasning av undervisningen. Horst peker derfor på det sosialpedagogiske prinsippet at det ikke skal påpekes eller framheves de negative sidene av forskjelligheten, men at man heller skal bygge på de sterke sidene ved ulikhetene. På den måten kan man bygge på selvfølelsen og opplevelsen av å mestre fra sitt eget etniske ståsted for å gjøre elevene mestringsorienterte. De pakistanske elevene må få muligheter til å vise at de er noe, har noe og er i stand til å tilføre noe av verdi og betydning. Disse pedagogiske prinsippene gjelder vel så mye for relativt nyankomne pakistanske kvinner i opplæring til helse-, pleie- og omsorgspersonell.

3.2 Kulturelle forskjeller

Argumenter som oftest blir brukt om hvorfor pakistanere ikke tilpasser seg det norske, danske eller engelske samfunnet er store kulturelle forskjeller. Det blir hevdet at pakistanerne har andre oppfatninger av presisjon, ryddighet, renslighet, ærlighet, arbeidsvillighet, tålmodighet, toleranse osv. I noen intervjuer i andre prosjekter med ledere og andre ansatte ble det brukt

⁹ Kultursosiologen Christian Horst ved universitetet i København har i tidsskriftet KVAN nr.17 1987 skrevet artikkelen "Danmark - et pluralt samfunn" hvor han mener at de danske myndighetene har lagt opp til et samfunn med minoriteter.

¹⁰ De som selv definerer seg som pakistanere, gjerne i flere generasjoner (diaspora)

negative personlige erfaringer med en eller flere personer med pakistansk bakgrunn. Noen viste til egne opplevelser eller historier de hadde hørt om å bli svindlet, ranet, truet og/eller voldelige og andre kriminelle handlinger fra personer av pakistansk opprinnelse. Disse personlig opplevelsene byggeet ikke på dokumenterte kulturelle, religiøse, nasjonale eller etniske moralkoder hos pakistanere som rettferdiggjorde vold eller kriminalitet. Fra det materialet jeg har kjennskap til bruker ingen pakistanere islam eller pakistansk kultur som forklaringer på voldelige eller kriminelle handlinger. Samtidig finnes det ”vendettatradisjoner” i noen pakistanske familier hvor æresbegrep og gjengjeld (øye for øye og tann for tann) har betydning. Vi vet at kultur og tradisjon er i konstant forandring og at de ikke er statiske størrelser , men utsatt for stadige endringer og nytolkninger. Særlig vil endringene være store i forbindelse med migrasjonen. Det er viktig å forstå i hvilken grad disse endringene er tilpasset det nye samfunnet pakistanerne bor i. Endringene kan være avgjørende for hvordan den enkelte pakistaner tilpasser seg til lokalsamfunnet og arbeidsplassene. Hevnaksjoner knyttet til familieære er forbudt av både pakistansk og norsk lovgivning, og er heller ikke religøst akseptert. De fleste pakistanere bosatt i Norge eller i Pakiatan aksepterer ikke at enkeltpersoner tar loven i egne hender for å hevne en familieære.

Når man skal forklare en pakistaner hvordan man skal oppføre seg etter norsk, dansk eller britisk kultur, oppdager man ofte at noen kulturelle trekk ikke stemmer overens med en oppfatning av hvordan man skal oppføre seg i vertslandet. Den moderne og stressende bykulturen i de vestlige samfunnene står gjerne i kontrast til kulturelle oppfatninger om vennlighet, høflighet, omtanke for familie, vennskap osv. Derfor uttrykker mange pakistanere at de opplever uvennelighet og manglende omtanke i landet de bosetter seg i. Noen av de kulturelle normene som pakistanerne reagerer på i vertssamfunnet blir også av vertslandet innbyggere sett på som et moralsk forfall. Overdrevent alkohol og stoffbruk, seksuelle utskielser, pornografi, prostitusjon osv. blir ikke vurdert som positive verdier i vertslandene. Vertslandene ønsker å fremme moralske normer med sunne mennesker som driver med idrett og friluftaktiviteter. Denne idealiseringen skjer samtidig som registreringen av et økende fysisk forfall, økt alkoholkonsum, stadig flere stoffbrukere og sosialt og moralsk forfall i vertssamfunnet. Mange pakistanere vil forsøke å finne seg tilrette innen den gjengse moralen i lokalsamfunnet. Men den overflatiske moralen som pakistanerne ser; fulle mennesker, kvinner i utfordrende klær, ungdom uten respekt for voksne osv. står i konflikt til vertssamfunnets moral som forutsetter selvdisciplin, nøysomhet, omsorg og omtanke for andre og verdier knyttet til likhet og likeverd.

Ofte definerer pakistanere seg med visse karakteristiske trekk som de opplever skaper tilhørighet i den pakistanske gruppen. Særlig definerer kvinnene sin identitet i forhold til hvordan man ter seg for å bli godtatt som en respektabelt kvinne. For mange pakistanere er kleskoder, måter å oppføre seg på, kjennskap til religion og tradisjoner osv. en vesentlig del

av identiteten. De kan også organiserer seg i politiske partier, fagforeninger, nasjonale, etniske og religiøse organisasjoner, idrett og andre kulturelle aktiviteter osv. for å identifisere seg med personer med samme interesser, sosiale behov eller evner og anlegg. De fleste har fokus på noen hovedområder som skaper identifikasjon. Oftest har identifikasjonen mer sammenheng med utdanning og yrkesvalg enn den nasjonale tilhørigheten. De som opplever at de ikke får sosial aksept fra majoritetssamfunnet og dermed lav sosial status vil oftere legge større vekt på sin nasjonale eller etniske identitet. For noen kan identifikasjonen med opprinnelseslandet bli viktigere eller sidestilt med andre sosiale roller som mor, lærer, kokke, pleier, artist, arbeider, kvinne/jente, økonomisk status, ungdom, voksen/eldre osv.

Den sosiale kontrollen av kvinnene i de pakistanske innvandremiljøene er sterk og har oftest sammenheng med at de skal bevise sin ærbarhet. Når de ytre etniske kjennetegnene også er med på å identifisere den nasjonale eller religiøse tilhørigheten, kan ofte det sosiale presset fra familie, slekt, venner og bekjente påvirke måter å kle seg på eller andre kjennetegn som viser denne tilhørigheten. Dette er særlig tydelig for pakistanske kvinner som kler seg tradisjonelt ærbart med religiøse kjennetegn som kan dette bety hodeplagg, men like ofte kan det være ”typisk” pakistanske klær, og gjerne siste pakistanske mote som kan virke vel så utfordrende som vestlige moteklær.

3.3 Pakistanske kvinners identitet som minoritet

Identiteten bygge på flere faktorer som den pakistansk kvinnen opplever som viktige personlige egenskaper. Å framheve seg som en pakistansk kvinne kan ha stor betydning for opplevelsen av å lykkes som kvinne, sexobjekt, framtidig ektefelle og mor. Identiteten kan i tillegg til oppdragelsen i hjemmet komme fra kvinneidealer i pakistanske og indiske filmer, moteblader, kiosklitteratur eller hvordan andre pakistanske kvinner kler seg og oppfører seg. Høy sosial status, mye utdanning eller en sterk yrkesidentitet vil også føre til at pakistanske kvinner betrakter nasjonalitetsbakgrunn og religion som mindre viktig. Det sosiale presset for å tilpasse seg majoritetssamfunnet kan ofte virke sterkt overfor pakistanske jenter/kvinner som er skoleflinke, dyktige fagpersoner og økonomisk vellykkede. Majoritetssamfunnet setter også premissene for hva det vil si å lykkes og de pakistansk kvinnene får gjerne ros eller en ekstra påskjønnelse når de mestrer kravene for å lykkes i majoritetssamfunnet.

Identiteten kan også bygge på andre faktorer enn det den pakistanske kvinnen selv regner som viktig for hennes personlige kvaliteter og anerkjennelsen av å være en ærbar pakistansk kvinne. Det er sannsynlig at pakistanske kvinner med høy utdanning og sosial status er mindre opptatt av at anerkjennelsen er knyttet til religiøs og etnisk tilhørighet enn for kvinner som har (eller vil få) sin hovedidentitet som en pakistansk ektefelle, mor og hjemmевærende

husmor.¹¹ Anerkjennelsen som pakistansk kvinne får større betydning om ektefellen eller hans familie er spesielt opptatt av religion eller å holde på familietradisjonene.

Det er for den pakistanske kvinnen logisk å søke sin identitet i det som betraktes som ”normalt” for en kvinne med pakistansk bakgrunn. Om de som gir anerkjennelse eller sanksjoner innad i eget miljø eller i majoritetssamfunnet, har dette så klart stor betydning for egne valg. Gode skoleresultater er som regel anerkjent hos alle de som har betydning i deres liv. Dette gjelder vel så mye slektningene i Pakistan og foreldrene og familie og venner i det pakistanske innvandrer miljøet som i det norske samfunnet. Derfor faller gode resultater i utdanningen som regel sammen med forventningene i både det pakistanske og majoritetssamfunnet. Ærbar påkledding og oppførsel har derimot ulike valører for pakistanske og vestlige kvinner. Det er trolig ennå viktigere å kunne markere seg som pakistaner når man opplever at man står i fare for å miste sin identitet i majoritetssamfunnet. Mange prøver å finne en dobbelt rolle. Eksempler på dette er jenter som tar av skautet på vei til skolen. Noen pakistanske jenter har også funnet en felles identitet (med andre muslimske jenter) ved å gå med skaut på skolen, uavhengig om det er et pålegg fra foreldre og slektninger eller ikke.

I de fleste yrker som krever fagutdanning eller faglig dyktighet vil etniske tilhørighet ha mindre betydning. Det å tilpasses arbeidsmiljøet, gjøre en god jobb og bli oppfattet som en omgjengelig arbeidskamerat og positiv person vil ha større betydning enn det å være pakistaner. Samtidig kan det å kle seg pakistansk (eller med skaut) føre til at de pakistanske kvinnene opplever at de blir bedre akseptert og respektert. I noen tilfeller kan hodeplagget gi grunnlag for verdighet, stolthet og personlig integritet. Faglig dyktighet betyr allikevel ofte langt mer for identiteten på en arbeidsplass enn religiøs, etnisk eller nasjonal bakgrunn så lenge omgivelsene (kollegaer og brukere) ikke påtvinger dem en ideologi som står i motstrid til deres overbevisning. De fleste pakistanske kvinner vil derfor ikke søke seg til jobber som krever utfordrende vestlige uniformer (miniskjørt, dype utringninger osv) eller arbeide under andre forhold som kan føre til et dårlig omdømme i det pakistanske samfunnet. Men samtidig betyr dette at den pakistanske kvinnen må kunne akseptere at hennes arbeidskollegaer har andre kulturelle uttrykksformer og moralske verdier. Hun må godta at hennes kvinnelige arbeidskollegaer går i miniskjørt og drikker øl med kollegaer av begge kjønn etter jobben. Kulturelle eller sosiale omgangsformer kan virke krenkende på en pakistansk kvinne i et arbeidsmiljø. Særlig kan det bli problemer om det er vanlig på arbeidsplassen å bruke

¹¹ Det henvises her bl.a. til Allwoods artikkel "Tværkulturell kommunikation" fra boka med samme navn utgitt av Institutionen för lingvistik ved Göteborgs Universitet i 1985 og en artikkelen av Crocker og Major om "Social Stigma and Self-Esteem: The Self-Protective Properties of Stigma" som viser til et bredt materiale fra USA om selvbildeutviklingen hos folkegrupper som er sosialt stigmatisert. Psychological Review, Vol.96. No.4. New York 1989. I tillegg vises det til Ragnar Solheims artikkel "Psykogene lærervansker" i boka "Spesialpedagogiske perspektiver" fra 1990.

utfordrende klær og at den sosiale omgangen med kollegaer utenfor arbeidstiden består av alkohol, flørting og seksuelle antydninger mellom de ansatte. Særlig vanskelig er det om det snakkes nedsettende om pakistanere (muslimer) i arbeidsmiljøet og at den pakistanske kvinnen derfor stadig opplever seg i forsvarsposisjon som pakistansk kvinne. Samtidig kan manglende språkforståelse føre til mistolkninger og tolkninger av tonefall, mimikk og utsagn fra norske arbeidskollegaer.

Negative holdninger og fordommer fra omgivelsene kan påvirke de pakistanske kvinnene til å framheve sin nasjonale identitet og til å påpeke eller understreke de etniske eller religiøse forskjellene. Religiøse tradisjoner og etniske moralske normer blir gjerne viktig som et forsvar mot det som betraktes som umorale i majoritetssamfunnet. En del kvalitative undersøkelser påpeker at yrkesmessige forskjeller oftere blir mer framhevet enn de etniske forskjellene i arbeidsmiljøet¹². Arbeidskollegaer med faglige ferdigheter krever ofte intern lojalitet og at de utvikler vennskap og anerkjennelse på tvers av etniske, nasjonale og religiøse skillelinjer. Den interne bedriftskulturen blir i mange bedrifter viktigst og stadig flere pakistanske unge jenter identifiserer seg også på fritiden sterkere med skolen sin, yrket sitt, arbeidsgiveren eller bedriften osv. enn den nasjonale bakgrunn. Det viktigste for de fleste pakistanske kvinner er trolig at de ulike identitetene ikke kommer i konflikt med hverandre. For de fleste vil kravet til ærbarhet og sømmelighet som pakistansk kvinne bli det viktigste i en konflikt mellom hva familien mener og hva som regnes som normalt på skolen, på jobben eller i vennekretsen. Men stadig flere pakistanske kvinner bryter med de tradisjonelle kleskodene, foreldrenes valg av ektefelle eller andre tradisjonelle regler som begrenser karrieremuligheter og sosial aksept i det pakistanske miljøet.

Ofte kan faggrupper bli sosiale grupperinger på en arbeidsplass, avdeling eller et arbeidsfellesskap og de kan skape større intern lojalitet enn overfor andre pakistanske kvinner som er utenfor dette fellesskapet. Arbeidskollegaer holder ofte sammen, og gjerne i opposisjon til andre faggrupper, hjemmевærende mødre eller andre pakistanske kvinner som ikke tilhører dette fellesskapet. Dermed blir negative holdningene til andre kvinner i majoritetssamfunnet ikke knyttet til de kvinnene fra majoritetssamfunnet de kjenner, men til ryktene om hvordan vestlige kvinner oppfører seg. Ofte kan det også utvikle seg et kvinnesamhold rettet mot menn, uavhengig av etniske, nasjonal eller religiøs tilhørighet. De kan påpeke at pakistanske menn er minst like ille som norske, danske eller engelske menn og framheve kvinnesolidaritet overfor kvinneundertrykkingen som de mener er like ille i alle nasjonalitetsgrupper.

¹² Aakervik 1992 og 1998

Noen yrkesaktive pakistanske kvinner uttalte i intervjuene i dette prosjektet og i andre samtaler med enkelte pakistanske kvinner at kvinnefrigjøringen er kommet lengre i vertslandet og at de trodde at mennene i majoritetssamfunnet oppførte seg bedre overfor kvinnene. De ble derfor overrasket når vestlige kvinner beklaget seg over at mennene deres ikke gjorde husarbeid, tok seg av barna eller var voldelige.

I en konfrontasjon mellom mennesker fra majoritets- og minoritetskulturene vil personer fra minoritetskulturene ofte forsøke å flykte, trekke seg tilbake fra og ta avstand fra aggressive holdninger fra det de oppfatter som majoritetens væremåte. Ofte kan også majoritetssamfunnet prøve å løse konflikter ved å prøve å finne fredelig sameksistens, forhandlinger og kompromisser, mens personer fra minoritetene kan ty til forsvarsmekanismer eller gi etter ved å tilpasse seg eller la seg assimilere.¹³ Eller for å si det på en annen måte forsøker majoriteten å finne løsninger bygd på majoritetssamfunnets premisser for å motvirke eller unngå konflikt. De pakistanske kvinnene i arbeidslivet prøver å skape et forsvar mot indre overgivelse, sin identitet som pakistansk og muslimsk kvinne, samtidig som de prøver å tilpasse seg normene på arbeidsplassen og fellesskapet i arbeidsmiljøet.

4. Pakistanske kvinner i England

Fra den engelske undersøkelsen kom det fram at det var vanlig at kvinner fra Pakistan ikke bare snakket urdu og punjabi til hverdags, men også snakket en del engelsk. Kvinnenes alder hadde også betydning for hvilket språk som blir snakket i hjemmet, og mennene snakket mer engelsk enn kvinnene. Dette hadde trolig sammenheng med utdannelsesnivå og økonomisk stilling i majoritetssamfunnet. Arbeidsledigheten for pakistanere og de med bakgrunn fra Bangla Desh var på ca. 19% mens den ellers var på ca. 6% for briter som helhet. Mens ca. 80% av den britiske befolkningen hadde inntektsgivende arbeid var den nede i ca 50% for de med bakgrunn fra Pakistan og Bangla Desh. Samlet betydde dette at det var antatt at det var omtrent fire ganger så høy risiko for utstøting og fattigdom enn for majoritetsbefolkningen.

For pakistanske kvinner var det trolig at en stor andel av de over 50 år ikke snakket godt nok engelsk til å bli yrkesaktive i jobber hvor det var krav til et minimum av engelskkunnskaper. Et stort antall av disse kvinnene hadde kommet til England som voksne, oftest som ektefelle til en arbeidsvandrer. Mange hadde lite utdanning fra hjemlandet og hadde i tillegg blitt boende i områder i England med høy konsentrasjon av innbyggere fra egen språkgruppe. Begrensede engelskkunnskaper påvirket også kvinnenes muligheter til tilgang til lokale tjenester som lege, helsesenter, barnehage, skole osv.

¹³ Det vises også til en artikkel av Bertil Melhans i boka "Tvärkulturell kommunikation" Institutionen för lingvistik ved Göteborgs Universitet i 1985

Kvinnenes inntektsgrunnlag var fra ufaglært og tilfeldig arbeid utført av ektefeller og til en viss grad dem selv. Samtidig kom mange av de pakistanske kvinnene som hadde emigrert til England fra sosiale skikt som ikke hadde erfaring med manuelt arbeid. Den økonomiske og sosiale posisjonen hadde betydning for kvinnenes tilpasning, og det var tydelig at unge pakistanske kvinner som så for seg muligheter til yrkesutdanning eller opplæring til arbeidslivet, klarte seg relativt bra.

Det er mange faktorer som virker inn på utdanningsmulighetene for pakistanske kvinner som familiebakgrunn, klasse, klan og kastetilhørighet og i hvilken grad kvinnene sosialiserer seg og er økonomiske bidragsytere i familien. Mens 45% av de med engelsk etnisk bakgrunn fullførte videregående utdanning, var det bare 24% av de med pakistansk og de med Bangla Desh bakgrunn. Nå gjelder dette ikke alle innvandrere ettersom 45% av inderne og 52% av asiater som helhet fullførte videregående utdanning. Det er også verdt å merke seg at det faktisk var flere 18 åringer fra den asiatiske befolkningen enn fra befolkningen som helhet som deltok i full tids utdanning. Grunnene til dette kunne f.eks. være at det var vanskeligere for asiatiske unge innvandrere å få jobb, samt at asiatiske foreldre trolig oppfordret de unge, også unge jenter, til å ta utdanning.

4.1. Fokus grupper i Rochdale

University of Salford hadde en studie av kvinner med bakgrunn fra Pakistan og Bangla Desh i bydelen Rochdale utenfor Manchester. Disse kvinnene deltok i fokusgrupper. En av fokusgruppene hadde 9 kvinnelige studenter fra ESOL, en skole for minoritetsspråklige elever i Rochdale (English as a Second and Overseas Language ved Rochdale Racial Equality Council). Kvinnene var mellom 21 og 40 år og var husmødre fra Pakistan. Fem av dem hadde kommet som ektefeller til England.

Diskusjonen rettet seg mot følgende spørsmål:

- Hvorfor tror dere at muslimske kvinner ikke tar sykepleierutdanning?
- Tror dere at samfunnet prioriterer og oppfordrer noen yrkesutdanninger framfor andre?
- Kunne dere tenke dere å bli sykepleiere eller et annet helserelatert yrke?
- Vil du støtte barnet ditt om hun ønsket å bli sykepleier?

Det ble i diskusjonen trukket fram mange spørsmål som hadde sammenheng med kultur. F.eks. om en sykepleier hadde samme status som en lege. Mange pakistanske foreldre hadde ikke selv hatt muligheter til å ta videregående eller høyere utdanning så de oppfordret barna til å ta en utdanning som kunne føre til en karriere innenfor tradisjonelle høystatusyrker som medisin, jus eller ingeniørfag. Religiøse spørsmål kunne også motvirke et yrkesvalg innen pleie og særlig om kvinner kunne pleie menn samtidig som det ble hevdet at sykepleie var et

typisk kvinneyrke. Det var også et negativt stigma knyttet til helserelaterte yrker som ikke ble betraktet som yrke med høy status. Dette til tross, kvinner ble oppfordret til å velge yrker som sykepleier og jordmor i Pakistan.

Noen av kommentarene fra kvinnenens gruppediskusjon:

“Mange foreldre ser ikke pleie som en god karriere”

“Det er regnet som en skitten jobb.”

“Religiøse forhold tillater ikke kvinnelige pleiere å pleie menn”

“Jeg har en kusine i Pakistan som er jordmor og de kaller henne kvinnekonsultanten og det er OK der fordi de andre som jobber der er alle kvinner og alle pasientene er kvinner samt at man trenger ikke å jobbe om natten. På den måten er det greit for ektemannen og svigerfamilien”

“Jeg ville gjerne fortsette studiene, men jeg måtte gifte meg og flytte til England, men min engelsk er ikke særlig bra så det var bra at jeg begynte på denne undervisningen for minoritetsspråklige (ESOL) slik at jeg kan forbedre engelskkunnskapene. Svigerforldrene mine ville ellers ikke tillate meg å gå på college for å studere videre”

“Jeg har utdanning i genetikk som jeg ville likt å studere videre for å få meg en jobb, men det er ingen helserelaterte kurs tilgjengelig på det lokale senteret.”

“Jeg hadde foretrukket at min datter hadde blitt lege framfor sykepleier ettersom jeg tror hun ville fått flere gode rishta (frierier) om hun var lege.”

Fra en liste rangerte deltakerne følgende yrker som gode for kvinner: lege, advokat, lærer og resepsjonist var på topp. Sykepleier og jordmor var rangert nederst på lista over gode yrker.

En annen fokusgruppe besto av muslimske kvinner som var studenter i et helserelatert kurs ved Hopwood Hall College utenfor Manchester. Kvinnene var mellom 18 og 21 år. Fire av kvinnene var de første kvinnene i familien som hadde søkt om høyere utdanning og tre av dem hadde søkt om sykepleierutdanning ved universitetet.

Selv om de alle var interessert i helseutdanning mente de at de ikke hadde fått tilbud fra noen universiteter som var tilpasset deres behov. De hadde alle fullført videregående skole tilsvarende helse og sosialfag (AVCE in Health and Social Care). En av studentene hevdet at til tross for at hun hadde de nødvendige kvalifikasjoner til å ta en sykepleierutdanning, ble hun ikke engang innkalt til intervju. Dette førte til videre undersøkelser om hva som kunne være grunnen til dette.

Noen kommentarer fra studentene var:

“Det er ikke det at muslimske jenter ikke vil ta utdanning innen yrker som pleie og omsorg, men når man ikke får plass ved kursene hvordan kan man da bli pleiersker.”

“Det er barrierer i utvelgelsesprosessene ved universitetene.”

“Foreldrene mine godtok ikke at jeg ønsket å studere for å ta sykepleierutdanning. Det tok lang tid å overbevise dem, men ennå har jeg ikke fått noen tilbud.”

4.2 Pakistanske kvinner i Nottingham

Flere kvinner med pakistansk bakgrunn svarte på en del spørsmål knyttet til integreringen i det britiske samfunnet. Integreringen skulle ideelt sett føre til en gjensidig prosess som ville tjene både de pakistanske innvandrerkvinnen og det engelske samfunnet. Det var ikke et viktig spørsmål at pakistanske kvinner lærte seg engelsk i samme grad som norskopplæringen i Norge og danskopplæringen i Danmark var betraktet som hovedinnfallsvinkelen til integreringen av pakistanerne i samfunnet. Grunnene til dette var trolig at det engelske samfunnet forutsatte at de som kom som innvandrere til England hadde lært seg grunnleggende engelsk i hjemlandet. Til en viss grad stemte nok også dette da f.eks. Pakistan har vært en tidligere britisk koloni og at store deler av høyere utdanningen fortsatt bygger på engelsk som undervisningsspråk. Dermed ble det betraktet som et personlig spørsmål for den enkelte innvandrer at de lærte seg tilfredstillende engelsk for å bli yrkesaktiv.

Et annet aspekt var at de fleste pakistanske innvandrere kom inn i et pakistansk innvandrer miljø i England. De fleste bodde i egne distrikter eller områder i større byer. På den måten ble det lettere akseptert at den nyankomne pakistanske kvinnen hadde med seg verdier knyttet til landsbytradisjoner som forutsatte at kvinnene hadde hovedansvaret for hjem og barn og derfor ble hjemmeværende. Det forutsatte også at de aksepterte landsby- og slektstradisjonene omkring ekteskap og kvinnenens rolle i familien og i samfunnet. For mange kvinner var det ikke viktig å lære seg språket for å sosialisere seg i det britiske samfunnet eller for å bli yrkesaktiv. Det britiske samfunnet hadde også vært langt mer aksepterende til utviklingen av pakistanske segregerte miljøer og samfunn enn f.eks. i Norge og Danmark. Fordelene og ulempene ved dette skal ikke diskuteres her, men det er viktig å påpeke at det trolig er mye lettere som nyankommen pakistansk kvinne å finne seg sosialt tilrette i en større by i England enn i Norge og Danmark.

I Nottingham ble fem kvinner intervjuet i tillegg til en fokusgruppediskusjon. Utover dette ble temaene som ble diskutert også gjenstand for samtaler og diskusjoner med flere andre med pakistansk bakgrunn i England og Norge. Spørsmålene var rettet inn mot følgende hovedtemaer:

1. Ekteskap med slektninger i Pakistan – spørsmål omkring tradisjoner, religion, familiegjenforening og migrasjon.
2. Sosial kontakt, kjærlighetsforhold og eventuelt ekteskap mellom europeere (briter) og pakistanere. Her ble også forholdet til andre innvandrergrupper diskutert (bl.a. fra andre

muslimske land om det var et spørsmål om religion). Dette kan også handle om flørt, forelskelse (avstand), vennskap og andre sosiale relasjoner som mattradisjoner, fester, familierelasjoner, sport og andre kulturaktiviteter osv.

3. Det ble spurt om de mener at det pakistanske samfunnet i Nottingham var i ferd med å bli mer eller mindre segregert som et sosialt og religiøst samfunn. Det ble bl.a. påpekt at:
 - a) Det var et økende antall av andre og tredje generasjon pakistanere som har brutt med det pakistanske innvandrersamfunnet og har latt seg assimilere når det gjelder mattradisjoner, kleskoder, livsstil og religiøse tradisjoner. For mange har det blitt viktig å bli akseptert som britiske.
 - b) Stadig flere pakistanske jenter nekter å gifte seg i følge familietradisjonene, og velger derfor å ikke gifte seg.
 - c) Flere pakistanske menn har fått barn med britiske kvinner, og noen velger også å gifte seg med britiske kvinner (eller ikke pakistanske kvinner). Der er også et økende antall pakistanske kvinner som flytter hjemmefra og gifter seg utenfor familietradisjonene, både med pakistanske menn som familien ikke aksepterer eller andre menn som ikke er pakistanere.
 - d) Det er blitt et økende antall nye generasjoner som har blandet bakgrunn hvor en av foreldrene har pakistansk bakgrunn. Vil det f.eks. være tilbud for disse å bli akseptert eller finne en identitet i det pakistanske samfunnet i Nottingham?

4.3 Intervjuer og fokusgruppediskusjoner

Intervjumaterialet fra Nottingham ble sammenliknet og diskutert med intervjumateriale fra andre intervjuer og samtaler gjennomført i Manchester og i Norge. Noen mente at flere av spørsmålene var vanskelig å diskutere for pakistanske kvinner, særlig fordi de trolig berørte tabuområder. Alt i alt ble det 15 kvinner som ble involvert i disse intervjuene i Nottingham, og det kan være at noen av svarene fikk en noe unnvikende karakter. Men alt i alt var det ingen som meldte seg ut av diskusjonene eller tilkjennega at de følte seg krenket eller mente at spørsmålene ikke var relevante å diskutere. Samtidig førte samtalen og særlig diskusjonene i etterkant til økt refleksjon omkring disse spørsmålsstillingene som alle på en eller annen måte hadde kjennskap til eller mente noe om.

Alle kvinnene som ble intervjuet var i et utdanningsløp eller var på et eller annet vis tilknyttet Asian Women Project i Nottingham, slik at undersøkelsen ikke var et tilfeldig utvalg. I tillegg ble alle på forhånd spurt om de var villige til å delta i en samtale eller diskusjon om disse temaene. Derfor vil ikke svarene avspeile noe vitnesbyrd om hva pakistanske kvinner i sin alminnelighet skulle mene om disse spørsmålene. Men det er viktig å påpeke at refleksjonsnivået var relativt høyt, og jeg tror derfor at vi fikk fram mange svar som kan være av betydning for undersøkelsens og prosjektets formål.

4.4 Strategier for utdanning og arbeid

Alle deltakerne i intervjuene og samtalene hadde på forhånd bestemt seg for at de ønsket å ta seg utdanning og arbeid. Samtidig hadde alle en oppfatning om situasjonen for andre pakistanske kvinner som ikke hadde tatt de valgene de hadde tatt. Det kunne være deres mødre, søsken, kusiner, andre slektninger og venninner uten konkret å nevne hvem, og uttalelser som disse hadde kommet med. Flere unngikk trolig å snakke om seg selv ved å bruke eksempler fra noen de kjente. Men i løpet av samtalene viste det seg at de egentlig snakket om seg selv eller sin søster eller kusine.

Alle kvinnene hevdet at hovedhensikten til en pakistansk kvinne var å gifte seg, være en god hustru, ta vare på hjemmet og få barn. De fleste hevdet at pakistanske kvinner generelt så på egen inntekt som et tilskudd til mannens inntekt og at en utdanning rettet mot yrkesaktivitet oftest ble rettferdiggjort innenfor disse rammene. En tilleggsmotivasjon var om utdanningen kunne få betydning i oppdragelse av eller som støtte til barna eller i omsorg for eldre familiemedlemmer. På den måten kunne de med en utdanning og erfaring fra arbeid innen helse, pleie og omsorg ta bedre ansvar for familien som kvinner.

De yngste kvinnene som ble intervjuet hevdet at deres egen motivasjon for å ta yrkesutdanning og få seg jobb var å kunne ta egne valg. Noen hevdet også at de med utdanningen ønsket å gjøre en sosial innsats som pleiere eller sosialarbeidere. Det viste seg i etterkant at det var flere som hadde tenkt på dette uten at det hadde kommet fram i intervjuene. De kom tilbake etter å ha tenkt seg om i etterkant og fortsatte diskusjonen om dette temaet. Dette passet sammen med erfaringene fra intervjuene av de pakistanske kvinnene i Oslo. Men de hevdet at det var en vanlig holdning blant pakistanske kvinner at de i utgangspunktet skulle bli forsørget av en mann. Derfor var det også en del familier som ikke ga høy prioritet til å gi sine døtre yrkesutdanning. Samtidig ga det prestisje å ha en datter som var flink på skolen og som tok høyere utdanning. Men målet var ikke i seg selv yrkesaktivitet. Det var viktigere å få en ektemann som kunne forsørge familien. Dette preget også motivasjonen til mange av de pakistanske kvinnene. Samtidig endret denne motivasjonen seg når det viste seg at mange menn ikke fikk jobb, mens kvinner med yrkesutdanning klarte å bli familiens inntektsgrunnlag. Særlig har dette blitt viktig pga et økende antall skillsmisses og at mange kvinner enten er blitt enker eller har fått menn som er blitt uføre eller av andre grunner ikke kan arbeide.

Mange pakistanske kvinner hadde fått hovedansvaret med å sikre familiens økonomi som igjen hadde ført til at flere pakistanske unge jenter hadde blitt oppfordret til å skaffe seg yrkesutdanning og et inntektgrunnlag. I tillegg stilte innvandringsreglene i England krav om

forsørgeransvar om de skulle gifte seg med slektninger fra landsbyen i Pakistan. Dette hadde gjort det viktigere for unge pakistanske kvinner å få en yrkesutdanning for å kunne være familieforsørgerne. I tillegg viste det seg at pakistanske jenter gjorde det bedre enn pakistanske gutter på skolen og derfor oftere fullførte videregående eller høyere utdanning.

4.5 Sosial integrering i lokalsamfunnet i Nottingham

Ved første øyekast virker som om det pakistanske samfunnet i Nottingham er godt segregert fra det britiske samfunnet. De pakistanske kvinnene gikk i hovedsak i pakistanske klær, det var mange menn som hadde på seg klær som anga deres muslimske bakgrunn, og butikkene i lokalsamfunnet hadde et vareutvalg tilpasset en asiatisk befolkning. Samtidig var flertallet i det lokalsamfunnet født i England, var britiske statsborgere, hadde sin utdanning i britiske skoler og de snakket flytende engelsk. Problemene med språk og yrkesutdanning rammet mer de som kom fra landsbygda i Pakistan og giftet seg med menn med pakistansk bakgrunn. En del av disse hadde en utdanning som var lite relevant for det engelske arbeidslivet og hadde såpass svake engelskkunnskaper at de ville ha problemer med å finne et selvstendig liv i England. Det ville oppstå store problemer om hun ikke ble akseptert av mannen, om han ville ha en annen kone, eller i verste fall, om han selv var arbeidsledig eller ufør og ikke klarte å forsørge sin kone som var kommet fra Pakistan. Kvinnene nevnte en del eksempler på dette og sa at det var vanskelig å gjøre noe innenfor de sosiale rammene i det pakistanske samfunnet i Nottingham. Samtidig var det tydelig at flere ikke ville gå videre eller dypere inn i denne problematikken.

Noen hevdet at de pakistanske mennene bosatt i England burde gifte seg med pakistanske kvinner som bodde i England framfor å hente en kvinne fra landsbyen i hjemlandet. En av de intervjuede hevdet at det ble vanskelig å finne seg en mann på egenhånd i det pakistanske miljøet fordi det var sannsynlig at familien allerede hadde bestemt at han skal gifte seg med en slektning, i en del tilfeller i Pakistan. Flere av kvinnene hevdet også at de var under press fra familien om å gifte seg med en nær slektning i Pakistan eller bosatt i England. Noen godtok dette og mente det var OK, og særlig fordi de tok avstand fra det å være en del av et sjekkemarked i England. De som allerede var gift, og hadde barn, syntes det var greit, og uttrykte seg i all hovedsak fornøyd med den mannen de hadde fått tildelt. For de yngste ble det hevdet at de ofte var forelsket (eller de fortalte om venninner som var det), og at dette var et tabu som alle brøt. De fleste jentene hadde kjæresten før de ble innhentet av foreldrenes pålegg eller ønske om at de skulle gifte seg.

Alle kvinnene mente at det er vanskelig å vokse opp og oppdra barn i det britiske samfunnet. Særlig er det vanskelig å holde på religion og tradisjoner. Noen ganger var det vanskelig å være muslimsk jente på den lokale skolen, særlig om de følte at de måtte opptre forskjellig

hjemme og på skolen. De mente at de alle ville få problemer, særlig med egne døtre som ville komme i konflikt med religion og tradisjonelle verdier. Allikevel mente de at de burde tilpasse seg det britiske samfunnet. Problemene de så for seg var ofte mer familie, klan, kaste og andre tradisjonelle forhold enn religion, særlig fordi mange av de pakistanske var negativt innstilt til andre muslimske grupper med annen etnisk bakgrunn. De så også at mange pakistanske barn mistet ferdigheter i morsmålet, kunne ikke lese og skrive på urdu, manglet kunnskap om pakistanske tradisjoner, kunne ikke lage pakistansk mat og opptrådte på måter som ikke passet seg for en pakistansk kvinne.

Diskusjonene omkring arrangerte ekteskap, og særlig der foreldrene ville tvinge sine døtre til å gifte seg med en slektning, var det temaet som fikk opp temperaturen i diskusjonen. Noen av de yngste jentene opplevde at foreldrene prøvde å presse dem til å gifte seg med slektninger de ikke hadde noe forhold til. Samtidig mente flere av kvinnene, og særlig de som selv var gift at dette var en i hovedsak bra ordning. Noen mente at de selv ville arrangere ekteskapet for sine barn, men at de ville gi barna større frihet til å velge enn det de selv hadde hatt. Hovedargumentet fra alle var at de som kvinner i følge koranen ikke kunne gifte seg med noen som ikke var muslimer. Samtidig viste det seg at de heller ikke kunne velge fritt blant muslimer. Dette ble særlig vanskelig når det kom til spørsmålet om de kunne gifte seg med somaliske eller andre afrikanere (som også var muslimer), og om Sunni og Shia muslimer kunne gifte seg med hverandre. Spørsmålet om å konvertere ble tatt opp, og det var tydelig at mange hadde diskutert dette. Noen hevdet i fokusgruppediskusjonen at man ikke kunne stole på de som konverterte ettersom de mente at man raskt kunne skifte mening, men at det var en helt annen forpliktelse å være født muslim. Noen imøtegikk dette og mente at en som konverterte kanskje ville være mer ærlig mot religionen. I løpet av diskusjonen ble det tydelig at de fleste anså dette mer som et spørsmål om tradisjoner og ikke religion. Det ble hevdet sterkt at man behøvde ikke å være en god muslim om man var fra en muslimsk familie. Dermed kunne man ikke bare gifte seg med en ”dårlig muslim” som f.eks. behandlet kone og barn dårlig, tullet med andre kvinner, drakk og brukte penger på spill framfor familien osv.

Noe som var viktig for flere av kvinnene i denne diskusjonen, var at de ikke ville være en transaksjon for foreldrene som hadde en avtale med slekt eller venner om hvem barna skulle gifte seg med. Særlig ønsket de seg ikke å få en fetter de aldri hadde truffet, eller som de ikke hadde noe forhold til som ”pakkepost” fra landsbygda i Pakistan. Det viste seg at de fleste foreldrene ga barna sine flere valgmuligheter, de fikk ofte se bilder av potensielle (aktuelle) gutter som de kunne gifte seg med. Og flere av kvinnene syntes dette for så vidt var greit. De mente ellers at flere av guttene hadde opponert mot dette og tatt sine egne valg, og at det var vanlig at jentene oppført seg mer lydig i forhold til tradisjonene. Dette mente flere av kvinnene at var urettferdig. En fortalte at hun følte seg såret over at en gutt de i all hemmelighet var kjæreste med plutselig fortalte at nå skulle han gifte seg med en annen som

foreldrene hadde bestemt. De fleste mente at arrangerte ekteskap var en del av familietradisjonen som de som pakistanske kvinner måtte følge, og at tradisjonene kanskje ville endre seg over generasjoner. Det de syntes var mest ille var tilfeller der jentene hadde blitt tvunget av foreldrene til å reise til Pakistan for å gifte seg med en ektemann de ikke likte. Noen nevnte eksempler på ikke navngitte jenter de kjente, og i to av de individuelle intervjuene var det tydelig at de mente at de selv kunne bli utsatt for dette.

En ønsket å få råd i en konkret diskusjon med sin far som mente at hun burde gifte seg med en slektning i landsbyen i Pakistan. Hun hadde fått dette utsatt fordi hun hevdet at hun først ville få seg en utdanning og et yrke før hun giftet seg med en som kom fra Pakistan og som ikke hadde jobb. Dette hadde foreldrene gått med på, men de hadde ikke godtatt argumentet at hun var mer britisk enn pakistansk. Vi diskuterte dette og jeg rådet henne til heller å bruke begrepet muslimsk Nottinghamjente framfor nødvendigvis britisk, til tross for at hun var britisk statsborger, dette fordi mange pakistanere knytter britisk til et politisk, kulturelt og religiøst standpunkt som innebærer dårlig seksualmoral, alkoholmisbruk og støtte til britisk kolonialisme.

Forholdet til guttevenner var sensitivt. Kvinnene, og særlig de unge jentene, opplevde at de var beskyttet og sterkt kontrollert av foreldrene, andre slektninger, brødre og andre i det pakistanske samfunnet i Nottingham. Av den grunn hadde de få muligheter til å ha kjærester eller mannlige venner utover det som var ”tillatt. Samtidig innrømmet de at mange pakistanske jenter hadde hemmelige kjærester, som regel pakistanske, men også andre, og at de fant på mange måter å skjule slike forhold på. De opplevde seg ofte som overbeskyttede og at når de eventuelt ble avslørt og dette førte til mye bråk i familien og i det pakistanske miljøet, skjedde det at jentene gikk til opprør ved å rømme hjemmefra. Mange jenter hadde heller ikke lært hvordan de skulle beskytte seg selv, og en del jenter mistet alle hemninger når de brøt med familien. Særlig mente de at de hadde problemer med å skape seg en personlig moral utover den strenge familiemoralen, og klarte ikke å sette grenser for seg selv når de skulle ta egne beslutninger. Den moralske kontrollen var såpass streng at det de opplevde som små avvik som flørt, holde en gutt i hånda, kysse en gutt, bli med på en fest med gutter, drikke litt alkohol osv. kunne føre til at de ble forvist eller slått hånden av familien. Noen jenter rømte derfor hjemmefra, ble gravide og en del endte opp i situasjoner som gjorde at de aldri kunne komme tilbake.

De så også at det var et problem med å bli gammel i England. Noen av foreldrene som hadde kommet til England i voksen alder drømte om å flytte tilbake til hjemlandet når de ble pensjonerte. Det viste seg at mange hadde forsøkt, men at det ikke fungerte bra. Særlig var det viktig at de hadde barn og barnebarn i Nottingham og at helsesystemet, særlig for eldre, fungerte dårlig i Pakistan. I tillegg opplevde mange at forholdene ikke tilsvarte drømmene, og

at familien og vennene i hjemlandet ikke var den samme lenger. De bodde kanskje ikke lenger i landsbyen, foreldrene var døde og at det var en urealistisk drøm. Derfor prøvde mange å samle familien omkring seg selv i Nottingham, sparte til et større hus, kjøpte bolig til barna i nærheten av seg selv og prøvde å bygge opp en felles familieøkonomi. For de som hadde klart å bygge opp en familiebedrift som involverte flere familiemedlemmer kunne dette gå bra. I mange tilfeller tok barna utdanning, giftet seg og flyttet til andre byer. Dermed kunne de ikke lenger ta seg av familiens eldre. Det viste seg at det var vanskelig for de fleste å opprettholde storfamilien i Nottingham tiltross for at foreldrene prøvde å legge forholdene tilrette. I tillegg forutsatte alderdommen at de fikk profesjonell omsorg og pleie når de ikke klarte seg selv, og mange av kvinnene, døtre eller svigerdøtre, passet ikke inn i mønsteret som heltids pleiere og omsorgspersoner.

For flere pakistanske kvinner har det vært vanskelig å tilpasse seg et stramt og tradisjonelt livsmønster i vertslandet. Fallhøyden er stor for de som ikke passet inn, men i en av fokusgruppene var det flere søstere som fortalte om et sterkt samhold tiltross for at alle søsknene var forskjellige og var sterkt uenige om en mengde saker. Det er viktig å se at de pakistanske kvinnene ikke utgjør en homogen gruppe med felles kulturell og sosial identitet. De hadde ulik utdanning, levde i ulike familiemønstre, hadde forskjellige jobber, noen var enslige, andre hadde flere barn og alle prøvde å finne en identitet uten å bryte for sterkt med en felles opplevelse av å være pakistanske kvinner. De fleste prøvde å finne kompromisser, men de fleste kledde seg i ”typisk” pakistanske klær. Noen brøyt ut fra dette men holdt seg til en viss moralkodeks, f.eks. at de ikke gikk i miniskjørt eller andre altfor utfordrende klær. Noen fant kombinasjoner i det å finne en egen stil. For noen av jentene var det nærmest en mote å ha på seg hodeplagg som anga at de var muslimske uten at dette betydde at de var mer religiøse enn andre. Noen tolket dette som et opprør mot det sexifiserte motepresset overfor engelske jenter, og at det hadde mer å gjøre med identitet enn at det var et uttrykk for at de var et offer for det å være undertrykte muslimske kvinner. Det å gå med hodeplagg opplevde de mer som en sterk personlig identitet eller en manifestasjon mot det de opplevde som et rasistisk britisk assimilasjonspress.

5. Intervjuer med pakistanske kvinner i Oslo.

Alle de pakistanske kvinnene som søkte om å delta på de førset kursene i dette Leonardo de Vinci prosjektet ble intervjuet. De fleste av kvinnene hadde meldt seg på etter å selv eller deres ektefeller eller andre slektninger hadde lest brosjyrer eller plakater om dette tilbudet på norsk og urdu som var utdelt eller hengt opp i moskeer, pakistanske butikker, tiltaks plasser eller andre møteplasser og steder hvor pakistanere kom. Noen ble også rekruttert gjennom nettverk og andre prosjekter som MiA hadde igangsatt eller gjennom personlig kontakter. Kvinnene ble invitert til informasjonsmøter og noen av intervjuene ble gjennomført etter disse

møtene eller det ble gjort avtaler om intervjutidspunkter. Noen kunne ikke komme på informasjonsmøtene og gjorde avtaler direkte over telefon. I alt ble det gjennomført 46 intervjuer i to omganger som beksrevet innledningsvis med bl.a pakistanske kvinner som intervjuere. I tillegg kom det en mengde erfaringsmateriale fra lærerne på kurset og fra diskusjoner med deltakere utenom faste avtaler. Det har også blitt organisert en asiatisk helsegruppe som i hovedsak driver med matlagning og ernærings- og helseopplysning, samt oppmuntring til å delta i arbeidsliv og utdanning.

De fleste av de som ble intervjuet viste interesse for prosjektet og hadde et eget ønske om å ta del i dette tilbudet. Samtidig har det vist seg at det kom mange problemer som ikke var forutsatt når prosjektet ble igangsatt. Vi ser fra intervjuene at det trolig er en større (økende?) gruppe pakistanske kvinner som kommer fra Pakistan til Norge i voksen alder. De fleste av de som er blitt intervjuet er gift med norsk/pakistanske menn som har hatt sin oppvekst i Norge. Flere (de fleste?) av de påmeldte er ut fra ikke dokumenterte samtaler¹⁴ gift med nær slekt, og har kommet til familierelasjoner i Norge. Dvs. at svigerfamilien er onkler og tanter, fettere og kusiner (også i et utvidet familiebegrep). Dette betyr at de lever i Norge i tette familierelasjoner.

5.1 Utdanningsnivå.

Noe som er påfallende er at de fleste av de påmeldte hadde mer enn grunnskole. Vi antar (med bakgrunn i andre erfaringer) at en stor del av forrige generasjon pakistanske kvinner (svigermødrene?) har svært lite eller ingen utdanning¹⁵. Det er mulig å tolke dette på ulike måter eller som en kombinasjon av flere elementer:

1. Prosjektet satte grunnskole fra hjemlandet (9-10 år) som minimum utdanningsbakgrunn for påmelding. Dette førte til at kvinner uten utdanning ikke meldte seg på de første kursene i prosjektet. Det kan for eksempel være at det har kommet en del kvinner med pakistansk bakgrunn til Norge også i dag uten utdanning, men at det ikke er forventet at de skal være yrkesaktive, men være hjemme og stelle hus, mann og barn.. Dette vet vi foreløpig lite om, men det kan ha betydning å undersøke om pakistanske kvinner uten utdanning som er nyankomne til Norge er en målgruppe for tilrettelagte tiltak.
2. En annen antakelse er at norsk/pakistanske unge menn som gifter seg med slektninger i hjemlandet i større grad enn tidligere har fått lov til å velge blant kandidater innen slekten. Uttalelser fra en del unge menn er at de ikke ønsket å gifte seg med en kvinne uten utdanning og som de ikke tror kan bli yrkesaktiv i Norge. Dermed har de valgt ektefeller ut fra om de har utdanning og en egen interesse av å bli yrkesaktiv i Norge. Noen av ektefellene (også i denne undersøkelsen) uttrykte en klar målsetting om at deres koner

¹⁴ Vi har ikke hatt dette som spørsmål i intervjuguiden. Samtidig har det kommet fram i en del samtaler med ektefeller, kursdeltakerne og andre at de fleste trolig er gift med fettere, tremenninger eller andre i egen slekt.

¹⁵ Her er det trolig behov for et mer eksakt forskningsmateriale. En utredning av dette vil kunne gi grunnlag for framtidige opplæringsplaner.

skal kunne godt norsk og ha en utdanning i Norge. De så dette nødvendig for oppdragelse av framtidige barn. Noen (i andre sammenhenger og utenfor denne undersøkelsen) uttalte at de synes det var pinlig å ha en mor som ikke kunne norsk, hadde lite innsikt i det norske samfunnet og som ikke kunne bli yrkesaktiv. Det ble også henvist til eksempler der mødrene til pakistanske gutter uten utdanning og med mangelfulle norskkunnskaper var blitt enker eller at fedrene var blitt uføre.

3. Det var også noen indikasjoner fra samtalen at svigerfamilien i en viss grad (eller i noen tilfeller) har hatt en plan om å få en svigerdatter som kan bidra til deres egen eldreomsorg med sine ønsker om sønnens ektefelle. Her kan det være nyttig å gå inn i noen kvalitative studier. Det som kom fram var at det trolig var få motforestillinger hos familiene til de påmeldte at disse kvinnene får helsefaglig opplæring og utdanning, men dette var representert i vårt materiale.

5.2 Kulturelle og sosiale forhold

I møtene med prosjektets pakistanske referansegruppe og i samtaler med en del kontaktpersoner blant pakistanere, kom det fram at i Pakistan er pleie- og omsorgsarbeid lite populært. Det ble gitt flere ulike tolkninger for hvorfor det er slik i Pakistan.

1. Noen henviste til religionen når det gjelder kvinners behandling og pleie av menn. Samtidig la ingen fram noen konkrete tolkninger som gir grunnlag for dette.
2. Andre viste til at den kristne misjonen (og den britiske kolonitiden) har rekruttert blant fattige "kasteløse" ikke muslimske grupper til helseinstitusjoner. Derfor har det blant "rett troende" blitt vurdert at "profesjonelt" pleie- og omsorgsarbeid er for ikke muslimske kvinner.
3. Mange betraktet også pleie og omsorg som et rent familieansvar. Det å overlate pleie og omsorg av eldre, funksjonshemmede og barn til institusjoner utenfor familien ble betraktet av flere som en skam for familien.
4. Noen nevnte også motforestillinger knyttet til at kvinner i de vestlige helsetjenestene kler seg (og ter seg) uanstendig.
5. En motforestilling lå også i at det kreves mye utdanning til helsefaglige yrker som gir lav sosial prestisje og lave lønninger. Kvinner som gjør det bra på skolen bør ta seg en utdanning for å sikre seg jobber som er populære i det pakistanske miljøet, hvor de kan tjene godt og hvor de tror det vil ha betydning for deres egen sosiale plassering i Norge.
6. I tillegg til dette er det få norske unge jenter som tar seg pleiefaglig utdanning. Det virker også inn på norsk/pakistanske jenter som er født og oppvokst i Norge og som er vår målgruppes kusiner og svigerinner. De ville ikke tørke de gamle bak, syntes det er ekkelt med gamle og senile osv.

Alle disse motforestillingene ble imøtegått med et hovedargument om behovet for pakistanske muslimske kvinner i eldreomsorgen. Det vil være et framtidig behov for profesjonelle pleiere

og omsorgsarbeidere som kan ta seg av et økende antall pakistanere som vil trenge pleie og omsorg. Dette gjelder språk, religion, kunnskaper om tradisjoner og innsikt i flere sider av pakistaneres behov for omsorg. I tillegg til dette ser også det muslimske samfunn at omsorgsansvar er en positiv dyd som i Norge blir ivaretatt profesjonelt av det offentlige eller i institusjoner. Denne bevisstheten påvirker foreldregenerasjonen i Norge når de anbefaler sine svigerdøtre et yrkesvalg. I tillegg er det slik at mange innser at pleie- og omsorgsyrker er et vekstområde hvor det er behov for faglært arbeidskraft. Disse yrkene gir gode tilpasningsmuligheter med offentlig ansettelse på relativt trygge arbeidsplasser og med langsiktige muligheter.

Dette er i en viss grad beskrevet i prosjektets prosjektbeskrivelse, men i liten grad relatert til motforestillinger. Det ble gjort noen forsøk på å få fram motforestillingene i intervjuene, men det er ikke til nå gjort noe aktivt med å fremme en slik diskusjon i pakistanske miljøer i Oslo utover å overbevise de som ønsker å delta på grunnlag av brosjyremateriell. Dvs. at diskusjonene omkring dette ikke har gått utover at prosjektet har gitt et tilbud til pakistanske unge kvinner og den diskusjonen som det i seg selv vil bli ført i pakistanske familier. Det kan derfor være viktig at prosjektet fikk muligheter til å sette denne diskusjonen på dagsorden, både innen pleie- og omsorgstjenestene og i det pakistanske muslimske samfunnet.

5.3 Problemstillinger knyttet til barnepass og graviditet

Med et par unntak var alle deltakerne vi intervjuet gift. Flere av de påmeldte meldte at de hadde ett eller to barn som hadde behov for barnepass. Noen av dem som startet på den grunnleggende norskopplæringen trengte en barnepassordning for å kunne delta. Det ble organisert en ad hoc ordning i rommet ved siden av undervisningen hvor en av de påmeldte deltakerne som var relativt god i norsk (ikke trengte den grunnleggende opplæringen) fikk i oppdrag å passe barna.

Det viste seg å være vanskelig å organisere en mer tilfredsstillende ordning med godkjent barnehage med profesjonelt personale, gode lekeforhold inne og ute og en del andre forventede fasiliteter. Forholdet mellom kontantstøtte og barnehage ble også drøftet, og en del ble påpekt at en ordinær barnehageplass ville bety at deltakerne ville miste kontantstøtte. Deltakerne ble derfor oppfordret til å vurdere andre (private) ordninger for barnepass.

Det ble kjøpt inn noe utstyr (et minimum) for stell og pass av barna. På den måten ble det et tilbud som førte til at de som ikke organiserte andre private ordninger kunne delta. Problemet her var at det ikke var lagt inn noen posteringer i budsjettet til barnepass.

At flere av deltakerne hadde små barn virket trolig inn på oppmøtet. Læreren kommenterte at det virket forstyrrende på undervisningen at barna var i nærheten. Mødrene ble ukonsentrert

og noen ganger kom barna inn i klassen. I tillegg var lokalene i et kontorlandskap og lite tilrettelagt for barn. Barna, særlig når de gråt eller lekte høylydt, virket forstyrrende på andre som arbeidet i lokalene. Det var også vanskelig å ta med barna ut fordi uteområdet ikke er inngjerdet og nær opptil en gate med mye trafikk.

Det viste seg noe problematisk å finne fram til en god barnepassordning som ga mødre med små barn muligheter til å delta fullverdig i undervisningen. Dette er en meget viktig problemstilling fordi målgruppa for kurset var kvinner i sin mest fertile alder. Det var også forventet av ektefelle og øvrig familie at de skulle få barn, og det er trolig lite tradisjon blant pakistanske kvinner å kombinere utdanning med å ha små barn. Disse forholdene bør utredes nærmere for å finne fram til fleksible løsninger som kan motvirke en innsnevring av deltakergrunnlaget i tilsvarende tiltak.

5.4 Graviditet

Noen av deltakerne hadde redusert oppmøte eller har sluttet etter at de ble gravide. Årsakene til dette ble ikke skikkelig avklart, men fra noen overhørte kommentarer hadde noen mistet motivasjonen til å fortsette, noen hadde fått kvalme og andre hadde funnet det som umulig å fullføre. Det var også trolig at noen av deltakernes familie har virket inn på motivasjonen.

Hvilke tilbud som kan bli gitt til gravide, og særlig når de føder og har spedbarn, ble ikke avklart. Det viste seg at det kan bli et relativt stort antall som blir gravide i løpet av en kursperiode. I noen sammenhenger ble det nevnt at kvinnene bør realitetsorienteres i forbindelse med graviditet og få veiledning når det gjelder prevensjon. Samtidig var det viktig at kurset ikke grep altfor sterkt inn på deltakernes personlige valg. Derfor ville det i dette pilotprosjektet være viktig å se inn i fleksible ordninger som kunne gi kombinasjonsmuligheter med hjemmearbeid, tilbud til spedbarnspass og kurspauser (dvs. at de ikke slutter på opplæringen).

Et problem som trolig var ennå større var hvordan tilrettelegge for småbarnspass i forbindelse med praksis. Her var det viktig å eventuelt finne medspillere i familien eller at det kunne utvikles kollektive ordninger som gjorde at barna kunne få være med på praksisplassene. Det ble ikke høstet erfaringer når det gjelder å utvikle slike ordninger i dette prosjektet. Hvordan slike ordninger kan tilrettelegges bør bli avklart ved senere tiltak slik at tilbud ikke bare blir tilrettelagt for de som velger å ikke få barn i løpet av et utdanningsforløp.

5.5 Noen betraktninger

Tilbudet om deltakelse i dette pilotprosjektet var rettet mot unge pakistanske kvinner som har kommet til Norge fra Pakistan, og som hadde all sin utdanning i Pakistan. De fleste av de

påmeldte deltakerne var gift med pakistanske menn som bodde i Norge i flere år. Familiene til kvinnene var fast bosatt i Norge, mange med norsk statsborgerskap. Det forventes at kvinnene skulle bosette seg permanent i Norge og stifte egen familie. De fleste hadde ingen erfaring i å stifte familie, og særlig ikke i et fremmed land med et ukjent språk, ukjente sosiale relasjoner og kulturelle forhold. Samtidig fikk de noe realitetsorientering og oppfølging fra ektefelle og familie i Norge, og flere bor hos svigerfamilien. I familien snakker de hjemlandets språk, forholder seg til tilpassede familietradisjoner og religion og har venner og annen sosial omgang med andre pakistanere.

Familien til de pakistanske kvinnene viste seg i hovedsak å være positive til at kvinnene tok seg opplæring og utdanning slik at de kan lære seg norsk, om norske forhold og få yrkesmuligheter. Et fåtall av de spurte mente at det viktigste var å lære norsk og ta opplæringen for deretter å bruke dette til å være hjemme med barn og ektefelle. De fleste påmeldte ønsket seg en helse- og/eller pleiefaglig opplæring eller utdanning for å kunne arbeide innen pleie og omsorg. Dette betyr at de fleste var motivert for å arbeide innen pleie- og omsorgstjenestene. Noen uttrykte spesifikt at de av personlig kall ville arbeide med eldre og pleietrengende, mens andre var mer opptatt av at dette var en relevant utdanning som førte til yrkesaktivitet.

Dette betydde at flertallet av de som meldte seg til dette prosjektet var en viktig målgruppe for rekrutteringen av framtidig helse- og pleiepersonell. De har også en særegen innsikt i språk, religion og kultur for en stadig voksende gruppe pakistanere i Norge som vil trenge helse-, pleie- og omsorgstjenester.

I dette pilotprosjektet ble det forsøkt å vurdere hvordan en opplæring og framtidig yrkesaktivitet kan tilpasses prosjektets målgruppe. Det fantes en del skjær i sjøen og det var ikke avgjort at prosjektet ville lykkes:

- Tilbudet måtte tilpasses og skje i en dialog med tradisjoner og oppfatninger som virker mot at mange pakistanske kvinner og deres familier ikke ønsket å arbeide innen pleie- og omsorg. Prosjektet var godt i gang med dette, men det var viktig at tilbudet ble markedsført for flere og at flere pakistanere tok del i hvorfor dette tiltaket var nyttig og fordelaktig for pakistanere bosatt i Norge.
- Deltakerne måtte få tilpasset norskopplæringen til den øvrige opplæringen for å arbeide i pleie- og omsorgsarbeid. Det virket hensiktsmessig at kvinnene fikk denne opplæringen i et eget tilrettelagt tilbud for pakistanske kvinner. Dette gjorde at norskopplæringen ikke kunne legges til den ordinære norskopplæringen, og at kurset måtte få en finansiering fra offentlige midler til norskopplæringen.

- Det måtte tilrettelegges en barnepassordning som var tilpasset målgruppa, unge kvinner med små barn. Det var vanskelig å finne fram til en fleksibel finansieringsordning og tilrettelegging av ordinære barnepassordninger. For en god del av deltakerne ble slike ordninger avgjørende. Det viste seg at det kunne bli konflikter med kontantstøtteordningen. Det kreves derfor en del avklaringer og fleksibilitet i den offentlige finansieringen av barnepass.
- Det var viktig å finne fram til pedagogiske tilbud rettet inn på gravide kvinner og kvinner med spedbarn som ønsket å kvalifisere seg til utdanning og yrkesaktivitet. For kvinner som får tre barn uten at de har noen tilpassede ordninger, kan det gå opptil åtte til ti år før de kan få anledning til å ta seg en yrkesopplæring. Dette ville til en stor grad være en prinsipiell diskusjon som det var viktig å ta hvor det står mellom hurtigere integrering av pakistanske kvinner og kvinnenenes muligheter til å kunne gå hjemme med barna.

Det var viktig at prosjektet ikke konkluderte på dette stadiet men kun strekte opp noen problemstillinger og så på hvordan disse kunne omgjøres til utfordringer. Prosjektet hadde et samarbeid med partnere i England og Danmark, og det var av stor betydning å lære av hverandres erfaringer og løsninger selv om disse kunne være vanskelig å overføre eller kopiere..

5.6 Opplæring av pakistanske kvinner i Oslo til arbeid i pleie og omsorg

Opplæringstilbudet var fordelt på undervisningstimer og praksis på pleie- og omsorgsinstitusjoner i tre bydeler. De fleste praksisplassene var på bydelenes syke- og aldershjem som hadde tilrettelagt for veiledere på de enkelte arbeidsplassene. Gjennomføringen av kursopplegget og praksisplassene kan oppsummeres som i all hovedsak vellykket . De fleste deltakerne fikk enten fått jobber som pleieassistenter, og arbeidet som vikarer eller i ekstravakter. Noen fikk mer faste stillinger og noen igjen fortsatte i et utdanningsløp rettet mot videre- eller høyere utdanning innen helse, pleie og omsorg. Det var også noen som av ulike grunner falt fra i løpet av prosessen, som graviditet, reiste tilbake til Pakistan eller andre forhold.

De viktigste erfaringene fra opplæringen var at flere pakistanske kvinner søkte seg til slike jobber og at det var i ferd med å utvikle seg tiltak som kunne bedre muligheter for disse kvinnene til å bli yrkesaktive. Bl.a. hadde pleie- og omsorgstjenestene vist seg å være velegnet for pakistanske kvinner som ønsket å bli yrkesaktive. Det store problemet for de fleste var at de av sosiale og kulturelle grunner ble satt i en rolle som husmødre, og særlig ble dette forsterket ved graviditet.

Et særlig positivt argument for deltakelse på opplæringen var at det ble gitt kursstøtte og dagpenger gjennom AMO. Praksisplassene og mulighetene for ansettelse etter deltakelsen på kursene hadde trolig hatt stor betydning fordi dermed ville ikke deltakelse på kurset bli sett som en økonomisk belastning. Særlig var dette viktige årsaker fordi en del av kvinnene uttrykte sine dilemmaer knyttet til familiesituasjonen:

- Noen hadde små barn som trengte barnepass mens de gikk på kurs, var i praksis og/eller fikk jobb, eller de var gravide og opptatt av sin første fødsel.
- Svigermor eller andre i familien (storfamilien) fremmet at de ønsket at svigerdøtrene brukte sin arbeidskraft i hjemmet ved pass av egne og andres barn i familien, deltok i annet husarbeid eller for eksempel i familiens andre gjøremål.
- Tradisjonelle forhold i familien forventet at en kvinne skal bli forsørget og være hjemmeværende, og at det ble forbundet med skam at kvinner (hustruer) skulle arbeide for å tjene penger. I slike tradisjonelle forhold mente også flere kvinner selv at de ikke burde arbeide, og at kvinnens oppgave var å være hjemme for å bli forsørget.

Prosjektet rekrutterte kvinner som frivillig meldte seg til kurset og som ønsket å bruke sin utdanning og yrkeserfaring i arbeidslivet. Derfor er det viktig å påpeke at dette ikke er en studie av pakistanske kvinner og familieforhold. Men noen trekk kan vi lese ut av de undersøkelsene som er gjennomført. De fleste kvinnene så det som viktig å være yrkesaktive fordi det ville bidra til å fremme deres selvstendighet både økonomisk og sosialt, styrke familiens økonomi og gi bedre muligheter til å lære språk og om det norske samfunnet.

5.7 Pleie- og omsorgsinstitusjon

De pakistanske kvinnene fikk praksisplasser som en del av opplæringen på alders- og sykehjem i Oslo. På flere av disse institusjonene er omtrent en tredjedel av de ansatte minoritetsspråklige. Innen renholdet og de ufaglærte assistentstillingene på avdelingene har nær to tredjedeler av de ansatte minoritetsbakgrunn. De fleste faglærte stillingene og lederansvaret på flertallet av avdelingene og arbeidsområdene er besatt av ”etnisk norske”. Inntil 2003 var det et stort behov for rekruttering av hjelpepleiere og sykepleiere. Etter dette har det vært en mengde nedskjæringer og rasjonaliseringer som har ført til en midlertidig ansettelsesstopp.

Alders- og sykehjemmene i Oslo var inn i en prosess hvor den interne kommunikasjonen krevde rimelig gode ferdigheter i norsk og god innsikt i pleie og omsorg. For mange med minoritetsspråklig bakgrunn var det viktig å sikre at den faglige og kommunikative kompetansen var tilfredstillende og derfor ble det tilbudt at flere av de minoritetsspråklige

ansatte kunne delta i et kvalifiseringsløp. De pakistanske kvinne fikk derfor utover egne klasser med opplæring tilbud om deltakelse i et internt opplæringsløp på arbeidsplassene.

Opplæringstiltakene på alders- og sykehjemmet var rettet mot at det er en meget travel arbeidsdag for alle ansatte. Derfor ble det nødvendig med en effektiv kommunikasjon der de ansatte forsto hverandre helt presist. Upresise meldinger og tilbakemeldinger kunne få katastrofale følger. Derfor måtte det også være rutiner for å sikre at beskjedene ble forstått. Det viste seg at flere av misforståelsene mellom de ansatte oftest ikke hadde årsak i manglende formelle språkkunnskaper, men i det uformelle arbeidsspråket, i begreper og uttrykk som man ikke lærte på ordinære norskkurs eller kunne finne i ordbøker. Beskjeder ble gitt i forbifarten uten å kontrollere at den var oppfattet riktig. Det var også viktig å styrke at den skriftlige kommunikasjonen gjennom meldinger, rapporteringer og beskjeder. Alle måtte kunne forstå brev som ble sendt til den enkelte, skriv og oppslag rettet til de ansatte skulle bli lest og forstått og det var fordelaktig at fagblader, annen faglitteratur og offentlig informasjon om fagfeltet ble forstått av de fleste. Den muntlige kommunikasjonen i det daglige arbeidet og i den sosiale omgangformen på arbeidsplassen var viktig for utdypingen av faglige problemstillinger og utfordringer. I kommunikasjonen med brukerne, pasientene og pårørende, var det viktig at de ansatte kunne informere på en måte som ble forstått. Men vel så viktig var den sosiale kommunikasjonen hvor det var et positivt sosialt miljø hvor særlig brukerne opplevde trivsel og at de ble ivaretatt og forstått. Alt dette kunne ikke bli ivaretatt eller løst i løpet av et enkelt kurs, men det forutsatte en langsiktig oppfølging og rutiner på hele arbeidsplassen.

6. Erfaringer fra Danmark

Prosjektets partnere i København, foreningen Nydansker gjennomførte et intervjuarbeid som var ment som et arbeidsredskap til opplæringsinstitusjoner og beslutningstakere i forbindelse med dette pilotprosjektet rettet inn på å kvalifisere pakistanske kvinner til arbeid i pleie og omsorg . Ambisjonen med undersøkelsen var at erfaringene kunne brukes til opplæringen av pakistanske kvinner, og gi en metodisk retning på hva som kunne gjøres for denne målgruppa og hva de pakistanske kvinnene selv ønsket. Rapporten forsøkte å tegne et bilde av de nyankomne familiegjenforente pakistanske kvinnenes nåværende situasjon, deres behov og ønsker om en fremtidig yrkestilværelse. Prosjektdeltakernes ønsker og behov var avgjørende, både i oppstartsfasen av prosjektet og for å sikre prosjektdeltakernes personlige motivasjon og gjennomføring. Målet var at de kunne komme i arbeid som Social- og Sundhedshjælper eller ble faglig og språklig rustet til å ta videreutdanning i det danske helsevesenet.

Det ble intervjuet 11 pakistanske kvinner som var representative for prosjektets målgruppe; - relativt nyankomne familiegjenforente pakistanske kvinner.

6.1 Intervjuene og intervjupersonene

Intervjuene ble gjennomført i april og mai – 2002 på Brøndby Språksenter.

Intervjupersonenes var mellom 22 og 32 år, og 9 var under 28 år. De hadde bodd i Danmark mellom 8 måneder og 7 år eller mindre (en hadde bodd 13 år i Danmark). Grunnene til at de pakistanske kvinnene hadde kommet til Danmark, var å bo sammen med sin ektemann og oftest også svigerfamilien. De kom dermed gjennom familiegjenforening og de fleste giftet seg med en fetter som bodde i Danmark. De fleste hadde fått barn eller var gravide. De som hadde barn hadde blitt gravide umiddelbart etter de kom til Danmark.

Alle kvinnene hadde minst 10 år i skole i Pakistan og de fleste hadde 2 til 4 år på college (tilsvarende videregående). Under halvdelen av kvinnene hadde yrkeserfaring i Danmark og ingen hadde hatt arbeid i Pakistan. De som hadde yrkeserfaring, hadde arbeidet med rengjøring, på hotell eller i kiosk og som regel hadde de fått jobben gjennom familieforbindelser (f.eks. arbeidet i mannens kiosk eller gjorde rent i svogerens firma) eller gjennom bekjente med pakistansk bakgrunn. På denne måte var det en tendens til at kvinnene med yrkeserfaring hadde fått adgang til arbeide, ved å benytte familie eller pakistanske nettverk i Danmark. De hadde ikke søkt jobber gjennom annonser eller gjennom danske bekjente. Alle mente at de var praktiserende muslimer.

6.2 Hverdag og interesser

Det tegnet seg et forholdsvis entydig bilde av de pakistanske kvinnes hverdag. Hun står opp om morgenen og lager frokost til familien. Deretter følger hun barna til skolen eller barnehagen, unntatt der svigerfamilien tar seg av barnepasset. Så drar hun selv på skolen for å lære dansk, med unntak av en som tar 9-ende klasse i grunnskolen. De fleste har undervisning om formiddagen, med unntak av en som følger undervisning om ettermiddagen. Etter skoletid henter de barn hvis svigerfamilien ikke passer dem mens hun er på skolen eller barn i barnehagen. Når de kommer hjem tar de seg av de huslige pliktene, som å gjøre rent, innkjøp, lage mat og passe barn. Om kvelden gjør de lekser, hører musikk, leser bøker eller ser TV. To av kvinnene forteller at de likte å høre indisk musikk og en annen sa at hun så på pakistanske TV kanaler.

De pakistanske kvinnes hverdag handlet om to forskjellige aktiviteter og to forskjellige steder. På den ene siden skolen der de får undervisning og på den andre siden er hjemmet hvor de tar seg av huslige plikter og passer barna. Det var tre unntak, den ene er at tre av kvinnene mosjonerer på fritiden (jogging eller treningsstudio). Det andre er at en av kvinnene fortalte at hun traff en venninne og en gang imellom deltok på fester som ble arrangert særlig for unge pakistanske kvinner. Det kom omkring 50 kvinner hver gang. Det tredje unntaket var at to av kvinnene stort sett gikk en kveldstur med mannen hver dag.

Som begrunnelse for at kvinnene ikke hadde mange interesser og dyrket aktiviteter utenfor hjemmet, hevdet flere at husarbeidet og barnepasset tok det meste av fritiden.

6.3 Ønsker om utdanning og arbeid i Danmark

De pakistanske kvinnenes langsiktige ønsker om utdanning og arbeid var forskjellig. Et ønske var de helt enige om, at ville lære å snakke og skrive dansk for å klare seg bedre i det danske samfunnet. Til det mente de at det viktigste var å mestre språket. Men det var ulike oppfatninger på hvorfor de hver for seg syntes det er nødvendig med bedre danskkunnskaper. To av kvinnene mente at det var deres plikt som foreldre å kunne snakke dansk med barna. En mente at de pakistanske kvinnene gjerne ville lære dansk for å klare hverdagen bedre som når de gjorde innkjøp på supermarkedet eller var andre steder utenfor hjemmet. En begrunnelse for bedre danskkunnskaper, som flere av kvinnene la vekt på, var mulighetene for å få adgang til utdanning og arbeide i Danmark. Nedenfor er det gruppert de ønskene for yrke som de pakistanske kvinnene hadde:

6.3.1 Helse, pleie og omsorg:

- To av de pakistanske kvinnene ville gjerne arbeide som sykepleierske eller lege. Begrunnelsene var at den ene begynte på legestudiet før hun kom til Danmark og den andre var vant til å ta seg av foreldrene i Pakistan og mente derfor at hun ville egne seg som sykepleierske.
- En av kvinnene ville gjerne arbeide som hjemmehjelper, i barnehage eller som hjelpepleier, da hun likte å ta seg av andre mennesker.
- En annen ville gjerne arbeide i barnehage da hun mente at det kunne kombineres med å ta seg av egne barn.
- En ville gjerne arbeide som pedagog fordi hun ikke likte å ha jobb som renholder, noe hun delte med mange utlendinger. Hun mente at renholdsjobber førte til at man fikk problemer med ryggen.
- En av kvinnene ville gjerne studere til Sosio –hjelper (omsorgsfag), uten nærmere begrunnelse.

6.3.2 Andre yrker:

- To av kvinnene ville gjerne arbeide i butikk uten nærmere begrunnelse.
- To ville gjerne arbeide med språk, den ene som tolk eller språklærer i urdu og den andre ville undervise i engelsk.
- En ville gjerne starte som selvstendig, enten frisør eller kosmetolog, eller kanskje ta et studie på Handelshøyskolen.

Som det fremgår av dette materialet, ønsker over halvdel av intervjupersonene å arbeide ”med mennesker”, innenfor helse, pleie og omsorg. Det var trolig en tendens til at alle ønsket seg en jobb som krevde direkte kontakt med mennesker i hverdagen og primært er i

omsorgsfunksjoner. Dette gjelder for så vel hjemmehjelpere, pedagoger og sykepleiere. For de andre var det vanskeligere å definere et mønster av yrkesønsker, men det er et visst sammenfall i at de ønsker å få jobb og tjene egne penger. Et annet sammenfall var at de ønsker å kunne bruke av sin medbrakte kompetanse både til yrke eller videreutdanning.

6.4 Manglende utdanning og arbeid i Danmark

Fra intervjuene kom det fram tre grunner for at mange pakistanske kvinner manglet utdanning og ikke var i arbeid: 1) Pakistansk familiemønster, 2) Manglende kunnskaper i dansk, og 3) Diskriminering fra arbeidsgivere som ikke ville tillate at kvinner å ha skaut.

Den første begrunnelse var alle enige i. De pakistanske kvinnene hadde et livsløp med folkeskole og college inntil de giftet seg og umiddelbart fikk barn. Deretter fortsatte tilværelsen som hjemmевærende. Hvis de skulle få arbeid eller ta seg en utdanning etter at de ble gift og fikk barn, ville de ha dobbeltarbeid ettersom de tradisjonelt fortsatt hadde ansvaret for barnepass og husholdning. Flere hevdet at pakistanske kvinner i henhold til et pakistansk familiemønster ikke burde ha yrkesarbeid, men at hennes funksjon var å ta seg av barna og oppgavene i hjemmet. Den kjønnsdelte arbeidsfordelingen i pakistanske familier krever at mannen tar seg av den økonomiske inntjeningen og hvor kvinnen til gjengjeld sørger for at hjemmet fungerer. Tre av kvinnene mente også at det ikke bare var svigerforeldrenes og ektemannens skyld for at de pakistanske kvinnene er hjemmевærende, men at det i like høy grad var kvinnenenes eget valg av tilværelse.

En annen og enklere grunn til arbeidsløsheten og manglende utdanning var at de pakistanske kvinnene ikke synes de var gode nok i dansk til å klare seg på en arbeidsplass eller ta en dansk utdanning. Samtlige hadde de som viktigste fremtidsønske å bli bedre i dansk. To av kvinnene mente at arbeidsgiverne ikke ønsket å ansette pakistanske kvinner som brukte hodeplagg og at dette var en årsak til arbeidsløshet. En av kvinnene forklarte at hodeplagget hadde stor betydning for mange pakistanske kvinner da det var en manifestasjon på deres tilhørighet til islam. En annen kvinne fortalte at hennes svigerinne har vært til mange jobbsamtaler og hadde fått beskjed om at hun kunne få jobb om hun tok av seg skautet.

6.5 Kjennskap til helsevesenet og hjemmehjelpernes jobbfunksjoner

Alle kvinnene hadde vært hos lege i Danmark i forbindelse med graviditet. 5 av kvinnene fortalte at de har vært på sykehus i Danmark, men det gjalt sannsynligvis for de fleste kvinnene, med mindre de hadde født hjemme. Inntrykket var at de pakistanske kvinnene gjerne oppsøkte lege. De fleste gikk til legen med influensa eller når de følte seg syke, og en mente at man skulle oppsøke lege hver 3. måned for en helsesjekk. En annen mente man skulle gå til legen når man ble gravid og to mente at man regelmessig skulle konsultere en lege.

Omkring halvparten kjente personer som arbeidet i helsevesenet. Dette var leger, sykepleiere og 2 kjente andre kvinner som arbeidet som hjemmehjelpere eller på sykehjem.

De pakistanske kvinnene hadde på denne måten opprettet personlige kontakter med det danske helsevesenet og brukte det aktivt.

De som ble intervjuet hadde likevel begrensede kunnskaper om pleie- og omsorgspersonalets daglige arbeidsoppgaver. Bare en av kvinnene de intervjuet visste ikke noe om hva en hjemmehjelper skulle gjøre. Resten mente at de tar seg av eldre mennesker og noen enkelte visste at hjemmehjelperne kjøpte inn mat, gjorde rent, lagde te og kaffe, gikk tur med brukerne og snakket med dem. Ingen av dem nevnte at hjemmehjelperne også tok seg av klientene personlige hygiene.

6.6 Motivasjon for utdanning som pleie- og omsorgsarbeider

Alle kvinnene hadde erfaring med å passe på søsken eller besteforeldre. Som følge av oppveksten i Pakistan var kvinnene vant til at skulle hjelpe til med pleieoppgaver i familien. Ifølge kvinnene var det ingen pleiehjem og derfor ble eldre passet i hjemmet og det var kvinnenes plikt å ta seg av svigerforeldrene. En av kvinnene fortalte at hjemmehjelperfunksjonen (omsorg for besteforeldrene) i Pakistan ble utført av familiens yngre kvinner eller ansatte tjenere om familien har råd til det. En annen fortalte at ifølge islam hjelper gud de personer som tar seg godt av sine foreldre og eldre familiemedlemmer. Derfor burde de nyankomne pakistanske kvinnene være innstilt på en utdanning innen pleie- og omsorg. De fleste hadde personlig erfaring med oppgaver innen dette fagfeltet. Helt så enkelt var det imidlertid ikke. Selv om de hadde vært med på å vaske og bade deres besteforeldre og ikke så noen problem med det, var det en annen sak å vaske personer som ikke var familiemedlemmer. De pakistanske kvinnene delte seg på midten i ønsket om å utdanne seg innen pleie og omsorg og fem av kvinnene svarte direkte negativt. Her er noen eksempler på utsagn:

- *Det vil ikke være et problem for de pakistanske kvinnene at de utføre arbeidsoppgaver som har å gjøre med personlig hygiene hos deres brukere.*
- *Det er et gode i seg selv at ha en jobb, utsikten til en jobb er motiverende i seg selv.*
- *De liker godt å hjelpe og ha omsorg for eldre mennesker.*
- *De er vant til at passe deres besteforeldre i Pakistan og derfor kan de likeledes passe andres besteforeldre.*
- *Der er mangel på pakistanske kvinner som arbeider i pleie og omsorg.*
- *De kan bli bedre i dansk og få en større sosial kontaktflate.*
- *Arbeidet i hjemmet tar det meste av deres tid.*
- *De ikke kan ta seg av arbeidsoppgaver som har med personlig hygiene å gjøre når det ikke er deres egne familiemedlemmer.*

- *De skal ikke ta seg av gamle menn.*
- *De vil heller ha en videregående utdanning.*
- *Det er et forbudt område å få kjennskap til menneskekroppen slik at de ikke lengre er "uskyldige".*
- *Det er "ekkelig" å stelle eldre og det er forbudt for kvinner i det hele tatt å arbeide.*
- *Andre menneskers nakenhet er et problem.*
- *Pakistanske jenter kan ikke arbeide som hjemmehjelpere, men kan godt arbeide på pleiehjem.*
- *Pakistanske kvinner kan ikke være hjemmehjelpere for eldre pakistanere, men det er i orden at de er hjemmehjelpere for eldre dansker.*

Generelt var de pakistanske kvinnenes argumenter for og imot rettet mot i hvilken grad den konkrete utdannelsen og utdanning generelt kunne kombineres med den pakistanske familiens og de pakistanske normenes krav til hva slags arbeid en pakistansk kvinne burde gjøre. De pakistanske kvinnenes utdannelses- og yrkesvalg var på denne bakgrunn ikke en individuell avgjørelse, men derimot en kollektiv beslutning som de treffer i fellesskap med ektemannen og svigerfamilien. Fire av kvinnene sa direkte at de nyankomne pakistanske kvinnene ikke var selvstendige og frie slik som danske kvinner. De underkastet seg og var underlagt svigerfamiliens og ektemannens meninger om hva som er best for dem.

De positive besvarelsene var et uttrykk for at kvinnene ikke betraktet de pakistanske familietradisjonene og normene som en barriere for et utdanningsforløp som pleiere eller omsorgsarbeidere. Tvert om kunne kvinnenes ferdigheter som hjemmeværende aktivt brukes i prosjektet. I tillegg ville en utdanning være sosialt formålstjenlig og utsikten til arbeid en motivasjon i seg selv.

De negative besvarelsene var omvendt et uttrykk for at de pakistanske familietradisjonene og normene ble ansett som en barriere for en utdanning innen pleie og omsorg. Argumentet om at de heller ville ha en høyere utdanning, behøvde ikke nødvendigvis å utgjøre en barriere ettersom utdannelsen i pleie- og omsorg kunne være et springbrett til en videregående (høyere) utdanning innen helsevesenet.

Begge argumentene viste at det var viktig å snakke med deltakerne om opplæringen for at de selv kunne angi noen rammer for pakistanske kvinners arbeidsområder (pleiehjem og eventuelt fritakelse for arbeide med eldre menn med pakistansk bakgrunn).

6.7 Utforming av den daglige undervisningen

Selv om de nyankomne pakistanske kvinnene brukte mye av tiden sin på barnepass og hjemlige aktiviteter, fulgte de samtidig danskundervisning i skolen, som regel om

formiddagen. De intervjuedes holdning til hvor mange timer det passet å gå på kurs, varierte fra tre til seks timer. En av kvinnene mente at tidsrommet mellom kl. 9.00 og 14.00 var ”perfekt”, da det ikke ville gå ut over deres arbeid som husmor og barnepasser. Videre var det akseptabelt at ha omkring en times hjemmearbeid/lekser hver dag.

Det hadde ingen betydning hvilken etnisitet eller kjønn lærerne i undervisningen hadde. To av kvinnene mente at hvis de nyankomne pakistanske kvinnene skulle kle seg i en kittel burde den dekke benene og til og med ankene. F.eks. var ikke sykepleiernes uniform tilstrekkelig dekkende da den kun gikk til kneet, mens T-skjorte og bukser var mer akseptabelt. Hodeplagg i alle sammenhenger av prosjektet ble akseptert da dette tillegges en religiøs manifestasjon og derfor var av stor betydning for kvinnene.

6.8 Rekruttering av pakistanske kvinner

Kvinnene kom med en rekke forslag til hvordan man kunne få kontakt med pakistanske kvinner for å få dem interessert i prosjektet. De kom derfor med følgende forslag::

- *Det burde lages informasjonsmateriale i form av en brosjyre på dansk, engelsk og pakistansk, som ble sendt til potensielle deltakere, ektemennene deres og svigerfamilie.*
- *Det burde inviteres til fellesmøter for potensielle deltagere og deres familier, hvor det ble forklart om prosjektet.*
- *De potensielle deltakerne skulle selv forklare deres svigerforeldre og ektemenn om prosjektet.*
- *Prosjektkoordinatorene burde ha møter med potensielle deltager, deres ektemenn og svigerfamilier, gjerne hjemme hos familien. I den forbindelse burde mulighetene ved prosjektet diskuteres og om nødvendig ha med en tolk, særlig fordi de eldre i familien ofte kunne lite dansk.*
- *De potensielle deltagere burde informeres om at det var muligheter for en ordinær ansettelse eller muligheter for videreutdanning til lege eller sykepleierske etter endt opplæring.*
- *De potensielle deltakerne burde informeres om at de etter endt prosjekt kunne få mulighet til en fast jobb og muligheter til å tjene bra.*
- *Det burde klargjøres det sosiale aspektet i utdannelsen hvor deltagerne vil kunne møte nye mennesker og bli mindre avhengig av mannens inntekt, men til gjengjeld kanl inntekten forbedre husstandens samlede inntekt.*

Svigerfamiliens og ektemannens aksept var avgjørende for om de nyankomne pakistanske kvinnene kan være deltakere i prosjektet. Rekrutteringsprosessen burde derfor ikke alene rette seg mot den enkelte pakistanske kvinne, men i like stor grad mot svigerforeldre og ektemenn. En av kvinnene mente at det kan være vanskelig for svigerfamilien og ektemannen å gi kvinnene den selvstendighet og frihet som følger en yrkesutdanning. Denne påstanden ble understreket av en annen av kvinnene som fortalte at det ikke alltid var velsett at pakistanske

kvinner var alene utenfor hjemmets fire vegger. Noen ganger var de redd for å være utenfor hjemmet helt alene. I Pakistan kan dette være en anledning til at det blir ropt skjellsord etter kvinner på gata. Disse vilkårene måtte bli forstått i rekrutteringsprosessen ved at prosjektkoordinatorene var oppmerksomme på at de kunne møte en oppfatning hos svigerfamilien og ektemannen at kvinnes aktiviteter var forbeholdt hjemmets rammer.

7. Noen pedagogiske innspill

Prosjektets partnere med unntak av danskene gjennomførte et opplæringsopplegg for de pakistanske kvinnene. I Rochdale og Nottingham ble språkopplæringen lite vektlagt, mens i Oslo var det nettopp språkopplæringen og praksisperioden på arbeidsplasser det som fikk mest oppmerksomhet. Dette har sammenheng med det som er nevnt tidligere; at det er en forutsetning i England at alle pakistanere som skal ta opplæring har et rimelig nivå i engelsk. I Norge er dette ingen forutsetning, hovedsakelig fordi det ikke er lett å lære seg norsk andre steder enn i Norge. Derfor vil også fagopplæringen til en stor grad rette seg mot en språklig forståelse for å kunne være i stand til å tilegne seg fagstoffet. Det ble benyttet lærebøker utviklet på tidligere kurs for minoritetsspråklige som arbeidet i pleie- og omsorgsyrker¹⁶.

7.1. Tokulturell opplæring

Det pedagogiske opplegget i det første kurset Norge var avgrenset til relativt unge, nyankomne pakistanske kvinner. På de siste kursene var deltakernes fellestrekk også deres pakistanske bakgrunn, de var muslimer, hadde i hovedsak et felles språk (urdu og/eller punjabi) og hadde flere felles kulturelle, sosiale, religiøse og tradisjonelle rammer. Dette betydde at undervisningen tok utgangspunkt i at deltakerne hadde mange felles referansepunkter som trolig ga lettere tilgang til fagstoffet, styrket motivasjonen for læring og sosial og kulturell aksept for opplæringen. I tillegg kunne deltakerne få avklart forståelsesproblemer i opplæringen som hadde sammenheng med kulturbetingede og språklige begreper for innsikt i fagområdet.

Et annet viktig moment for kursene, var at opplæringen ble mer akseptert av familien fordi deltakerne besto av pakistanske kvinner. Noen av kvinnene opplevde også at det skapte større trygghet i opplæringssituasjonen når det deltok i hovedsak pakistanske kvinner. Det fikk derfor en ekstra dimensjon at deltakerne kunne ta opp spørsmål i undervisningen som de opplevde vedrørte dem selv. Eksempler på dette var at noen av kvinnene uttrykte motforestillinger mot å pleie menn, og at det ble diskutert med muslimske kvinner som hevdet at religionen ikke hadde noe påbud mot at kvinner pleiet menn. Tvert om ble det fra flere

¹⁶ Viser bl.a. Norsk for helse- og omsorgsarbeidere- tekstmot og grammatikk. (Fag og kultur 2002-2003), Hva vi sier og hva vi mener - uttrykk og arbeidsspråk (Almater forlag 2001)

tolkninger presisert at det å gi pleie til pleietrengende, uavhengig av kjønn, var en prisverdig oppgave. Det ble også framhevet at det var nyttig i en integreringssammenheng at tilpasningen til arbeidspraksis og sosialiseringen på arbeidsplassene ble gjort mindre farlig og akseptert ved at det var flere pakistanske kvinner som deltok i det samme opplegget.

Det finnes en del motforestillinger som at et kurs for bare pakistanske kvinner kunne motvirke integreringen av de pakistanske kvinnene. Et av argumentene var at den sosiale kontrollen i det pakistanske miljøet ville føre til at kvinnene ikke ville være åpne for en sosial tilpasning til arbeidslivet. Det er lite trolig at dette kunne få en avgjørende betydning for kurset til tross for at særlig to kvinner i en separasjonssituasjon hadde uttrykt at de var engstelige for den sosiale kontrollen fra pakistanske kvinner. Det som ellers kan framheves, var at det ikke ble gitt tilstrekkelig muligheter i prosjektet til å prøve ut eller teste om det ville gi en bedre læringseffekt med en tokulturell enn en multikulturell undervisning. Det viktigste her er at ingen av kursene hadde sammenlignbare størrelser utover fellesnevnerne som språk, religion, nasjonal og etnisk identitet. Ett av kursene i Oslo hadde riktignok flertallet av deltakerne med ulik etnisk og nasjonal bakgrunn, og de var forholdsvis nyankomne kvinner i ulike livssituasjoner. Disse kvinnene hadde i snitt noe høyere utdanningsbakgrunn enn flertallet på de andre kursene. Deltakerne hadde ulik utdanning, sosial posisjon både fra hjemlandet og i Norge, erfaringsbakgrunn, alder, botid i innvandringslandet osv.

7.2 Tospråklig opplæring

I Oslo ble det fra MiA det tospråklige aspektet vektlagt i opplæringen av pakistanske kvinner med svake norskkunnskaper. Det er anerkjent pedagogisk at det er mange fordeler med å lære et nytt språk i en tospråklig klasse, særlig om læreren tar hensyn til det konstrutive elementet i opplæringen.¹⁷ Dvs. at læringen tar utgangspunkt i det språket deltakerne kan når de skal lære norsk. Dette innebar to prinsipper: 1) at det er lettest å lære et nytt språk om læreren kjenner til det språket deltakeren allerede kan. 2) at man tilegner seg ny kunnskap ved å bruke av den kunnskapen deltakerne allerede mestrer og at man kobler språkopplæringen til fagkunnskapen. Mange av deltakerne hadde relevante kunnskaper og erfaringer som kunne brukes i undervisningen og deltakerne også kunne lære av hverandre særlig i kommunikasjonsstrategier og begrepsforståelse. Begge elementene vil være viktig i en språkopplæring, og særlig viktig for unge kvinner som er usikre på seg selv og den nye virkeligheten de skal inn i når de kanskje for første gang skal ut på en arbeidsplass med mange nye og fremmede mennesker. Det å ha andre deltakere som kan morsmålet og som kan forklare eller hjelpe med den språklige tilnærmingen ville være av stor betydning. En svakhet i dette opplegget var at det i liten grad ble brukt tospråklige lærerkrefter og at det var vanskelig å måle effekten av denne opplæringen sammenliknet med andre læringsmetoder med flerspråklige grupper.

¹⁷ Se Kamil Øzerk, Om tospråklig utvikling, Oris forlag 1992.

7.3. Opplæring på arbeidsplassen

Det viktigste i opplæringen var at temaer og faglig fokus i opplæringen sto i forhold til om opplæringen ville få relevans for deltakernes daglige arbeidsoppgaver i praksis. Deltakernes egen opplevelse av behov for kunnskap ut ifra det de lærte på kurset og utviklingen av tekster som kan brukes i undervisningen må ha sammenheng med arbeidsplassenes behov for kvalitetssikring av tjenestene og aktive deltakelse av alle medarbeidere. Utgangspunktet var arbeid med pleie og omsorg og fokus på kommunikasjon, etikk og holdninger i pleie- og omsorgsinstitusjonene, stressmestring og konflikthåndtering. Opplæringen var tilrettelagt for aktiv deltakelse ved å ta opp relevante problemstillinger og bruk av tekster og rollespill som engasjerte deltakerne. Undervisningen var lagt opp til å skape refleksjon over praksis og rutiner på arbeidsplassen og fokuserte på de pakistanske kvinnenenes livssituasjon og tilpasning til arbeidslivet. Opplæringen fokuserte derfor på kvinnes mestring i daglige kommunikasjonssituasjoner på arbeidsplassen. I tillegg ble det brukt autentisk materiale fra arbeidsplasser og utnyttet innspill fra veiledere på arbeidsplassene. Fagbøkene inneholdt mange oppgaver laget ut fra situasjoner i stell og pleie på arbeidsplassene, og en tilpasset ”helsegrammatikk”. Tekstene kunne forsterke et ordforråd og en innretning på å arbeide med omsorg og pleie, og trene seg til videre utdanning innen helse-, pleie- og omsorgsfag.

Veiledere på arbeidsplassene medvirket til at deltakerne lettere ble sosialt akseptert i arbeidsmiljøet, hadde noen å henvende seg til i faglige spørsmål og var en støtte for en faglig og språklig utvikling. Dermed ble læringsprosessen på arbeidsplassen i det daglige arbeidet vel så viktig som undervisningen i klasserom. Det ble lagt særlig vekt på en samordning mellom undervisningen og veiledningen på arbeidsplassen, samt at veilederne fikk oppfølging. Dette ga også innspill til lærerne slik at de kunne rette undervisningen mot reelle opplæringsbehov.

8. Noen konkluderende betraktninger

Undersøkelsene hos alle partnerne viste at erfaringsmaterialet hadde store likheter, og at de ulike framgangsmåtene utfylte hverandre. Derfor var det mulig å komme med flere og sammenfattende anbefalinger om hva som skal til for å tilrettelegge tiltak for å få flere pakistanske kvinner ut i arbeid. Prosessen i prosjektet var utfordrende, og de nyskapende perspektivene som har vært mest problematisk, særlig i Danmark og i Norge. I Danmark ble det ikke gjennomført noen opplæringstiltak som ga anledning til å vurdere effekten. I Norge ble en del av de utfordringene i den opprinnelige prosjektbeskrivelsen ikke blitt prøvd ut. Prosjektet møtte motstand mot tilrettelagte tilbud for bare pakistanske kvinner. De offentlige tilskuddsordningene i Oslo har ikke vært tilpasset opplæring rettet mot spesifikke nasjonale, etniske og språklige minoritetsgrupper. Erfaringene fra England gir entydige anbefalinger om å tilrettelegge særegne tiltak for pakistanske kvinner. De pakistanske kvinnene var også et rekrutteringspotensiale for ansatte i pleie- og omsorg. Undersøkelsene i Danmark og

erfaringene fra kursene i Oslo peker i samme retning, men vil likevel være gjenstand for ulike tolkninger og konklusjoner. Det er i skrivende stund blitt aktuelt å utvikle tilrettelagte tiltak fra andre etniske grupper med lav yrkesdeltakelse. Erfaringene fra prosjektet kan bidra med sammenliknbare problemområder.

Erfaringer fra prosjektet kan gi muligheter i framtiden til å tilrettelegge mer tilpassede opplegg for nyankomne pakistanske kvinner. Prosjektet kan bidra til at pleie- og omsorgstjenestene kan bli bedre tilpasset rekrutteringen av minoriteter bosatt i Norge. Dette vil også virke inn på rekrutteringen til behovene for kvalifisert arbeidskraft. Deler av det pakistanske lokalsamfunnet er trolig blitt mer innstilt på å mobilisere kvinnene til yrkesaktivitet og opplæringen innen pleie- og omsorgsykker i kjølevannet av prosjektet har ført til diskusjoner om pakistanske kvinner og yrkesdeltakelse. Bl.a. har mange pakistanske kvinner som har bodd flere år i Norge uten å kvalifisere seg til arbeidslivet blitt mer opptatt av å lære seg bedre norsk, få en yrkestilpasset opplæring for å få muligheter til å komme i inntektsgivende arbeid. Det kan se ut som om flere pakistanske kvinner har fått øynene opp for mulighetene til yrkesdeltakelse gjennom dette prosjektet. I tillegg ser det ut til at de deltakende pleie- og omsorgsinstitusjonene har fått en mer positiv erfaring med deltakerne i prosjektet og at veiledningen på de enkelte arbeidsplassene har vært vellykket.

Det var et problem at norske og danske myndigheter viste liten interesse for å støtte prosjektet i oppstarten til tross for at prosjektet fikk støtte fra EU gjennom Leonardo da Vinci. Likevel tror vi at erfaringene fra dette prosjektet kan bidra til å rette et fokus mot utfordringene med en langsiktig integrering av pakistanske kvinner i arbeidslivet. En aktiv spredningen av prosjektets erfaringer kan føre til at flere kan ta i bruk det som ble oppnådd. Erfaringene så langt tyder på at prosjektet har et spennende konsept som kan formidles videre.

Litteratur:

Aakervik, Gunnhild

- Innvandring, helse og mat*, Almater forlag, Oslo 2000
- Mestringsbasert opplæring på et sykehjem*, Rosenhof voksenopplæringscenter, Oslo 2000
- Mestring av dagliglivet for språklige minoriteter*, Kapittel, Pensumtjeneste, Stabekk 1997
- Norsk for helse- og omsorgsarbeidere*, Tekstbok, Fag og kultur, Oslo 2002
- Norsk for helse- og omsorgsarbeidere*, Grammatikk, Fag og kultur, Oslo 2003
- Hva vi sier og hva vi mener -uttryksmåter og arbeidsspråk*, Almater forlag, Oslo 2001

Aakervik, Gunnhild, Rukhsana Arshad og Stina Røyrvik

- Minoritetsspråklige foreldre – en ubrukt ressurs.*, Foreldreutvalget i grunnskolen, Oslo 2001

Aakervik, Rolf Undset,

- Fremmed på jobben?* Tiden Norsk Forlag, Oslo 1992.
- Innvandrere og arbeidslivet*, Kurshefte til Fremmed på jobben? AOF, Oslo 1992.
- Omstilling og fagstatus*, AFI-rapport 7/92, Arbeidsforskningsinstituttet, Oslo 1992.
- Norskopplæring på arbeidsplassen*, Statens ressurs- og voksenopplæringscenter, Oslo 1998
- Minoritetsspråklige ansatte i norske bedrifter.* Statens ressurs- og voksenopplæringscenter, Oslo 1998
- Jobbrotasjon på flere språk*, Variert hverdag, Tiden Norsk Forlag, Oslo 1998
- Minoriteter og fattigdom*, MiA temahefte 3, MiA/Almater, Oslo 2003
- Kan vi tvinge innvandrere til å lære norsk?* Artikkel CV nr.3/2002, Oslo 2003
- Innvandrere og voksenopplæring*, Artikkel CV nr.2/2003, Oslo 2003

Aakervik, Rolf Undset og Gunnhild Aakervik

- Norsk og fag. Fagopplæring for minoritetsspråklige voksne.* Folkeuniversitetet/Mangfold i arbeidslivet, Oslo 2001.

Allwood, Jens

- Tvårrkulturell kommunikation*, Gøteborg Universitet, Gøteborg 1985

al-Kubaisi, Walid

- Min tro, din myte - islam møter norsk hverdag*, Aventura, Oslo 1996

Arbeidstilsynet 2. distrikt

- Innvandrerprosjektet*, Arbeidstilsynet 2. distrikt, Oslo 1998

Austveg, Berit

- Helsearbeid og innvandrere.* Mangfold, sunnhet og sykdom. Tano, Oslo 1989

Berg, Berit og Kristin Lauritsen

- I all verden.* Rekruttering av innvandrere i norsk arbeidsliv. UDI/SINTEF Trondheim 2000.
- Kvalifisering for norsk arbeidsliv*, SINTEF/IFIM, Trondheim 1994.

Blom, Svein

- Artikkel Samfunnsspeilet 2 2001* Statistisk sentralbyrå (SSB) Oslo 2001
- Innvandrerens levekår*, Samfunnsspeilet 1/97, SSB Oslo 1997

Bredal, Anja

- Arrangerte ekteskap og tvangsekteskap blant ungdom med innvandrerbakgrunn*, Kompetansesenter for likestilling, Oslo 1998

- Bush, Peter
Class, National Culture, Individual Identity: Towards a Critical Education Theory, Centre for Multicultural Education, University of London, London 1985
- Byberg, Ingvild Hauge
Innvandrerkvinner i Norge (red) Statistisk sentralbyrå, Oslo 2002
- Cross, Malcom og Roger Waldinger:
Economic Integration and Labour Market Change – a review and re-appraisal, Paper fra Key Issues for Research and Policy on Immigrants in Cities, Metropolis Conference Copenhagen, Ercomer, Utrecht 1997
- Dahl, Tove Stang
Den muslimske familie. Universitetsforlaget, Oslo 1992
- Danielsen, Tone
Sykepleie – holdninger og handlinger i et flerkulturelt arbeidsmiljø. NSF/HiO, Oslo 2001.
- Djuve, Anne Britt og Hanne Cecilie Pettersen
Virker tvang? FAFO, Oslo 1997
- Eriksen, Thomas Hylland
Flerkulturell forståelse (red.), Tano Aschehoug, Oslo 1997
- Eriksen, Thomas Hylland og Torunn Arntsen Sørheim
Kulturforskjeller i praksis, perspektiver på det flerkulturelle Norge, Ad notam Gyldendal, Oslo 1999
- Fløtten, Tone, Espen Dahl og Arne Grønningsæter
Den norske fattigdom, FAFO, Oslo 2001
- Hagen, Kåre Anne Britt Djuve og Pernille Vogt
Oslo: den delte by. FAFO Oslo 1994
- Horst Christian
Danmark - et pluralt samfunn, KVAN nr.17 København 1987
- Hyltenstam, Kenneth, Ottar Brox, Thor Ola Engen og Anne Hvenekilde
Tilpasset språkopplæring for minoritetsspråklige, Norges Forskningsråd, Oslo 1996
- Isachsen, Kjersti, Ellen Røst og Rolf Undset Aakervik
Bedriftsrettet norskopplæring for minoritetsspråklige arbeidstakere - idealer og realiteter, Utlendingsdirektoratet, Oslo 1995
- Jensen, Elin J.
På lang sikt, Landskonferanse Kontaktutvalget mellom innvandrere og myndighetene, Oslo 2002
- Kjelsrud, Morten
Innvandrerens tilknytning til arbeidsmarkedet - situasjonen i november 1994 - bruttoendringer mellom november 1993 og november 1994 - dokumentasjon og analyse, Morten Kjelsrud og Alf Torstensen. Notater / Statistisk sentralbyrå, Oslo 1996
Bruk av innvandrerens kompetanse i arbeidslivet, Ståle Drevdal og Morten Kjelsrud, Notater / Statistisk sentralbyrå, Oslo 1996

- Kvitastein, Olav Andreas, Svein Tvedt Johansen og Magne Supphellen
Rekruttering av innvandrere med høyere utdanning, Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning, Bergen 1996
- Langset, Eli Kristin
Idealisme eller pragmatisk antirasisme, NIBR/Oslo kommune, Oslo 1995.
Flerkulturelle arbeidsplasser – råd til arbeidsgivere og fagforeninger, Utlendingsdirektoratet, Oslo 2000
- Lien, Inger Lise
Ordet som stempler djevelen, Aventura, Oslo 1997
Quo vadis, et senter for innvandrerkvinner i Oslo, NIBR, Oslo 1995
- Lithman, Yngve Georg
Spatial Concentration and Mobility. Paper fra *Key Issues for Research and Policy on Immigrants in Cities*, Metropolis Conference Copenhagen, Ercomer, Utrecht 1997
- Lødding, Berit
Med eller uten rett. Rapport 4/98 Norsk institutt for studier av forskning og utdanning, Oslo 1998
Gjennom videregående opplæring? Rapport 19/98 Norsk institutt for studier av forskning og utdanning, Oslo 1998
- Madge, Nicola
Understanding Differences, National Childrens Bureau, London 2001
- Martinsen, Jannicke
Arbeidsrettet norsk, Hovedfagsoppgave Pedagogisk forskningsinstitutt, Universitetet i Oslo, Oslo 1997
- Melhans. Bertil
Tværrkulturell kommunikasjon, Göteborg Universitetet, Göteborg 1985
- NOU
Rettslig vern mot etnisk diskriminering, 2002:12
- Næss, Ragnar
Språk og arbeid. AFI-rapport 3/93, Arbeidsforskninginstituttet, Oslo 1993
Arbeidsplassen som forum for læring, rapport, kortversjon, UDI, Oslo 1994
- Ohlsson, Rolf
Åldersschocken – på jakt etter Europas barn, Papers in Anthropological Linguistics 23,
Möjliga Framtidsbilder, Institutionen för lingvistik, Göteborgs Universitet, Göteborg 1990
- Olsen, Tor Bjarne, Caterine Pedersen og Irene Dahl
Med sjal på jobben, Rogalandforskning, Stavanger 2000.
- Ramin-Osmundsen, Manuela
Når noen er likere enn andre.... Senter mot etnisk diskriminering, Oslo 2001
- Ribert, Kjell og Ellen Røst
Arbeidsnorsk–språkopplæring for minoritetsspråklige arbeidstakere, Almater forlag, Oslo 1998

- Rogstad, Jon
Innvandrere og arbeid – en empirisk studie i fire bedrifter, Instituttet for samfunnsforskning (ISF) Oslo 1998.
Mellom faktiske og forestilte forskjeller - synlige minoriteter på arbeidsmarkedet. Doktoravhandling, ISF, Oslo 2000
- Rønning, Elisabeth
Jakten på den moderne arbeider, Samfunnsspeilet 4-5, Statistisk Sentralbyrå, Oslo 2002
- Solheim, Ragnar
Psykogene lærevansker, kapittel i boka "Spesialpedagogiske Perspektiver", Oslo 1990
- Stalker, Peter
International Migration, New International Publications, London 2001
- Sørheim, Torunn Arntsen,
Kultur og kommunikasjon - familier med pakistansk bakgrunn i møte med helsevesenet, Gyldendal, Oslo 2001
Innvandrere med funksjonshemmede barn i møte med tjenesteapparatet, Gyldendal akademisk, Oslo 2000
Kulturforskjeller i praksis, Ad notam Gyldendal, Oslo 1999
- Thorbjørnsrud, Berit.
Syn på ekteskap blant hinduer, buddhister, sikher, muslimer og kristne, Barne- og familiedepartementet, Oslo 2001.
- Thorseth, May
Norskopplæring som virkemiddel i integreringsarbeidet? - en evaluering av dagens kvalifiseringsordninger for fremmedspråklige (red.) SINTEF IFIM, Trondheim 1995
Kommunalt flyktningarbeid i endring / Berit Berg og May Thorseth, SINTEF IFIM, Trondheim 1995
- UDI rapport
Art og omfang av rasisme og diskriminering i Norge 1999 – 2000. Utlendingsdirektoratet. Oslo 1999
- Urkegjerde, Hilde, Randi Søreimo, Elisabeth S. Kvasheim, Lillian B. Trinterud, Marie Høvik
Innvandrere – en utfordring for ledere? Rådet for arbeidslivsstudier, UiO, Oslo 1990
- Vassenden, Kåre
Artikkel i Samfunnsspeilet 2/2001, Statistisk Sentralbyrå, Oslo 2001
Innvandrere i Norge. Hvem er de, hva gjør de og hvordan lever de? (red), Statistisk sentralbyrå, Oslo 1997
- Vertovec, Steven
Social Cohesion and Tolerance, Paper fra *Key Issues for Research and Policy on Immigrants in Cities*, Metropolis Conference Copenhagen, Ercomer, Utrecht 1997
- Vikan, Unni
Mot en ny underklasse, Gyldendahl, Oslo 1995
- Wrench, John,

European Compendium of Good Practice for the Prevention of Racism at the Workplaces, Danish Centre for Migration and Ethnic Studies, South Jutland University Centre, Esbjerg, Danmark 1997

Towards an International Typology of Anti-Discrimination Training in Employment, South Jutland University Press, Esbjerg 1998

Øia, Tormod

Mellom moské og McDonald's. Ung og innvandrere i Oslo., Rapport 1/93, Ungforsk, Oslo 1993.

Østby, Lars

For få utlendinger i Norge? Statisk sentralbyrå, Oslo 1988

Beskrivelse av nyankomne flyktnings vei inn i det norske samfunnet, Statistisk sentralbyrå, Oslo 2001.

Øzerk, Kamil

Tospråklige minoriteter - Sirkulær tenkning og pedagogikk, Oris forlag, Haslum. 1992

Om tospråklig utvikling. Oris Forlag, Haslum 1992

Temaer i minoritetsrettet pedagogikk, Oris forlag, Haslum 1993

Vedlegg:

1. Peilemerkerapport og intervjuguid. (Foreningen Nydansker, København)
2. Undersøkelser fra University of Salford
3. Notat om pakistanske kvinner som deltakere i Leonardo da Vinci pilotprosjekt.(MiA)
4. Notat om deltakere i Leonardo da Vinci pilotprosjekt kurs 2 høst 2002 (MiA)
5. Norsk- og fagopplæring av pakistanske kvinner i pleie- og omsorg (RVO)

Vedlegg 1 Fra pejlemærkerapport av partnerne i København, Foreningen Nydansker

Pejlemærke 1: Pakistanske kvinder som hjemmegående

Størstedelen af de nyankomne pakistanske kvinder er opdraget til fortrinsvist at tilrettelægge sine daglige aktiviteter i forhold til børnepasningen og huslige gøremål. Ved projektets opstart og undervejs i projektforløbet, er det afgørende at forstå deltagerne ud fra dette perspektiv. Kvindernes uddannelsesmæssige- og erhvervsaktive karrierer afsluttes, som oftest ved indgåelse af ægteskab og efterfølgende graviditet og børnefødsel. Helt centralt for projektet er, at det forsøger at ændre ved dette mønster, ved at forlænge og udbygge deres uddannelsesmæssige- og erhvervsaktive karriere. Dette kan afstedkomme en række problemer, som projektkoordinatorer, undervisere og andre beslutningstagere bør være opmærksomme på. Et væsentligt problem i denne forbindelse kan være at uddannelse og arbejde for de nyankomne pakistanske kvinder ikke nødvendigvis vil blive betragtet, som et ubetinget gode af dem selv, af deres ægtemænd og af svigerforældrene. Uddannelse og arbejde kan blive betragtet som en indgriben og manipulation, med visse af de grundlæggende værdier, som nogle af de etniske pakistanske familier henholder sig til og efterlever i deres hverdag i Danmark.

Pejlemærke 2: Parathed i forhold til projektdeltagelse

Antages de interviewede kvinder at være repræsentative for projektets målgruppe (nyankomne familiesammenførte pakistanske kvinder), er der fire omstændigheder der må anses, som fordele for projektets gennemførelse. Disse omstændigheder bør aktivt indrages i forskellige faser af projektet.

Den første omstændighed er, at der synes at være en forholdsvis stor interesse i målgruppen for at tage en uddannelse der retter sig mod et arbejde med direkte menneskelig kontakt, hvor pleje og omsorgsfunktioner indgår, som en væsentlig del af arbejdet. Dette må anses, som en stor fordel for projektet, da Social- og Sundhedshjælper uddannelsen, kan opfylde denne interesse.

Den anden omstændighed er, at de pakistanske kvinder har været i personlig berøring med det danske sundhedsvæsen i forbindelse med læge- og hospitalsbesøg. Denne erfaring kan fx indrages i forbindelse med udformning af informationsmateriale, i forbindelse med møder og i forbindelse med undervisning.

Den tredje omstændighed er, at de pakistanske kvinder ofte har personlig erfaring med plejeopgaver, der minder om de arbejdsopgaver Social- og Sundhedshjælper påtager sig i deres daglige arbejde. Denne erfaring bør ikke formaliseres, men kan måske diskuteres i undervisningssammenhæng.

Den fjerde omstændighed er, at pakistanske kvinder har et udtalt ønske om at forbedre deres danskundskaber. Denne motivation bør indrages i undervisningen.

De pakistanske kvinder har et begrænset kendskab til Social- og Sundhedshjælper uddannelsen, ingen af de interviewede, var således opmærksomme på at personlig hygiejne opgaver indgår, som en del af arbejdet. Dette kan være en kontroversiel arbejdsopgave, for selvom de varetager denne type opgaver overfor deres nære familiemedlemmer, kan det være tabubelagt at skulle udføre personlige hygiejne overfor de kommende klienter.

Der er fremkommet to vurderinger af de pakistanske kvinders villighed i forbindelse med arbejdet, som Social- og Sundhedshjælper, der bør diskuteres med de kommende projektdeltagere. Den ene er, at pakistanske kvinder vil foretrække at arbejde på plejehjem, fremfor i hjemmeplejen og den anden er, at pakistanske kvinder vil foretrække ikke at have ældre med pakistansk baggrund, som deres klienter.

Pejlemærke 3: Undervisning

Undervisningen bør så vidt det er muligt tilpasses de nyankomne pakistanske kvinders behov for børnepasning og arbejde i hjemmet, der i nogen tilfælde stort set udgør en fuldtids beskæftigelse for kvinderne. Dette bør om muligt afspejle sig i det daglige timeantal for undervisningen. Undervisning om eftermiddagen vil komme på tværs af kvindernes børnepasning og husholdningsarbejdet, derimod vil undervisning om formiddagen af 4 - 5 timers varighed, evt. fra 9.00 til 14.00, stemme bedre overens med disse forpligtigelser. 1 times hjemmearbejde om dagen synes at være acceptabelt, men det bør måske overvejes at isolere skolearbejdet fra hjemmets pligter, ved at lade hjemmearbejdet indgå i det daglige timeantal på skolen. De nyankomne pakistanske kvinder er forholdsvist skolevante, eftersom de har gennemført 10 års folkeskole og størsteparten ligeledes 2 - 4 års college. Dette bør undervisningsniveauet afstemmes efter.

Hvad angår påklædning i forbindelse med undervisningen bør tørklæder respekteres, da det udgør en religiøs manifestation og skal der i en eller anden sammenhæng bæres kitler, bør kvinderne have ret til at beholde deres lange bukser indenunder.

Pejlemærke 4: Rekruttering

Afgørende for, at de nyankomne pakistanske kvinder sikres deltagelse på projektet er at svigerfamilien og ægtemanden inddrages i opstartsfasen. Denne opgave kan løses ved, at der udformes en brochure, der er formuleret på dansk, engelsk og urdu og som sendes til de potentielle deltagere, deres ægtemand og deres svigerforældre. I brochuren bør der indkaldes til et fællesmøde eller være mulighed for at kunne arrangere et personligt møde, hvor projektkoordinatoren tager ud til familiens bopæl. Til disse møder, bør der være en tolk tilstede, da den ældre generation i visse tilfælde kun i ringe grad taler dansk. I forbindelse med mødet (eller møderne) bør projektkoordinatoren være opmærksom på pejlemærke 1. En række motiverende faktorer bør fremhæves i brochuren og under mødet (-erne), disse er opsummeret nedenfor.

- *De potentielle projektdeltagere skal informeres om, at der udsigt til en ordinær ansættelse eller mulighed for videreuddannelse indenfor sundhedsvæsenet til fx læge eller sygeplejerske efter endt projektforsløb.*

Interviewpersonerne har fremhævet, at nogle pakistanske kvinder anser det, som et mål i sig selv at få et arbejdet og eftersom, at der er mangel på Social- og Sundhedshjælpere, kan projektdeltagerne se frem til et ordinært arbejde efter endt projektforsløb. Det er endvidere blevet fremhævet af interviewpersonerne kan have ambitioner om en videregående uddannelse, til fx læge eller sygeplejerske, derfor skal det fremgå at projektet kan fungere, som afsæt til videregående uddannelse indenfor sundhedsvæsenet.

- *De potentielle deltager skal informeres om, at de efter endt projektforsløb får mulighed for et godt job, hvor der er gode penge at tjene, til gavn for hustruens samlede økonomi.*

Der bør opridses nogle gode grunde til at arbejdet som Social- og Sundhedshjælper er attraktivt. I denne forbindelse, bør der lægges vægt på, at Social- og Sundhedshjælper tager sig af ældre mennesker der har behov for hjælp og på denne måde er med til at forbedre disse menneskers hverdag. Der bør ligeledes lægges vægt på at arbejdet indebærer en direkte menneskelig kontakt til klienterne i hverdagen. Det bør overvejes at angive startlønnen, som

Social- og Sundhedshjælper, da indtjeningens størrelse i nogen tilfælde synes at virke motiverende.

- *Klargøre det sociale aspekt i uddannelsen, hvor projektdeltagerne kommer til at møde nye mennesker.*

Der bør informeres om, at de undervejs i projektet vil komme til at stifte nye bekendtskaber, med de andre projektdeltagere og at de ligeledes vil nye møde kolleger, hvis de afslutter som Social- og Sundhedshjælper eller nye medstuderende, hvis de læser videre.

- *De potentielle projektdeltagere skal informeres om at danskundervisning er en integreret del af projektet.*

Alle interviewpersonerne hævder, at deres primære fremtidsønske er at blive bedre til dansk, da de således kan klare sig bedre i hverdagen, i forhold uddannelse og arbejde og i forhold til opdragelse af deres børn.

Interviewguide

Pakistanske kvinders parathed i forhold til uddannelse indenfor sundhedsvæsenet

Præsentation

Intervieweren skal starte med at præsentere sig selv og i korte vendinger fortælle om formålet med uddannelsesprojektet. I denne forbindelse, er det vigtigt at fortælle respondenten, hvorfor hun er blevet valgt til interviewet og hvad formålet med interviewet er. Interviewpersonen skal have at vide at hun er anonym og at der derfor ikke er nogen, der får at vide at det hende, der har sagt som hun har.

Præsentationen bør højst tage to minutter. Det samlede interview bør ikke tage mere end 10-15 minutter, derfor skal intervieweren forsøge at fastholde respondenten og undgå for meget udenoms snak.

Personlige data

- Hvad er dit navn?
- Hvor gammel er du?
- Hvor lang tid har du boet i Danmark?
- Hvorfor er du kommet hertil?

Interesser, arbejde og uddannelse

- Hvad laver du til daglig?
- Har du nogle særlige interesser?
- Hvad har du af skolegang og uddannelse?
- Har du arbejde nu?
[Hvis ”ja”: Hvad arbejder du med?]
- Hvilke arbejder har du tidligere haft (både i Danmark og Pakistan)?
- Hvis du frit kunne vælge, hvilke arbejder kunne du så tænke dig?

[Hvis hun har ønsker om et specielt arbejde: Hvorfor kunne du godt tænke dig at arbejde som...?]

[Hvis hun ikke har lyst til at arbejde: Hvad kunne du tænke dig at lave i stedet for at arbejde?]

Kendskab og erfaring med plejefunktioner og sundhedsvæsenet

- Hvornår går man efter din mening til lægen eller bliver indlagt på hospitalet?
- Har du været til lægen eller været på hospitalet, i Danmark eller Pakistan?
- Hvornår har du sidst været til lægen eller på hospitalet?
- Kender du nogen som arbejder med at pleje andre (social- og sundheds assistent, sygeplejerske, læge eller andet)?
- Hvilke opgaver, tror du man har når man arbejder som hjemmehjælper?
- Har du passet dine søskende eller været med til at passe dine bedsteforældre?
[Hvis ”ja”: Hvordan?]

Pakistanske kvinder og omsorgsuddannelse

- Hvorfor tror du, at mange pakistanske kvinder er arbejdsløse i Danmark?
- Tror du pakistanske kvinder har lyst til at arbejde med pleje og omsorg indenfor sundhedsvæsenet?
[Hvis ”ja”: Hvorfor tror du de har lyst til det?]
[Hvis ”nej”: Hvorfor tror du ikke de har lyst til det?]
- Hvad skal man gøre, for at gøre pakistanske kvinder interesserede i at tage en uddannelse indenfor sundhedsvæsenet, som social- og sundheds assistent, sygeplejerske eller læge, hvor de skal arbejde med at tage sig af mennesker der ikke kan klare sig selv?
- Hvis man vil have pakistanske kvinder til at deltage i en uddannelse, hvordan skal det så foregå (hvorhenne skal uddannelsen foregå, hvor mange timer om dagen, hvem skal undervise dem, skal de have lektier for, hvor meget hjemmearbejde kan de nå at lave hver dag, osv.)?

Nutids og fremtids ønsker

- Hvad betyder mest for dig lige nu og her?
- Tror du andre pakistanske kvinder har det ligesom dig?
- Hvad tror du, du laver om 5-10 år?

Vedlegg 2 Fra undersøkelser fra partnerne ved University of Salford

Results of focus groups carried out at Hopwood Hall College.

Two focus groups were carried out to identify the barriers to nursing and midwifery for Muslim women. The participants were asked to complete an exercise where they were given seven cards with the following occupations and they had to put them in order of what they believed to be good professions.

The seven professions were:

Receptionist

Teacher

Doctor

Midwife

Lawyer

Nurse

Sales Assistant

Focus group 1 (held in November 2001)

This was a group of nine female students who attended an ESOL (English as a Second and Overseas Language) class at the Rochdale Racial Equality Council. The ages ranged from 21-40 years. All of them were housewives and they were all from Pakistan. Five of the women were in their twenties and had come to the UK to join their husbands.

The following probing questions were used to initiate discussion areas:

- Why do you think Muslim women do not enter professions such as Nursing?
- Does society prefer and encourage some professions than others?
- Would you consider nursing or a health related profession?
- If your child wanted to become a nurse would you support them?

From the focus group many issues were raised such as cultural issues; e.g. nursing does not have the same status as a doctor. Many parents did not have the opportunity of further and higher education so they encourage their children to pursue careers in the traditional professions such as medicine, law and engineering. Religious issues have also discouraged consideration of nursing and issues raised include whether women should nurse men yet it was also claimed that men saw nursing as a woman's job. There was also social stigma attached to the status of health professions, and nursing and midwifery were not regarded as having a high status. However in Pakistan, nursing and midwifery were encouraged as professions for women.

These are some of the comments that were made by the women in the focus group.

“Many parents don't see nursing as a good career.”

“It's classed as a dirty job.”

“Religious issues don’t allow women nurses to look after men.”

“I have a cousin in Pakistan and she is a midwife they call her a lady doctor there and it’s ok there because the other workers are all women and all the patients are women and you don’t have to work at nights. So your husband and in laws don’t mind.”

“I wanted to continue with my studies but I had to get married and come to the UK but because my English is not good I am attending ESOL classes to improve my English. My in laws will not allow me to go to college and study further.”

“I have a qualification in Genetics I would like to study so that I can get a job but there are no health related courses available in the community centres.”

“I would prefer my daughter to become a doctor rather than a nurse there are more chances of her getting a good rishta (marriage proposal) if she is a doctor.”

From the list presented to them, all the participants ranked the following professions as good jobs (doctor, lawyer, teacher and receptionist). Nursing and midwifery were ranked in the last 3 from the list of professions.

Focus group 2 (held in June 2002)

This was a group of five Muslim females; all of them were students on a health related course at Hopwood Hall College. Their ages ranged from 18 to 21 years. Four of the students were the first in the family to apply for higher education. Two Bangladeshi females and one Pakistani female had applied for a nursing course at university.

Similar issues were raised as in focus group 1. Even though they were interested in nursing they expressed how they did not receive any offers from any universities.

They had all completed an AVCE in Health and Social Care, one student confided that even though she met the requirements for a degree course in nursing she did not even receive an interview and this formed the basis of a further investigation. (see case studies)

Some comments made by students:

“It’s not that Muslim girls don’t want to go into professions such as nursing if we can’t even get a place on a course how can we become nurses”

“There are barriers in selection processes at universities”

“My parents didn’t approve of me studying for a nursing degree it took me ages to convince them but I’ve had no offers yet”

3. Case Studies

Case Study 1.

This student had applied to study for a nursing degree but had not received any offers. ‘One to one’ tutorial support was provided and alternative routes into the health professions were looked into. The student was given advice on how to reapply through the clearing (UCAS)

process and also help was provided in making direct enquiries about clearing to local universities. Alternative courses were looked into such as foundation courses leading to entry into nursing and midwifery. The student was anxious as to why she did not receive a reply from her local university, when a representative of the university was questioned via member of this project after 6 weeks; it was found that there was an administrative error when processing the application.

The student was asked to re-apply for next year. Eventually the student decided to take a 'gap year'. The student has had a baby and is going to study for a degree in health studies, which starts September 2003.

Case study 2.

The student was given similar support as the student in the above case study. The student had concerns that she had not received any offers from universities. When the application was looked into, the student was not offered an interview because she did not obtain sufficient points within the scoring system, which was used to offer interviews.

The student has made another application to the same university for September 2003 and now been offered a place on the degree course for child nursing.

4. Conclusions.

'Muslim women have to work twice as hard to succeed as they face hostility at college, discrimination in the labour market, and experience a social/ cultural struggle within their communities.'

Parker-Jenkins et al, 1997.

'(Although) adherence to the Islamic faith implies homogeneity, diversity manifests itself in language, history, cultural background and race, interacting with gender and socio-economic class'.

Gillborn & Gipps, 1996.

'Even within the same ethnic group there may be different levels of formal education and assimilation, requiring an in-depth knowledge of (their) culture and (their) present situation in order to tailor career services effectively.'

Parker-Jenkins, Harkas et al, 1999

The barriers identified from the data analysis, focus groups, case studies and community-based action research support the first of the above statements. However, there is a need for a cautionary approach as the research has focused on Muslim women from the Bangladeshi and Pakistani communities only and that there is bound to be a wide range of educational achievements and backgrounds within those communities. The main differences identified by literature research and supported by community-based research are summarised below:

Family attitudes as there may be resistance in the family to college-based training and training for nursing in particular.

Childcare provision is crucial for many women who have started a family whilst they are still in their ‘teens.’

Institutional barriers include progression from school to college; college to university, college to workplace, community to college although where there is an outreach provision and a strategy for genuine social inclusion, some of these barriers to progression can be reduced.

Perceptual barriers linked to status and ideas of success, e.g. nursing is seen as poorly paid job which may give rise to cultural and ideological difficulties, such as care to members of the opposite sex.

Deprivation and poverty is an important issue, as many low-income families cannot afford to allow children to enter into further and higher education.

However the providers of education and training working with local communities to offset these problems can undertake remedial actions. With this in mind the following checklist for indicators of inclusion has been developed.

The table is intended as a guide to identify the extent of attempts made to support ethnic minority females in vocational training and in the field of health and social care in particular. As a rough guide, inclusion scores for outreach courses can be as high as 80-100%. Courses delivered in larger mainstream organisations would tend to have lower scores depending on the number of practical steps made towards inclusion. The table focuses on key areas of inclusiveness, systems that ensure support for staff and students, communications to ensure links are made with ethnic minority (EM) communities and changes to practice made as a result of consultation. An appropriate environment is also important to support ethnic minority inclusion including use of language, appropriate food and other culturally sensitive features and finally attempts to ensure that curriculum delivery addresses the concerns raised by the ethnic minority focus groups and the issues identified by FEFC inspectors (Race and Ethnicity in Further Education: National Report from the Inspectorate, 2000-1).

An example of the application of the abovementioned considerations put into practice is the Asian Women’s Project ‘Access to Nursing’ in Nottingham. The inclusion of Muslim women into vocational training leading to the health professions can be improved by the addition of key facilities. The Asian Women’s Project had enrolled 16 women onto the BTEC(N) diploma in Health Studies. To support them they provided lessons in study skills, taster days, and careers surgeries for the Asian community, single gender classes, confidence building and assertiveness training and aspiration workshops for Muslim females in local schools. All of these were provided bilingually. The hours of study were organised to allow for school collection times, childcare arrangements and crèche facilities. There was also a mentorship programme where students were supported by key access to nursing staff. For students who wished to progress into further education, there are a range of progression routes for the students to enter the local further education college. A number of these features support the BTEC(N) Advanced diploma course at Hopwood Hall College hence the comparative success that this course has in attracting Muslim women who then wish to progress to HE and professional training (50% of all students applying to university from the BTEC(N) and AVCE in health studies were Muslim women).

If these features of programme delivery and the physical and social environment are addressed, if consideration is given to cross-cultural communication and understanding, then the concerns of families, cultural and perceptual difficulties and the institutional barriers can all be resolved. In turn, this will result in increased participation in this vocational area. The comparative success of outreach provision and the diploma/ AVCE training route testifies to this effect. However the challenge within the vocational sector as a whole is to ensure support remains in higher education and in particular, the workplace.

'Muslim parental reactions to post-16 opportunities have changed over the years, raising the need for forming partnerships and engaging in collaborative work with Muslim families....'

Parker-Jenkins, Hartas et al, 1999.

5. Areas for future research

Continued monitoring of MIS data for 2002/3 and beyond of participation rates of Pakistani and Bangladeshi females at Hopwood Hall College, Rochdale/UK.

The comparative analysis of MIS data is continued from a range of FE colleges in the UK.

Further investigation of entry of ethnic minority females into HE and nursing qualifications and ultimately entry into the profession should be monitored.

Case studies and focus groups should be continued in a range of situations such as within outreach courses, FE and HE courses and within the professional environment to provide ongoing support.

A comparison of courses and programme areas using the checklist devised leading to a greater participation of ethnic minority females in mainstream as well as outreach provision.

References.

Rochdale Racial Equality Council Business Plan 2001-2003.

Government drive to attract more ethnic minorities to nursing.10/12/2001.
www.guardian.co.uk/nhs/Story

Social Focus on Ethnic Minorities. Office for National Statistics. 1996.

The Career Service: Gatekeepers to career. Opportunities for Muslim women. Parker-Jenkins M, Hartas D, Irving B.A & Barker V. (1999). DfEE

Community Access Programme. African Caribbean and Asian Curriculum Project. Houghton A-M. (2001). University of Lancaster Department of Educational Research.

Race and Ethnicity in Further Education: Making a difference. National Report from the Inspectorate 2000-1.

Bangladeshi Women over the age of 25. Barrier Report. Rochdale Partnership Widening Participation. 1999, The Responsive College Unit.

Working on common Cross-cultural Communication Challenges. Towards a more perfect Union in an Age of Diversity. Du Praw, M.E., Axner, M (1996). <http://www.wcd.org/action/ampu/crosscult.html>

Making a Difference: What can we do to build a stronger Community in an Age of Diversity? . Du Praw, M.E., Axner, M (1996). <http://www.wcd.org/action/ampu/session4.html>

Vedlegg 3 Notat om pakistanske kvinner som deltakere i Leonardo da Vinci pilotprosjekt.

Innledning

Dette notatet bygger på intervjuer med pakistanske kvinner som har meldt seg på et kvalifiseringsløp rettet mot pleie- og omsorgstjenestene i tre bydeler i Oslo. Prosjektet er et pilotprosjekt støttet av Leonardo da Vinci med partnere i Oslo, Nottingham, Manchester og København. Mer informasjon om prosjektets utforming, partnere, finansiering etc. finnes i prosjektbeskrivelsen og brosjyremateriell.

Prosjektet er rettet inn mot ”relativt” nyankomne familiegjennforente pakistanske kvinner som kunne tenke seg å ta arbeid og opplæring innen helse, pleie og omsorg. De enkelte kvinnen ble rekruttert gjennom brosjyrer og plakater på norsk og urdu som ble slått opp eller lagt ut i moskeer, pakistanske butikker og i andre sammenhenger hvor pakistanske kvinner møtes. Noen ble også rekruttert gjennom personlige kontakter. Sammen med brosjyrene var det også påmeldingsskjemaer på norsk og urdu.

Påmeldte deltakere møtte til informasjonsmøter og intervjuer. Til sammen ble det 24 påmeldte innen en maksimumramme på 25 deltakere. Informasjonsmøtene formidlet informasjon om prosjektet på norsk og urdu. Intervjuene ble i all hovedsak gjennomført av urdotalende kvinner ved bruk av en intervjuguide. Det ble også gjennomført samtaler med noen av deltakernes ektefeller som gir noen innspill til forståelsen av deltakernes motivasjon og interesse.

Intervjuene

Deltakerne.

Til sammen har 25 innsendt påmeldingsskjemaer. (Det er mulig at et par deltakere ikke er registrert) 20 ble intervjuet, 2 møtte aldri opp til intervju eller kurs og 2 har meldt fra at de ikke ønsket å delta. 14 startet opp på det forberedende norskopplæringstilbudet, noen fikk plass og begynte i klasser på Rosenhof og noen var såpass dyktige i norsk at de ikke passet inn i opplæringstilbudet. Det er derfor noe usikkerhet omkring hvor mange som vil delta på det ordinære opplæringstilbudet (AMO-kurs) fra januar 2002.

Med dette som utgangspunkt vil notatet omhandle de 20 påmeldte som ble intervjuet. Det er her ikke lagt inn noen betraktninger omkring hvem av disse som har fulgt den videre opplæringen eller vil delta på AMO kurset.

Alder og sivilstatus

To av deltakerne var under 20 år, tre var 21 år, seks var 22/23 år, fire var 25 år, fire var fra 27 til 31 år og en var 37 og en 47 år. Dvs. at de fleste er mellom 21 og 31, ferdig med skolegangen i hjemlandet og opptatt å etablere familie i Norge. Bare to var ugift. Ti av de påmeldte hadde barn (hvorav syv meldte at de trengte barnepass).

Botid og norskopplæring

Ti av de påmeldte hadde bodd ett år eller mindre i Norge. Åtte hadde botid fra 1,5 til tre år. To har bodd lengre, men av ulike grunner ikke funnet noen tilpasning til språk, utdanning

eller yrkesopplæring. Derfor hadde ingen brukt av sine norskopplæringstimer. Noen hadde så vidt begynt på Rosenhof, og andre hadde vært aktive i å lære på egenhånd.

Utdanning

Fire av deltakerne hadde kun grunnskole (to av disse 7/8 år), De øvrige hadde videregående eller mer (en på 19 år hadde ikke fullført videregående). Fire hadde ett til to år etter videregående (collegekurs eller påbegynt studie). To hadde fullførte høyere utdanning i hjemlandet (lege og biokjemiker). Det betyr at alle hadde utdanning som gjør at opplæringen til en stor grad kan gjøres skriftlig.

Behov for norskopplæring

To/tre ville ha særlige behov i det skriftlige, tre/fire var såpass dyktige i norsk at de ikke har behov for grunnleggende opplæring. Tre kunne ikke noe norsk og har behov for tolk eller støtte fra dyktigere klassekamerater eller at læreren forklarer på engelsk i grunnopplæringen. Fra intervjuene mente vi (og de selv) at tolv kunne litt norsk slik at de hadde en basis å gå videre på. Fire(tre) kunne en del og en(to) var såpass gode at de trolig ikke ville få utbytte av en ren norskopplæring.

Motivasjon

Åtte av deltakerne var særlig motivert for å jobbe i eldreomsorgen. Seks synes det var OK, men de kunne kanskje heller tenke seg å jobbe innen andre omsorgs- eller pleietjenester (barn, bevegelse-/utviklingshemmede osv) Fire visste ikke riktig hva de ville, men mente at de kunne prøve. To sa at de helst ikke ville jobbe med eldre, men at de ikke hadde funnet noe bedre alternativ. Hovedmotivet til åtte var at de ville ha jobb og utdanningsmuligheter. Syv uttrykte som hovedmotiv et ønske om å yte noe innen omsorg og pleie. En hadde hovedmotiv å lære norsk og å skaffe seg kunnskaper for å passe og oppdra egne barn i Norge. De øvrige var interessert i å finne noe å gjøre og trolig var noen også blitt overbevist av familien eller ektemannen at dette var noe de burde gjøre. Om de skulle ha valgt noe annet hadde fem valgene rettet inn mot helsevesenet, mens de andre kom med at de kunne tenke seg å bli lærer, jurist, jobbe med data og/eller kontor. To var innrettet på å være hjemmeværende som annet valg. Fire hadde ingen andre alternativer.

Interesser

Alle (med mulig to unntak) var interessert i hjemmesysler på fritiden som lese bøker, se på TV, brodere og sy, være sammen med barna osv. Ingen uttrykte noen samfunnsaktiviteter (idrett, politikk, organisert hobbyvirksomhet osv) men tre uttrykte at de engasjerte seg religiøst (leste religiøs litteratur, studerte koranen, underviste barn i moskeen).

Kommentarer fra intervjuene

Flere nevnte at de manglet kunnskaper om norsk helsevesen og omsorg og fem av de påmeldte ønsket mer eksakt informasjon. De øvrige vill også vite litt mer om hva som finnes av muligheter til arbeid og utdanning. En av de påmeldte jobber allerede på sykehjem og går på et kurs for pleieassistenter. To hadde bodd tidligere i Norge og to var født i Norge og dro til Pakistan som små. Tre av de som ble intervjuet hadde med seg mannen som også fungerte som tolk. Det er derfor noe usikkert om de uttrykte seg i forhold til egne ønsker og forventninger, eller om det som ble sagt i de generelle samtalene var et uttrykk for mannens oppfatning.

Noen betraktninger.

De fleste av de som ble intervjuet viste interesse for prosjektet og hadde et eget ønske om å ta del i dette tilbudet. Samtidig har det vist seg at det kommer mange problemer som ikke var forutsatt når prosjektet ble igangsatt. Dette har etter hvert trolig medvirket til å svekke motivasjonen hos de enkelte. I dette notatet oppsummere vi ikke disse erfaringene men vil forsøke å si noe om hvilke utfordringer som ligger i dette intervjumateriale.

Vi ser fra intervjuene at det trolig er en større (økende?) gruppe pakistanske kvinner som kommer fra Pakistan til Norge i voksen alder. De fleste av de som er blitt intervjuet er gift med norsk/pakistanske menn som har hatt sin oppvekst i Norge. Flere (de fleste?) av de påmeldte er ut fra ikke dokumentert samtaler¹⁸ gift med nær slekt, og har kommet til familierelasjoner i Norge. Dvs. at svigerfamilien er onkler og tanter, fettere og kusiner (også i et utvidet familiebegrep). Dette betyr at de lever i Norge i tette familierelasjoner.

Utdanningsnivå.

Noe som er påfallende er at de fleste av de påmeldte har videregående skole eller mer. Vi antar (med bakgrunn i andre erfaringer) at en stor del av forrige generasjon pakistanske kvinner (svigermødrene??) har svært lite eller ingen utdanning¹⁹. Det er mulig å tolke dette på ulike måter eller som en kombinasjon av flere elementer:

4. Vi har satt grunnskole fra hjemlandet (9-10 år) som minimum utdanningsbakgrunn for påmelding. Dette har ført til at kvinner uten utdanning ikke har meldt seg. Det kan for eksempel være at det har kommet en del kvinner uten utdanning, men at disse ikke er forventet at skal være yrkesaktive (være hjemme og stelle huset). Dette vet vi foreløpig lite om, men det kan ha betydning å undersøke om pakistanske kvinner uten utdanning som er nyankomne til Norge er en målgruppe for tilrettelagte tiltak.
5. En annen antakelse er at norsk/pakistanske unge menn som gifter seg med slektninger i hjemlandet i større grad enn tidligere har fått lov til å velge blant kandidater innen slekten. Uttalelser fra en del unge menn er at de ikke har ønsket å gifte seg med en kvinne uten utdanning og som de ikke tror kan bli yrkesaktiv i Norge. Dermed har de valgt ektefeller ut fra om de har utdanning og en egen interesse av å bli yrkesaktiv i Norge. Noen av ektefellene har (også i denne undersøkelsen) uttrykt en klar målsetting om at deres koner skal kunne godt norsk og ha en utdanning i Norge. De ser dette nødvendig for oppdragelse av framtidige barn. Noen (i andre sammenhenger og utenfor denne undersøkelsen) har uttalt at de synes det er pinlig å ha en mor som ikke kan norsk, har lite innsikt i norsk samfunn og ikke kan bli yrkesaktiv. Det er henvist til eksempler der mødrene til pakistanske gutter uten utdanning og med mangelfulle norskkunnskaper er blitt enker eller at fedrene er blitt uføre.
6. Det er også noen indikasjoner fra samtaleene at svigerfamilien i en viss grad (eller i noen tilfeller) har hatt en plan om å få en som kan bidra til deres egen eldreomsorg med sine ønsker om svigerdatter. Her kan det være nyttig å gå inn i noen kvalitative studier. Det som har kommet fram er at det trolig er få motforestillinger hos familiene til de påmeldte at disse kvinnene får helsefaglig opplæring og utdanning.

Kulturelle og sosiale forhold

I møtene med prosjektets pakistanske referansegruppe og i samtaler med en del kontaktpersoner blant pakistanere, har det kommet fram at i Pakistan er pleie- og

¹⁸ Vi har ikke hatt dette som spørsmål i intervjuguiden. Samtidig har det kommet fram i en del samtaler med ektefeller, kursdeltakerne og andre at de fleste trolig er gift med fettere, tremenninger eller andre i egen slekt.

¹⁹ Her er det trolig behov for et mer eksakt forskningsmateriale. En utredning av dette kunne gi grunnlag for framtidige opplæringsplaner.

omsorgsarbeid lite populært. Det er gitt flere ulike tolkninger for hvorfor det er slik i Pakistan.

7. Noen henviser til religionen når det gjelder kvinners behandling og pleie av menn. Samtidig har ingen lagt fram noen konkrete tolkninger som gir grunnlag for dette.
8. Andre har vist til at den kristne misjonen (og den britiske kolonitiden) har rekruttert blant fattige "kasteløse" ikke muslimske grupper til helseinstitusjoner. Derfor har det blant "rett troende" blitt vurdert at "profesjonelt" pleie- og omsorgsarbeid er for ikke muslimske kvinner.
9. Mange betrakter også pleie og omsorg som et rent familieansvar. Det å overlate pleie og omsorg av eldre, funksjonshemmede og barn til institusjoner utenfor familien betraktes av flere som en skam for familien.
10. Noen har også nevnt motforestillinger knyttet til at kvinner i de vestlige helsetjenestene kler seg (og ter seg) uanstendig.
11. En motforestilling ligger også i at det kreves mye utdanning til helsefaglige yrker som gir lav sosial prestisje og lave lønninger. Kvinner som gjør det bra på skolen bør ta seg en utdanning for å sikre seg jobber som er populære i det pakistanske miljøet, hvor de kan tjene godt og hvor de tror det vil ha betydning for deres egen sosiale plassering i Norge.
12. I tillegg til dette er det få norske unge jenter som i dag tar seg pleiefaglig utdanning. Det har også virket inn på norsk/pakistanske jenter som er vår målgruppes kusiner og svigerinner. De vil ikke tørke de gamle bak, synes det er ekkelt med gamle og senile osv.

Alle disse motforestillingene er blitt imøtegått med et hovedargument om behovet for pakistanske muslimske kvinner i eldreomsorgen. Det vil være et framtidig behov for profesjonelle pleiere og omsorgsarbeidere som kan ta seg av et økende antall pakistanere som vil trenge pleie og omsorg. Dette gjelder språk, religion, kunnskaper om tradisjoner og innsikt i flere sider av pakistaneres behov for omsorg. I tillegg til dette ser også det muslimske samfunn at omsorgsansvar er en positiv dyd som i Norge blir ivaretatt profesjonelt av det offentlige eller i institusjoner. Denne bevisstheten påvirker foreldregenerasjonen i Norge når de anbefaler sine svigerdøtre et yrkesvalg. I tillegg er det slik at mange innser at pleie- og omsorgsykker er et vekstområde hvor det er behov for faglært arbeidskraft. Disse yrkene gir gode tilpasningsmuligheter med offentlig ansettelse på relativt trygge arbeidsplasser og med langsiktige muligheter.

Dette er i en viss grad beskrevet i prosjektets prosjektbeskrivelse, men i liten grad relatert til motforestillinger. Det ble gjort noen forsøk på å få fram motforestillingene i intervjuene, men det er ikke til nå gjort noe aktivt med å fremme en slik diskusjon i pakistanske miljøer i Oslo utover å overbevise de som ønsker å delta på grunnlag av brosjyremateriell. Dvs. at diskusjonene omkring dette ikke har gått utover at prosjektet har gitt et tilbud til pakistanske unge kvinner og den diskusjonen som det i seg selv vil bli ført i pakistanske familier. Det kan derfor være viktig at prosjektet snarest arrangerer muligheter for å sette denne diskusjonen på dagsorden, både innen pleie- og omsorgstjenestene og i det pakistanske muslimske samfunnet.

Problemstillinger knyttet til barnepass og graviditet

Mødre med små barn

Med et par unntak er alle gift. Ti av de påmeldte meldte at de hadde ett eller to barn som har behov for barnepass. Fem av de som startet på den grunnleggende opplæringen trengte en barnepassordning for å kunne delta. Det ble organisert en ad hoc ordning i

rommet ved siden av undervisningen hvor en av de påmeldte deltakerne som var relativt god i norsk (ikke trengte den grunnleggende opplæringen) fikk i oppdrag å passe barna.

Det viste seg å være vanskelig å organisere en mer tilfredsstillende ordning med godkjent barnehage med profesjonelt personale, gode lekeforhold inne og ute og en del andre forventede fasiliteter. Forholdet mellom kontantstøtte og barnehage ble også drøftet, og en det ble påpekt at en ordinær barnehageplass ville bety at deltakerne ville miste kontantstøtte. Deltakeren ble derfor oppfordret til å vurdere andre (private) ordninger for barnepass.

Det ble kjøpt inn noe utstyr (et minimum) for stell og pass av barna. På den måten ble det et tilbud som førte til at de som ikke organiserte andre private ordninger kunne delta. Problemet her er at det ikke er lagt inn noen posteringer i budsjettet til barnepass.

At flere av deltakerne har små barn har trolig virket inn på oppmøtet. Læreren kommenterte at det virket forstyrrende på undervisningen at barna var i nærheten. Mødrene ble ukonsentrert og noen ganger kom barna inn i klassen. I tillegg er lokalene i et kontorlandskap og lite tilrettelagt for barn. Barna, særlig når de gråt eller lekte høylydt, virket forstyrrende på andre som arbeidet i lokalene. Det var også vanskelig å ta med barna ut fordi uteområdet ikke er inngjerdet og nær opptil en gate med mye trafikk.

Det har vist seg noe problematisk å finne fram til en god barnepassordning som gir mødre med små barn muligheter til å delta fullverdig i undervisningen. Dette er en meget viktig problemstilling fordi målgruppa for kurset er kvinner i sin mest fertile alder. Det er også forventet av ektefelle og øvrig familie at de skal få barn, og det er trolig lite tradisjon blant pakistanske kvinner å kombinere utdanning med å ha små barn. Disse forholdene bør utredes nærmere for å finne fram til fleksible løsninger som kan motvirke en innsnevring av deltakergrunnet.

Graviditet

Noen av deltakerne har redusert oppmøte eller har sluttet etter at de ble gravide. Årsakene til dette er ikke skikkelig avklart, men fra noen overhørte kommentarer har noen mistet motivasjon, noen har fått kvalme og andre har sette det som umulig å fullføre. Det er også trolig at noen av deltakernes familie har virket inn på motivasjonen.

Hvilke tilbud som kan bli gitt til gravide, og særlig når de føder og har spedbarn, er ikke avklart. Det har vist seg at det kan bli et relativt stort antall som blir gravide i løpet av kursperioden. I noen sammenhenger er det nevnt at kvinnene bør realitetsorienteres i forbindelse med graviditet og få veiledning når det gjelder prevensjon. Samtidig er det viktig at kurset ikke griper altfor sterkt inn på deltakernes personlige valg. Derfor vil det i dette pilotprosjektet være viktig å se inn i fleksible ordninger som kan gi kombinasjonsmuligheter med hjemmearbeid, tilbud til spedbarnspass og kurspauser (dvs. at de ikke slutter på opplæringen).

Et problem som trolig er ennå større er hvordan tilrettelegge for småbarnspass i forbindelse med praksis. Her er det viktig å eventuelt finne medspillere i familien eller at det kan utvikles kollektive ordninger som gjør at barna kan få være med på praksisplassene. Hvordan slike ordninger kan tilrettelegges bør bli avklart slik at dette tilbudet ikke bare blir tilrettelagt for de som velger å ikke få barn i løpet av opplæringen.

Noen foreløpige betraktninger

Tilbudet om deltakelse i dette pilotprosjektet er rettet mot unge pakistanske kvinner som har kommet til Norge fra Pakistan, og som har all sin utdanning i Pakistan. De fleste av de påmeldte deltakeren er gift med pakistanske menn som har bodd i Norge i flere år. Familiene til kvinnene er fast bosatt i Norge, mange med norsk statsborgerskap. Det forventes at kvinnene skal bosette seg permanent i Norge og stifte egen familie. De fleste har ingen erfaring i å stifte familie, og særlig ikke i et fremmed land med et ukjent språk, ukjente sosiale relasjoner og kulturelle forhold. Samtidig får de noe realitetsorientering og oppfølging fra ektefelle og familie i Norge, og flere bor hos svigerfamilie. I familien prater de hjemlandets språk, forholder seg til tilpassede familietradisjoner og religion og har venner og annen sosial omgang med andre pakistanere.

Familien til de pakistanske kvinnene har vist seg i hovedsak å være positive til at kvinnene tar seg opplæring og utdanning slik at de kan lære seg norsk, norske forhold og få yrkesmuligheter. Et fåtall av de spurte mente at det viktigste var å lære seg norsk og ta opplæringen for deretter å bruke dette til å være hjemme med barn og ektefelle. De fleste påmeldte ønsket seg en helse- og/eller pleiefaglig opplæring eller utdanning for å kunne arbeide innen pleie og omsorg. Dette betyr at de fleste var motivert for å arbeide innen pleie- og omsorgstjenestene. Noen uttrykte spesifikt at de av personlig kall ville arbeide med eldre og pleietrengende, mens andre var mer opptatt av at dette var en relevant utdanning som førte til yrkesaktivitet.

Dette betyr at flertallet av de som har meldt seg til dette prosjektet er en viktig målgruppe for rekrutteringen av framtidig helse- og pleiepersonell. De har også en særegne innsikt i språk, religion og kultur for en stadig voksende gruppe pakistanere i Norge som vil trenge helse-, pleie- og omsorgstjenester.

I dette pilotprosjektet skal vi forsøke å vurdere hvordan en opplæring og framtidig yrkesaktivitet kan tilpasses prosjektets målgruppe. Det finnes en del skjær i sjøen og det er ikke avgjort at prosjektet vil kunne lykkes. Noen forutsetninger er kommet på plass:

- Tilbudet må tilpasses og skje i en dialog med tradisjoner og oppfatninger som virker mot at mange pakistanske kvinner og deres familier ikke ønsker å arbeide innen pleie- og omsorg. Prosjektet er godt i gang med dette, men det er viktig at tilbudet markedsføres for flere og at flere pakistanere tar del i hvorfor dette tiltaket er nyttig og fordelaktig for pakistanere bosatt i Norge.
- Deltakerne må få tilpasset norskopplæringen til den øvrige opplæringen for å arbeide i pleie- og omsorgsarbeid. Det virker hensiktsmessig at kvinnene får denne opplæringen i et eget tilrettelagt tilbud for pakistanske kvinner. Dette gjør at norskopplæringen ikke kan legges til den ordinære norskopplæringen, og at kurset må få en finansiering fra midler til norskopplæringen.
- Det må tilrettelegges en barnepassordning som er tilpasset målgruppa, unge kvinner med små barn. Å finne fram til en fleksibel finansieringsordning og tilrettelegging av ordinære barnepassordninger kan være vanskelig. For en god del av deltakerne vil slike ordninger være avgjørende. Det kan vise seg at det kan bli konflikter med kontantstøtteordningen. Det kreves derfor en del avklaringer og fleksibilitet i den offentlige finansieringen av barnepass.
- Det er viktig å finne fram til pedagogiske tilbud rettet inn på gravide kvinner og kvinner med spedbarn som ønsker å kvalifisere seg til utdanning og yrkesaktivitet. For kvinner som får tre barn uten at de har noen tilpassede ordninger, kan det gå opp til åtte til ti år før de får anledning til å ta seg en yrkesopplæring. Dette vil til

en stor grad være en prinsipiell diskusjon som det er viktig å ta hvor det står mellom hurtigere integrering av pakistanske kvinner og kvinnenenes muligheter til å kunne gå hjemme med barna.

Det er viktig at prosjektet ikke konkludere på dette stadiet men kun streker opp noen problemstillinger og ser på hvordan disse kan omgjøres til utfordringer. Prosjektet har et samarbeid med partnere i England og Danmark, og det vil være av stor betydning å se inn i hvordan de har tenkt seg løsninger.

Prosjektet vil fra januar i Oslo starte med en AMO-opplæring hvor en del rammebetingelser allerede er lagt. AMO-kurset har lagt opp til noen fleksible løsninger, og det er viktig nå å se om regelverket vil butte mot løsninger som kan sikre at disse kvinnene kan rekrutteres til pleie- og omsorgsyrker i et rimelig omfang.

Vedlegg 4 Notat om deltakere i Leonardo da Vinci pilotprosjekt kurs 2 høst 2002.

Det henvises til erfaringsmateriale og notat fra undersøkelse blant deltakere til forrige kurs som ble avsluttet våren 2002 og til evalueringen av kurset fra Oslo-prosjektet. Denne gjennomgangen bygger på et materiale fra påmeldingsskjemaer og intervjuer/samtaler med de påmeldte deltakerne.

De påmeldte deltakerne ble rekruttert gjennom brosjyrer og plakater om prosjektet på norsk og urdu som ble spredd i moskeer, møteplasser for pakistanere, pakistanske butikker, opplæringstiltak og andre tiltak for innvandrere og gjennom utstrakt kontakter som MiA har i pakistanske miljøer. I tillegg har tidligere deltakere anbefalt prosjektet til familie, venner og kjente. Erfaringer fra påmeldingene fra den forrige påmeldingsrunden ble diskutert og problemstillinger og utfordringer ved rekrutteringen ble diskutert internt i MiA, med pakistanere i MiAs nettverk, Opplæringsetaten i Oslo kommune, Aetat intro og partnerne i Oslo-prosjektet. På grunnlag av dette forarbeidet meldte det seg 27 deltakere til kurset hvorav 15 ble intervjuet. Intervjuene ble gjennomført individuelt i forbindelse med påmeldingen. En del av de påmeldte ble intervjuet i forbindelse med informasjonsmøter, mens andre har kommet en og en eller i små grupper.

Våre erfaringer så langt er at det forrige kurset ble sett som en suksess i det pakistanske miljøet og at kurskonsept av den grunn har møtt stor interesse. En del meldte seg fordi de hadde sett brosjyrene eller oppslagene og ringte for å undersøke mulighetene for å delta. Flere av MiAs kontakter i det pakistanske miljøet har også uttalt at prosjektet er et godt tiltak. Den relativt store interessen har trolig tre årsaker:

1. Flere pakistanske kvinner har funnet det vanskelig å finne veier til språkopplæring og yrkesdeltakelse. Derfor anser flere at dette prosjektet er et godt tilbud til å kvalifisere seg for norsk og utdanning.
2. En del pakistanske kvinner har et eget ønske om å jobbe innen pleie og omsorg og har utdannings- og erfaringsbakgrunn fra helse, pleie og/eller omsorg fra hjemlandet.
3. Ektefeller, familie og venner av de påmeldte har sett dette tilbudet som noe de vil anbefale til hustru, svigerdatter, svigerinne, niese, venninne osv. Tilbudet er derfor i en del tilfeller (de fleste?) blitt diskutert i familien og med venner i det pakistanske miljøet.

I forundersøkelsene og fra diskusjonene knyttet til forrige rekrutteringsprosess har det kommet fram at for flere pakistanske kvinner har det vært viktig at kurset er i relativt trygge omgivelser. Dvs. at kurset er innrettet for pakistanske kvinner hvor språklige, kulturelle, tradisjonelle og religiøse aspekter blir tatt hensyn til gjennom opplæringen. På den måten virker det som om dette tilbudet er særlig godt egnet for noen pakistanske kvinner som har vært engstelige for å ta det første skrittet inn i yrkeslivet eller utdanning. Mange pakistanske kvinner har lite eller ingen kontakt med nordmenn. Årsakene til dette kan i en del tilfeller ligge i manglende imøtekommenhet fra nordmenn og det norske samfunnet. Samtidig er det også i en del tradisjonelle miljøer blitt fremmet negative holdninger om nordmenn som kalde og utilnærmelig eller umoralske. Dette kan ha medvirket til at noen kvinner har blitt usikre på selv å ta initiativ til å kvalifisere seg til å bli yrkesaktive. I tillegg har flere kvinner små barn, er gravide eller ser det som en viktig oppgave å prioritere hjem og familie framfor personlig yrkeskarriere.

Et annet positivt argument for deltakelse på dette kurset har vært at det blir gitt kursstøtte og dagpenger gjennom AMO. Det at praksisplassene og mulighetene for ansettelse etter

deltakelsen på kursene har trolig hatt stor betydning fordi dermed vil ikke deltakelse på kurset bli en økonomisk belastning. Særlig er dette viktige årsaker fordi en del av kvinnene uttrykte sine dilemmaer knyttet til familiesituasjonen:

- Noen har små barn som trenger barnepass mens de går på kurs, er i praksis og/eller får jobb, eller de er gravide og opptatt av sin første fødsel.
- Svigermor eller andre i familien (storfamilien) fremmer at de ønsker at de bruker sin arbeidskraft i hjemmet ved pass av egne og andre barn i familien, deltar i annet husarbeid eller for eksempel i familiens andre gjøremål.
- Tradisjonelle forhold i familien som forventer at en kvinne skal bli forsørget og være hjemmeværende, og at det blir forbundet med skam at kvinner (hustruer) skal arbeide for å tjene penger. I slike tradisjonelle forhold mener også flere kvinner selv at de ikke skal arbeide, og at kvinnens oppgave er å være hjemme for å bli forsørget.

De fleste kvinnene som har meldt seg til prosjektet har grunnskole eller mer (mer enn 9 år) og de fleste av disse som har kommet til Norge gjennom familiegjenforening. Det betyr at om mange kan være innstilt på å bli yrkesaktive, er de samtidig kommet til Norge som hustruer og nåværende eller framtidige mødre. De har kommet inn i en svigerfamilie som for de fleste er den mest dominerende og i noen tilfeller eneste kontaktflaten de har til det norske samfunnet. Det betyr at de fleste trolig vil være i et dilemma mellom egne og familiens rolleforventninger, både når det gjelder utdanning og yrkesaktivitet med økonomisk tilskudd til familien og et tradisjonelt mønster med å være en hjemmeværende kvinne. Fra samtaler med noen av deltakernes ektefeller har det kommet fram at de ser det som viktig å fremme deres koners muligheter til å bli yrkesaktive. Dette er trolig både en refleksjon over behovet for to inntekter i familien og at de fleste av ektefellene har vokst opp i Norge eller har lang tilhørighet i norsk samfunnsnivå hvor kvinner og yrkesaktivitet er viktig. Et viktig moment som også er blitt fremmet er at mange av ektefellene ønsket at deres koner skulle kunne mestre godt norsk for å kunne følge opp barna. I tillegg er det trolig i store deler av det pakistanske miljøet i Norge forbundet med prestisje at ektefellen har utdanning og et arbeid som tilsvarer denne utdannelsen.

Nå er det samtidig slik at prosjektet kun har kommet i kontakt med de som frivillig har meldt seg til kurset, og derfor har et ønske om å bruke sin utdanning og yrkeserfaring i arbeidslivet. Derfor er det viktig å påpeke at dette ikke er en antropologisk studie av pakistanske kvinner og familieforhold. Men noen trekk kan vi lese ut av de undersøkelsene er gjennomført. De fleste kvinnene så det som viktig å være yrkesaktive fordi det ville:

- fremme deres selvstendighet både økonomisk og sosialt
- styrke familiens økonomi
- gi bedre muligheter til å lære språk og det norske samfunnet

En større andel av kvinnene som har meldt seg denne gangen (i motsetning til forrige kurs) er kvinner som har bodd lengre i Norge men av ulike grunner ikke har lært tilfredsstillende norsk til å få en yrkesopplæring. Mange av disse ønsket å få jobb innen pleie og omsorg. Vi vil gå nærmere inn i materialet fra påmeldingene og intervjuene for å drøfte motivasjonen og forutsetningene for å delta på dette kurset. Vi vil også drøfte behovet for å avvike fra prosjektets avgrensninger når det gjelder målgruppe som er relativt nyankomne yngre pakistanske kvinner.

Vedlegg 5 Norsk- og fagopplæring av pakistanske kvinner i pleie- og omsorg.

Kvalifisering til arbeidsliv med vekt på pakistanske kvinner

Tre kurs ulike kurs april 2002 –juni 2004

Gunnhild Aakervik og Toril Trana
Rosenhof Voksenopplæringscenter 2004

I Innledning

Bakgrunn for oppdraget

Oppdragsundervisningen ved Rosenhof Voksenopplæringscenter i Oslo (RVO) ble engasjert for å bidra med norsklærere til tre AMO-kurs i regi av Opplæringsetaten i Oslo kommunene, nå Utvikling og Kompetanse (UKE) i perioden april 2002 til juni 2004. Det er disse kursene vi som har vært norsklærere rapporterer fra i denne rapporten. Disse kursene var tre av fire AMO-kurs tilrettelagt i forbindelse med et Leonardo da Vinci (LdV) pilotprosjekt for kvalifisering av pakistanske kvinner til pleie og omsorg ledet av Mangfold i Arbeidslivet (MiA) og organisert av UKE. Prosjektet besto i å motivere og tilrettelegge for kulturelt og språklig tilpasset opplæring og gi muligheter til videre kvalifisering og jobb. Partner var foreningen "Nydanser" i København, University of Salford i Manchester og "Asian Women group" i Nottingham, Opplæringsetaten i Oslo kommune (nåværende UKE), Universitetet i Oslo og tre bydeler i Oslo.

Prosjektet hadde som mål å bedre pakistanske kvinners yrkesaktivitet og ta utgangspunkt i behovet for kvalifiserte ansatte i pleie- og omsorg. Særlig hadde dette betydning når under 30 % av paksistanke kvinner er yrkesaktive.

UKE hadde ansvar for organiseringen av prosjektet i Oslo som ble kalt "Kvalifisering av minoritetskvinner til pleie- og omsorgsyrker". MiA hadde prosjektledelse av pilotprosjektet i LdV og samordning av erfaringer med kvalifisering av pakistanske kvinner til pleie- og omsorgsarbeid. Denne informasjonen fikk også lærerne i prosjektet delvis del i, blant annet ved et studiebesøk til Nottingham hvor "Asian Women group" var partnere. Her var samarbeidspartnere i Oslo kommune med, samt lærere i prosjektet. Det ga en av lærerne en bakgrunn til å se inn i muligheter og begrensninger med en tokulturell og tospråklig tilnærming som vi vil komme tilbake til i rapporten. Vi vil rapportere fra de tre ulike kursene, og beskrive hva vi lærte og hva kurset ga av muligheter for de som deltok.

Samarbeidspartnere, planlegging og forventningsavklaring

Samarbeidspartnere

- Bydelene- lokale partnere i Oslo-prosjektet; Gamle Oslo, Helsfyr- Sinsen, Bygdøy-Frogner. Bydelene bidro med en tilrettelegging av praksisplasser på ulike sykehjem og omsorgsinstitusjoner med faddere på arbeidsplassene i samarbeid med UKE og A-etat.
- "Asiatisk helsegruppe" ble organisert våren 2003 for å bedre pakistanske innvandreres helse og livssituasjon. Over halvparten av deltakerne på AMO-kursene som hadde

pakistansk bakgrunn deltok på helseopplysnings- og matgrupper fra sommeren 2003 og utover høsten. Asiatisk helsegruppe arrangerte i 2004 månedlige mat- og helsegrupper

- Faglærere (innen helse- og omsorg, arbeidsliv og driftsavdeling på et sykehjem)
- Arbeidsplasser hvor deltakerne fikk praksisplasser
- A-etat

Planlegging

Før lærerne ble engasjert i prosjektet, var det gjennomført et opplæringsløp for ett kull. I denne rapporten vil vi beskrive de tre AMO-kursene vi underviste på.

AMO-kurset KULL 2 i prosjektet ble startet i april 2003 og norskopplæringen varte til desember 2003. RVO bidro med norsklærer/ og helsefaglig lærer med 170 timer våren 2003 og 90 timer høsten 2003. Dette kurset hadde deltakere fra mange land. Lærer hadde kompetanse både som norsklærer og lærer i ernæring, helse og miljøfag.

AMO- kurset kull 3 ble startet i oktober 2003 med deltakere med pakistansk bakgrunn (med ett unntak). Kull 3 hadde et stort sprik i utgangspunktet som vanskeliggjorde en målrettet undervisning. Dette vil bli beskrevet nærmere under punktet "Deltakerne". Norsklærer for kull 3 synliggjorde spriket i gruppa ved testing og UKE sto for den formelle delingen i to AMO-kurs i desember 2003.(Kull 3, gruppe 1 og 2). Norskopplæringen i kull 3 gruppe 1 varte frem til påsken 2004 med i alt 120 timer.

AMO-Kurset KULL 3 gruppe 2 varte fra desember 2003 til 10 juni 2004 (Kull 3.2). Denne gruppe hadde 143 timer norskundervisning. Noen av undervisningsdagene var hele kull 3 sammen med de to norsklærerne i et felles undervisningsopplegg.

Planleggingen av opplæring i fag og praksisplasser med veiledere ble gjennomført av UKE, mens lærerne sto for en fagligrettet språkopplæring på alle tre kursene. Undervisningen var lagt opp i hovedtrekk med 2 dagers kurs og tre dagers praksis. I startfasen hadde deltakerne ikke praksis, og i sluttfasen hadde deltakerne ikke språkopplæring på noen av kursene, mens kull 3.2 fikk strukket timene noe lenger utover hele kursperioden (se III organisering).

Forventningsavklaring

Forventingene til norskopplæringen var å kvalifisere deltakerne i fagligrettet norskopplæring, og med noe ulik fokus på fagområder på de ulike kursene. Da kull 3 besto av deltakere med ett unntak fra Pakistan, var dette en pedagogisk og faglig utfordring. AMO- kurset kull 3 gruppe 2 hadde praksisplasser i forhold til renhold, vaskeri, kjøkken og kantine, og fikk dermed en annen faglig innretning enn de to andre kursene. Dermed ble faglig fokus noe forskjellig på alle kursene.

Testing og intervju

Lærere la opp til en test for å kartlegge deltakernes forutsetninger og språknivå på alle kursene. Det ble ikke gjennomført en ekstern kartlegging eller inntakstest for kursene som lærerne fikk del i. Kull 2 hadde flere tilpassede tester knyttet til språkopplæringen og fagopplæringen. Etter kursets avslutning ble det av UKE arrangert en kombinert gruppe- og individuell eksamen knyttet opp mot arbeidspraksis, språk og erfaringer fra kursene. A-etat hadde sin evaluering med egne tester etter norskopplæringen.

II Målsetting

LdV- prosjektet var rettet mot pakistanske kvinner slik at disse kunne få en kvalifisert opplæring i pleie- og omsorgsarbeid som beskrevet i innledningen. I Oslo var fokus opprinnelig på pakistanske nyankomne kvinner fortrinnsvis gjennom familiegjenforening slik at disse ble lovet inn i et tilrettelagt utdannings- og kvalifiseringsløp. Prosjektet i Oslo ble kalt "Kompetanseutvikling for minoritetskvinner til pleie- og omsorgsarbeid" for alle kursene med målsetting at deltakerne skulle komme ut i arbeid og kvalifisere seg videre. Lærerne i prosjektet rapporterer i forhold til prosjektittelen, men beskriver i tillegg språkopplæringens dilemmaer og utfordringer ved undervisning i språkhomogene grupper, og de erfaringene vi høstet gjennom prosjektet med kvalifisering av pakistanske kvinner.

III Organisering

Deltakerne kom tidlig ut i praksis. De hadde en intensiv periode før de fikk praksisplasser på ulike sykehjem. I løpet av kursene hadde UKE arrangert samlinger med veiledere og prosjektledelsen i Oslo på ulike tidspunkter. Dette ble også gjennomført et møte med veilederne og lærerne i prosjektet for kull 3. gruppe 2 slik at veilederne og lærerne kunne utveksle erfaringer og lærerne kunne tilrettelegge undervisningen ennå mer etter behov. Samtidig kunne veilederne få erfaringer fra språk- og fagopplæring på kurset.

Undervisningen foregikk i hovedsak på Internasjonalt kultur og museum(IKM) og UKE og noe undervisning på Lilleborg sykehjem og i hjemmetjenesten i bydelen. Faglærere og norsklærere underviste parallelt på kull 3.1 og 3.2. Kursdagene inneholdt både fagopplæring og norskopplæring. En sykepleier med pakistansk bakgrunn hadde noen forelesninger på kull 2. Kull 3.1 hadde ekstern helsefaglig lærer, og kull 3.2 hadde undervisning med leder for driftsavdelingen ved et sykehjem i spesielle faglige temaer. En ekstern lærer hadde temaene arbeidsliv og kommunikasjon og oppfølging ut på arbeidsplassene for alle tre kursene. Ute på arbeidsplassene hadde deltakerne egne veiledere. Deltakerne hadde etter en tid praksis med 2 dager skole og 3 dagers praksis. I den siste fasen var deltakerne bare i praksis mens kull 3.2 hadde 1 dag undervisning også i den siste perioden (med unntak av et par uker). De av deltakerne med liten utdanning fra hjemlandet og som ikke hadde lært seg tilstrekkelig norsk på forhånd eller gjennom kurset, trengte mer norskundervisning.

IV Deltakerne

Kull 2 hadde 19 deltakere, de fleste nyankomne med 1-3 års botid og en i 8 år. To av deltakerne sluttet (en grunnet andre muligheter, en grunnet manglende oppholdstillatelse). Bare fire av deltakerne hadde pakistansk bakgrunn og tre hadde indisk bakgrunn. Andre kom bl.a fra Sri Lanka, Eritrea, Brasil, Somalia, Marokko, Thailand, Uganda, Sierra Leone, Polen og Russland. Utdanningsbakgrunnen til deltakerne var i gjennomsnitt 12 år, men noen hadde høyere utdanning fra universitetet. En hadde 8 års skolegang. Noen var lærere, førskolelærere eller hadde studert litteratur. Andre hadde spesialkompetanse innen ulike yrker. De fleste var i begynnelsen av tredveårene, og bare en i begynnelsen av 20-årene, og en over femti år. Flere

av deltakerne var enslige mødre, og noen var i en vanskelig familiesituasjon. Det var likevel en god gruppedynamikk og positivt læringsmiljø.

Kull 3 hadde ved oppstart 22 pakistanske deltakere. I tillegg var en deltaker fra Etiopia. Noen av de pakistanske kvinnene var unge jenter som var født i Norge og hadde skolegang fra Norge (videregående skole). Noen nyankomne pakistanske kvinner var også i slutten av 20-årene. Deltakerne hadde vært husmødre, men hadde 10-12 års skolegang i snitt og flertallet var mellom 30 og 40 år. Noen var over 50. I denne gruppa var det også pakistanske kvinner uten skolebakgrunn fra hjemlandet, og noen hadde 3-4 års skolegang. Disse ble skilt ut i gruppe kull 3.2 hvor de fleste med botid i Norge på 15-20 år, og to hadde 3 år og 8 år. Praksis og opplæring siktet mot kvalifisering for driftsavdelingene på sykehjem. I denne gruppa var det også noen deltakere med 8 års skolegang og 10-12 års skolebakgrunn som ikke ønsket å jobbe med pleie- og omsorgsarbeid. Enkelte hadde litt erfaring fra praksisplass og kortere jobber utenfor hjemmet, samt kvinneundervisning eller ordinære norskkurs.

Kull 3.1 fikk dermed deltakere som pakistanske nyankomne kvinner, kvinner med lang botid i Norge og yngre kvinner som var født i Norge med videregående skole fra Norge.

V Undervisningen

Kursinnhold

Norskopplæringen tok utgangspunkt i fag og arbeidsplass, og siktet mot å styrke deltakernes faglige og kommunikative kompetanse

Undervisningen ble tilrettelagt i forhold til tidligere kunnskap, livssituasjon og språkkunnskaper og omfattet bl.a:

- Faglige temaer
- Arbeidsoppgaver på praksisplassen
- Etikk og holdninger
- Grammatikk med utgangspunkt i deltakernes forkunnskaper og språkbakgrunn
- Beskjeder, rapporter og kommunikasjon
- Psykisk og fysisk helse/ ergonomi

Terminologien i norske helseinstitusjoner kan for mange være vanskelig å forstå. Det blir brukt begreper som eksempelvis "hjertebrett, kladd, søsterhjelp, skyllerom". Dette er begreper som ikke naturlig står i ordbøker eller lærebøker for norskopplæring. Det er også viktig å kjenne til vanlig brukte ord og uttrykk og å kjenne til forskjeller og nyanser i språket.

Deltakerne må eksempelvis vite forskjellen på trygg – utrygg. Rolig – urolig, og hva mener vi når vi sier at "Hansen gikk bort i går kveld".

I gruppa med deltakere med svak skolebakgrunn, ble det i kurstiden foretatt flere ekskursjoner til andre arbeidsplasser for å få et inntrykk av arbeidsplasser utover praksisplassen. Da deltakerne i denne gruppa hadde praksis i vaskeri, kjøkken, kantine og renhold, ble et vaskeri og to kjøkken på sykehjem/sykehus besøkt. I tillegg ble deltakerne med på aerobic og fysisk trening. I denne gruppe deltok over 50 % jevnlig på mat- og helsegrupper arrangert av "Asiatisk helsegruppe". Her fikk deltakerne trent på faglige begreper i en praktisk situasjon på kjøkken eller fikk opplæring i helsefaglige begreper.

På kull 2, hvor norsklærer hadde norskopplæringen og mesteparten av opplæringen i helsefag, la norsklærer opp til en praktisk innfallsvinkel med øvelser rundt temaer som bistand under måltidet og ergonomi og forflytningsteknikk. Det ble gjennomført mange rollespill og bruk

av helsefaglige tekster (lærebøker om helse- og omsorgsfag tilpasset minoritetsspråklige). Norsk lærer planla undervisningen til å følge sentrale deler av disse bøkene som var utviklet for å tilpasse norskopplæring til fagområde og forankring i arbeidslivet. I tillegg hadde læreren lagt opp til regelmessig trening for styrking av kommunikativ kompetanse skriftlig og muntlig.

Kull 3 hadde også mye av norskopplæringen knyttet til rapporter, beskjeder, kommunikasjon og helsefaglige temaer. Det ble brukt "Norsk for helse og omsorgsarbeidere" -tekstbok og grammatikk som hovedbøker på dette kurset. Norsk lærer la opp til en systematisk loggskrivning slik at deltakerne fikk trent seg på å beskrive daglige situasjoner og hendelser og deres egne refleksjoner. I tillegg hadde norsklærerne et tett samarbeid, og la opp felles undervisning hvor vi kunne utvikle gruppearbeid og deltakernes presentasjoner, samt ta utgangspunkt i at vi underviste i språkhomogene grupper. Noen av deltakere med kort botid i Norge på dette AMO-kurset hadde deltatt på mat- og helsegrupper i regi av "Asiatisk helegruppe" sommeren og høsten 2003 før de begynte på kurset slik at de hadde en møteplass hvor de kunne praktisere norsk og lære noe om helse og ernæring.

Norskopplæringen i alle gruppene bygget på:

- deltakernes egne ressurser og kompetanse
- fagområdene
- arbeidsplassenes behov for læring
- motivasjon og støtte
- gjensidighet og felles opplevelser
- trygghet
- fellesskap
- frihet til å uttrykke meninger og behov
- utvikling av skriftlig og muntlig kompetanse på norsk

Arbeidsmetoder:

- tekster fra lærebøker, aviser, fagtekster og autentiske opplag
- fagstoff tilpasset den enkelte undervisningsgruppe og deltaker
- situasjoner på arbeidsplassene
- utgangspunkt i samtaler med beboere og kollegaer
- beskrivelse av egne arbeidsoppgaver på praksisplassen muntlig og skriftlig
- rollespill og presentasjoner
- utgangspunkt i "cases"
- metoder for å skrive referater, rapporter, og beskjeder
- presentasjonsteknikk og argumentasjonsteknikk
- trening i skriving og lesing med vekt på egenproduksjon
- individuell tilpasning av undervisningen
- individuelt arbeid og gruppearbeid
- ekskursjoner
- bruk av videoopptak og opptak med båndspiller
- bevisstgjøring av egen progresjon muntlig og skriftlig
- evaluering
- logg fra timene (lærere og deltakere)
- samarbeid med faglærere og arbeidsplass
- bruk av tospråklig kompetanse og sammenligning mellom språk

Noen av arbeidsmetodene ble brukt på ett eller to av kursene, og mange av arbeidsmetodene ble brukt på alle tre kursene.

Språkhomogene grupper

Oslo prosjektets tittel for sin del av LdV- prosjektet var "Kvalifisering av minoritetsspråklige kvinner til pleie omsorgsykker." Prosjektet som helhet hadde som mål å tilrettelegge for opplæring av pakistanske kvinner til pleie- og omsorgsarbeid. Derfor vil vi forsøke å oppsummere noen erfaringer som norsklærere om hva som kan være positivt/negativt med å samle deltakere fra en nasjonalitetsgruppe til felles kurs siden to av tre kurs hadde språkhomogene grupper. Det er gjort mye forskning når det gjelder innlæring av andrespråket for språklige minoriteter i språkhomogene grupper når det gjelder barn. Dette feltet har i Norge blitt nedprioritert både med timeantall og når det gjelder å utdanne gode morsmålslærere tiltross for at forskningsresultater viser bedre utvikling av begrepsapparatet og tankespråket når man tar utgangspunkt i deltakernes morsmål. Erfaringer fra Sverige for voksne minoriteter viser gevinsten med nettopp å ha alfabetiseringsundervisning på morsmål for voksne (Mörnerud, Elisabeth 2004, Modersmålsbaserad alfabetisering i Sverige- Lärautbildningen, Magisteroppsats i pedagogikk). Sørøst-asiater har det vært organisert egne grupper, bl.a på Rosenhof Voksenopplæringscenter i Oslo (RVO) gjennom flere år for å avhjelpe uttaleproblemer som har gitt gode resultater. Imidlertid dreide denne opplæringen seg ikke om alfabetisering. Lærerne har tilsvarende erfaringer fra språkopplæring på en arbeidsplass hvor kvinner fra Thailand hadde samme fagområde, og de hadde bodd i Norge i flere år og de fleste hadde bare noen få år på skole i hjemlandet. Det viste seg å være en stor vinning med en ensartet språklig og delvis kulturell enhet hvor også en av deltakerne fungerte som tospråklig assistent som også var til stor nytte i opplæringen, for språkforståelsen, muntlig og skriftlig trening og for uttaletrening.

Fordeler/ulempes med språkhomogene grupper for integrering i samfunnet

Kulturelt kan det være fordeler og ulemper at kvinner fra samme etniske og sosiale lag får opplæring i samme gruppe. I mange miljøer er det mye baksnakking og misunnelse, og en strikt orden for hva man kan gjøre og ikke gjøre. Dette gjelder ikke minst i det pakistanske miljøet. Samtidig er det store endringer også i det sosiale og kulturelle mønsteret. Det avhenger av botid i Norge, kastetilhørighet og om vedkommende kommer fra byen eller landsbygda, samt individuelle forutsetninger. Mange forhold fra hjemlandet overføres til situasjonen i Norge. Vi skal imidlertid ikke komme nærmere inn på dette i denne rapporten. Andre forhold som er av betydning, er hvilken status man har i forhold til svigerfamilie og ektemann, egen arbeidserfaring og sosiale og økonomiske forhold i Norge. Kulturelt er de fleste pakistanske kvinner preget av å underordne seg svigerfamilien, ektemann og barn. Det kan gi trygghet og aksept for familiene at skolegang og kurs skjer i grupper med kvinner som har lignende forhold i hjemmet og felles tradisjoner. Det vil gjøre det lettere for kvinnene i sin første fase av tilpasningen til større deltakelse i samfunnslivet i Norge. Den store endringen av kvinnerollen i moderne tid skjedde ved at kvinner kunne tjene sine egne penger ved arbeid utenfor hjemmet, med økonomisk uavhengig og delvis nye roller innad i familiene.

De pakistanske kvinnene med noen problemer på hjemmefronten fikk for eksempel støtte av andre pakistanske kvinner, og ikke nødvendigvis fra kvinner med tilsvarende ekteskapsproblemer fra andre land. Et par av deltakerne med store problemer i hjemmet, holdt seg for seg selv i den første tiden, både i forhold til andre fra samme hjemland og andre kvinner. I det hele tatt er det ikke slik at de med problemer søker sammen med andre med tilsvarende problemer. Samtidig kunne man anta at noen av deltakerne fungerte negativt overfor andre ved å holde frem en moralsk pekefinger mot noen av de yngste kvinnene på ett av kursene. Dette er likevel ikke et argument for at det er lønnsomt å satse på blandede grupper.

Fordeler /ulempes med språkhomogene grupper for utvikling av andrespråket

Når deltakere på kurs får ting forklart og dermed gir en snarvei til forståelse, kan dette være en fordel. Det kan være greit å bruke morsmålet for å forklare sammenhenger og strukturer på målspråket. Det er nok å streve med når det gjelder tilegnelsen av andrespråket. Derimot, hvis det ikke er jobbet nok med motivasjon og tiltro til at man kan lære andrespråket bra, har man et problem både med og uten lærer på morsmålet. Fortrinnet med tospråklige lærere er hvordan lærer kan utnytte sin språkkompetanse til å forståeliggjøre undervisningen.

I en innlæringsperiode kan det være en fordel med en tospråklig lærer når man skal lære seg et fremmedspråk. Imidlertid vil det også hjelpe hvis lærer kan noe om strukturen i morsmålet til deltakerne. For eksempel er urdu et SOV språk, dvs at objektet kommer før verbet. Norsk f.eks er et SVO språk hvor verbet kommer mye tidligere i setningen. Sammenligninger uttrykkes ulikt på urdu/punjabi og norsk, og preposisjonsbruken er svært forskjellig. Det kan være enklere å forstå forskjellene i egen språkstruktur og norsk ved at deltakerne lærer om slike forskjeller. Dette erfarte læreren spesielt i kurset hvor flertallet hadde svak skolebakgrunn fra hjemlandet eller var uten skolebakgrunn. De fikk hjelp fra en tidligere deltaker fra den første gruppa i LdV-prosjektet et par kursdager. Imidlertid var dette en funksjon i begge gruppene underveis og når de hadde fellesundervisning hvor noen av deltakerne ble brukt som språklige ressurspersoner for andre i gruppa. Dette ble en snarvei til forståelsen, og langt bedre enn lærers forklaringer av ord og uttrykk på norsk. Likevel kunne ikke disse "hjelperne" erstatte en tospråklig lærer.

Det vil være interessant om gruppene hadde kommet lenger i språkforståelsen ved at man brukte tospråklige lærere også i voksenundervisningen. Forskningen fra barns språklæring er forholdsvis entydig i dette spørsmålet. I den forbindelse forutsetter man at den tospråklige læreren er pedagog og behersker både morsmålet og norsk godt. I motsatt fall vil man ikke oppnå å se om effekten av undervisning i språkhomogene grupper. Det er heller ikke utredet de økonomiske fordelene og ulempene med å undervise språkhomogene grupper på sikt.

Læremateriell:

Klar tale, Aktuell ukeavis (www.klartale.no/) Autentiske tekster og fagtekster

Lærebøkene som ble også brukt, er utviklet tidligere av den ene læreren på kurset:

- Norsk for helse og omsorgsarbeidere- tekstbok (Fag og kultur 2002)
- Norsk for helse og omsorgsarbeidere - grammatikk (Fag og kultur 2003)
- Familieboka, grunnbok i norsk om familie og helse (Pensumtjeneste 2000)
- Hva vi sier og hva vi mener - uttrykk og arbeidsspråk (Almater forlag 2001)

Samarbeid med Asiatisk helsegruppe og andre organisasjoner:

Mange av deltakerne på gruppe 3.1 og 3.2 deltok jevnlig på matgrupper på kantine og helsegrupper arrangert av Asiatisk helsegruppe fra våren 2003. I gjennomsnitt deltok 12-15 pakistanske kvinner på disse gruppene, samt noen norske og en finsk. Her fikk deltakerne praktisert norsk og trent seg i forhold til begreper om helse og mat og mye annet. Det ble tatt utgangspunkt i deltakernes kunnskaper og erfaringer og diskutert ulike helsespørsmål. Det ble lansert matretter for forebyggende helse. Asiatisk helsegruppe er ledet av pakistanske kvinner som er pleieassistenter, utdanner seg til hjelpepleie eller videre kvalifisering for arbeid med pleie- og omsorg. Disse kvinnene fungerte som gode rollemodeller for deltakerne, og forsterket læringsprosessen på Amo- kursene.

Måloppnåelse:

Deltakerne fikk større trygghet i forhold til å uttrykke seg. De utviklet nye rammer for livene sine, en mulighet til å arbeide utenfor hjemmet og kvalifisere seg videre. Dette ble oppnådd i samspill med arbeidsplassene. Det viktigste er også at de fleste har fått jobbtilbud som ekstravakter eller vikarjobber på sykehjem, mens noen få ennå ikke har fått noen tilbud.

V Evaluering

Norskkunnskaper, tester og konkrete resultater av opplæringen

Evaluering kan skje på mange måter, ved avsluttende tester, ved evaluering av læringsprosessen, av lærerkrefter, av kursopplegg i forhold til målsettingen for kurset, hvor mange av deltakerne som kom inn i kortvarige eller lengre vikariater etc. På den annen side kan evaluering sees i forhold til selve målsettingen for kurset, eller man kan velge å evaluere en side ved kurset mer enn andre. Vi kan for eksempel evaluere at norskkunnskapene utviklet seg raskere da deltakerne på alle kursene var ute i praksis, eller hvordan man utnyttet de språkhomogene gruppene til en raskere læringsprosess. Man kan også se hvordan språkopplæringen ble knyttet til arbeidsoppgaver og fag, og praksisstedets behov for kompetanse. Vi mener derfor at oppfølging på arbeidsplassene har stor betydning i et slikt prosjekt. Samtidig mener vi det er viktig å se på språkopplæringen særskilt som fagpersoner innen dette feltet.

UKE arrangerte en avsluttende prøve på alle kursene over to dager. Deltakerne arbeidet sammen i grupper. De skulle gripe fatt i egne erfaringer, egen utvikling og arbeidspraksis. De skulle løse ulike oppgaver og presentere resultatene skriftlig og muntlig. En av oppgavene var blant annet å tegne sin egen utvikling. Under prøven fikk de veiledning. Dette var en evaluering som stimulerte til samarbeid og refleksjon over hele læringsprosessen fra de startet på kurset, de ulike temaene i opplæringen og erfaringene fra praksisplassen. A-etat hadde også en egen testing av deltakerne etter endt kurs.

Studieturer

Begge lærerne deltok på studietur /evalueringstur til København i juni 2004 sammen med samarbeidspartnerne i Oslo, veilederne på arbeidsplassene og faglærere i prosjektet. Dette var i etterkant av selve undervisningen. Det ga muligheter til refleksjon over prosjektet som helhet og språkopplæringens plass i et helhetlig opplegg.

En av lærerne var også på studietur til Manchester og Nottingham med Oslo-prosjektet, og særlig kontakten med "Asian Women Group" i Nottingham styrket interessen for å tilrettelegge for opplæring med utgangspunkt i den kulturelle og språklige situasjonen deltakerne var i. Prosjektledere og prosjektmedarbeidere fra England besøkte også Oslo-prosjektet under prosjektperioden.

Jobb i sikte

Kombinasjon med praksisplass og språkopplæring har vist seg gunstig for raskere å komme i arbeid og i dette prosjektet var veilederne på arbeidsplassene viktige for å styrke en slik integrert modell. Ingen av deltakere har ytret ønske om å gå tilbake til en hjemmeværende rolle. De fleste fikk ekstravakter eller vikarjobber på sykehjem. En fikk jobb i barnehage, og noen sommerjobber i vaskeri eller på kjøkken. To deltakere søkte seg til grunnskoleopplæring for voksne. Erfaring har vist at det gjennom ekstravakter og sommerjobber er mulig å få videre jobbopdrag. Svingningene på arbeidsmarkedet vil avgjøre om hvor lett/vanskelig det vil være å få fast jobb og videre opplæring.

Lærernes vurdering:

Deltakerne viste:

- glede over å ha deltatt på AMO- kursene med praksisplass
- bedre norskkunnskaper skriftlig og muntlig
- evne til å uttrykke meninger og argumenter
- samhørighet med andre i gruppa og på arbeidsplassen
- nye arbeidsoppgaver og utfordringer
- større trygghet og selvtillit

På det ene kurset var deltakerne fra ulike land med noe høyere utdanning og i gjennomsnitt kortere botid (kull 2). Disse deltakerne viste generelt raskere språklig progresjon og tilpasning til arbeidslivet. Imidlertid var spranget kanskje større for deltakere i de to språkhomogene gruppene fra en livssituasjon med tradisjonelle roller som hjemmeværende til praksisplass og ønske om å være yrkesaktive i fremtiden. Med satsing på tospråklige lærere hadde vi trolig kommet ennå lenger i dette prosjektet.

Forskning fra språkundervisning av etniske og nasjonale minoriteter viser fortrinnet med å ta utgangspunkt i morsmålet for begrepsforståelse og språkutvikling av andrespråket. Når det gjelder voksne kan det virke som om det er svært liten interesse for å bruke denne erfaringen, og en del finner argumenter mot å organisere språkhomogene opplæringsmodeller. Derfor er de erfaringene vi har høstet i dette prosjektet med språkhomogene grupper i en startsfase og arbeid med forskjeller i språkstruktur og begrepsforklaringer ved hjelp av ressurspersoner viktige nyvinninger.

Sett i forhold til en yrkesdeltakelse på under 30 % blant pakistanske kvinner, kan det være fordelaktig å drive særskilt motivasjonsarbeid og tilrettelegging, og identifisere gode modeller for språklæring. Bl.a kan tospråklig ressurspersoner og lærere med både språkkompetanse og fagkompetanse spille en mer fremtredende rolle i slike prosjekter. Her kan norsklærere komme inn i et samarbeid. Slike modeller kan ha betydning for andre nasjonale og språklige minoriteter for å utnytte en felles referanseramme, både språklig og kulturelt. Målet vil være opplæring til yrkesaktivitet og integrering i samfunnet.